

Torfinn Rogne

Én skute, men hvilken skipper?

Den politiske debatten og spørsmålet om ei samlingsregjering i kjølvatnet av det britiske kolforbodet i januar og februar 1917.

Masteroppgåve i historie

Trondheim, mai 2015

Masteroppgåve

NTNU
Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet
Det humanistiske fakultet
Institutt for historiske studier

Torfinn Rogne

Én skute, men hvilken skipper?

Forord

Denne oppgåva markerer slutten på den femårige lektorutdanninga. Arbeidet har vore hektisk og til tider slitsamt, men til sjuande og sist har det vore ein spennande, utfordrande og utruleg lærerik prosess. Å sitje med den ferdige oppgåva er både ei lette og ei tilfredsstilling.

I og med at oppgåva er knytt til lektorprogrammet i historie er det viktig å kunne vise til ein viss relevans for lærarprofesjonen. Temaet for oppgåva er innanfor norsk politisk historie tidleg på 1900-talet, meir bestemt under den første verdskrigen. Dette knyter oppgåva tett til kompetansemål både for fellesfaget historie i den vidaregåande skulen og for samfunnsfag i grunnskulen. I fyrste rekkje dreier dette seg om den norske samfunnsutviklinga i ein lengre definert periode, gjerne gjennom 1800-talet og fram til 1945, men også korleis krigen hadde ein innverknad også på dei nøytrale nordiske landa. I begge desse samanhengane vil denne oppgåva i høgste grad vere relevant.

Val av tema for oppgåva kan seiast å vere eit resultat av nysgjerrigkeit. Gunnar Knudsen var statsminister i ti av dei fyrste femten åra Noreg var ein sjølvstendig stat, likevel var inntrykket at han har ein noko tilbaketrekt posisjon i norsk historie. Ønsket var derfor å finne ut meir om både personen og perioden.

Det er på sin plass å takke dei som gjort seg fortent til det. Fyrst og fremst gjeld dette rettleiar Espen Storli. Samtalene, råda og dei konstruktive tilbakemeldingane hans har sjølvsagt vore heilt avgjerande, frå fyrste samtale om moglege tema til oppgåva på det aller nærmaste var klar for levering.

I tillegg vil eg takke gode studiekameratar, familie og andre venner som har lyfta desse åra frå gjennomførbare til innhaldsrike og morosame.

Innhald

Forord.....	i
Kapittel 1 Presentasjon.....	1
1.2 Avgrensing og problemstillingar.....	2
1.3 Kjelder.....	2
1.4 Historiografi.....	3
1.4.1 Frå eit venstrestandpunkt.....	4
1.4.2 Frå eit høgrestandpunkt.....	6
1.5 Oppbyggjing av oppgåva.....	6
Kapittel 2 Den historiske bakgrunnen.....	9
2.1 Den kritiske perioden – historia bak.....	9
2.2 Det indrepolitiske klimaet.....	11
2.2.1 Mistillit til utanriksleiinga.....	12
2.2.2 Spesialkomitéen for utanrikspolitiske saker.....	13
2.2.3 Spørsmålet om ei samlingsregjering.....	13
2.3 Avisene og politikken.....	17
Kapittel 3 Dei umiddelbare reaksjonane på det britiske kolforbodet – avisene i januar 1917.....	21
3.1 Sjokknyheit.....	21
3.2 Kvar låg feilen?.....	23
3.3 Debatten om regjeringa sitt ansvar spissa seg til.....	26
3.3.1 Opposisjonsavisene såg ulikt på regjeringsspørsmålet.....	27
3.3.2 Regjeringsforsvaret.....	29
3.4 Konklusjon.....	32
Kapittel 4 Opninga av Stortinget og spesialkomitéen for utanrikspolitiske saker.....	35
4.1 Trontalen og opninga av det årlege Stortinget.....	35
4.2 Spesialkomitéen for utanrikspolitiske saker – ei fullverdig løysing?.....	38
4.2.1 Diskusjonen om mandat.....	38
4.2.2 Debatten i Stortinget.....	40
4.2.3 Avisene og vedtaket.....	43
4.3 Konklusjon.....	46
Kapittel 5 Det endelege oppgjøret med Knudsen-regjeringa?.....	49
5.1 Regjeringsspørsmålet blei meir og meir aktuelt.....	49
5.1.1 Verdens Gang og Mowinckel sitt kandidatur.....	50

5.1.2 Eit tema også innanfor Venstre.....	52
5.1.3 Forslaget – Høgre vender seg til Venstre.....	54
5.1.4 Fokuset blei retta mot sosialistane.....	57
5.2 Trontaledebatten.....	58
5.2.1 Opphevinga av kolforbodet.....	58
5.2.2 Opptakten til debatten.....	59
5.2.3 Ordskiftet i Stortinget.....	61
5.2.4 Tolkingane av debatten – regjeringsspørsmålet fekk sitt endelege svar.....	64
5.3 Konklusjon.....	66
Kapittel 6 Konklusjon.....	69
6.1 Reaksjonane, aktualiseringa av regjeringsspørsmålet.....	69
6.2 Dei ulike alternativa, indre splid i regjeringspartiet.....	70
6.3 Løysinga.....	72
Appendiks.....	75

Kapittel 1:

Presentasjon

Ved årsskiftet 1916-1917 stod den unge norske staten framfor den største utfordringa sidan sjølvstendet blei eit faktum. Den fyrste verdskrigen hadde herja det europeiske kontinentet i om lag eitt og eit halvt år. I ytste konsekvens kunne også Noreg bli drege inn. Nøytralitetspolitikken hadde vore den dominerande linja i utanrikspolitikken sidan 1905, men det er likevel ei etablert sanning at Noreg i større grad enn andre nøytrale statar var knytt til Storbritannia. Gjennom mellom anna geografiske høve, samanfallande handelspolitiske interesser og familiær tilknytting mellom kongefamiliane var Storbritannia ein naturleg «storebror» for den unge norske staten. Som historikar Roald Berg skriv så var valet av danske prins Carl og britiske prinsesse Maud til norsk kongepar eit val som skulle sikre alliansen mellom dei to statane, og Storbritannia rolla som vernar av den norske nøytraliteten. «Den britiske garanti» var siste skanse dersom Noreg skulle bli tvinga inn i internasjonale konfliktar, med krig som det verste scenariet.¹

Utover hausten i 1916 oppstod det fleire konfliktpunkt i det ellers så gode forholdet, og situasjonen nådde klimaks ved juletider. Stormakta la press på den vesle nøytrale staten.

Koleksporten til Noreg blei stoppa med umiddelbar verknad. Konsekvensane dette kunne få for det norske samfunnet var store. Økonomisk sett ramma det ein overveldande stor del av næringslivet, både skipsfart og industri kunne bli sett heilt ut av spel. Kolet var på mange måtar drivstoffet heile det norske samfunnet gjekk på. Utan jamm tilføring ville ein til slutt vere lamma, lagra var heller ikkje spesielt store. Gode alternativ fanst ikkje, det var vanskeleg å erstatte det britiske kolet. Garantisten framstod no som den største trusselen mot den norske integriteten, sjølv om ein var ganske sikker på at heller ikkje britane var interesserte i å dra Noreg inn i krigen.

Den politiske situasjonen i Noreg hadde vore stabil i lengre tid. Gunnar Knudsen hadde vore leiar for ei venstreregjering sidan brakvalet i 1912, og fleirtalet var stabilt også ved valet i 1915. Linja ein hadde lagt seg på i utanrikspolitikken hadde ved enkelte anledningar vore utsett for kritikk også i dei tidlegare fasane av krigen. Det var for ingenting å rekne samanlikna med den motstanden som skulle reise seg i samband med det britiske kolforbodet i januar og februar 1917. Regjeringa måtte stå til ansvar for dei feila mange meinte ho hadde ansvaret for. Udugelegheita kunne få alvorlege økonomiske føgjer. I verste fall kunne ein også bli nøydd til å gi opp nøytraliteten.

1 Roald Berg: *Norge på egen hånd, 1905-1920*, Norsk utenrikspolitikkens historie, bind 2. Oslo, 1995: 44, 251

1.2 Avgrensing og problemstillingar

Avgrensinga av oppgåva er frå nyheitene kjem ut til pressa rett etter nyttår i 1917 til trontaledebatten er ferdig i slutten av februar. I løpet av denne perioden vil alle relevante kjelder bli teke omsyn til. Sidan det er snakk om ein såpass kort tidsperiode og eit såpass begrensa utval av kjelder har det ikkje vore nødvendig å avgrense ytterlegare. Avisutvalet blir grunngitt under neste del av kapittelet.

Presset på regjeringa bygde seg opp frå fleire kantar. Ein stor del av pressa hadde nærmast dagleg redaksjonelle artiklar som markerte kraftig motstand mot regjeringa og spesielt utanriksministeren Nils Claus Ihlen. Etter kvart slutta også opposisjonen i Stortinget, i det minste delar av han, seg til kravet om endringar i det politiske styret. Situasjonen kan best karakteriserast som ei politisk krise. Årsakene til dette er samansette. Visst kan ein enkelt peike på kolforbodet som den viktigaste enkelståande årsaka, og også den utløysande. Men bak denne ligg også andre, meir skjulte politiske motiv. Kva låg bak desse, og kva ønskte ein å oppnå?

Dei folkevalde kom med i debatten ved opninga av det årlege Stortinget. Trontalen i samband med opninga den 12. januar og utanriksministeren si utgreiing den 17. orienterte representantane om dei utfordringane ein stod overfor. Debatten rundt opprettinga av spesialkomitéen for utanrikspolitiske saker kunne avsløre korleis dei ulike partia stilte seg til regjeringsspørsmålet. Innstillingane til spørsmålet endra seg også ettersom forbodet varte lengre og lengre. Oppfatninga om at endring var den beste løysinga breidde seg frå opposisjonen og langt inn i sjølve regjeringspartiet. Ulike aktørar byrja å vise seg. Kven var dei, og kvifor fekk dei desse rollene?

Ein kan spekulere i om det var genuin frykt for alvoret i situasjonen eller andre, meir skjulte motiv som låg bak. Trontaledebatten skulle vere det naturlege høgdepunktet for denne utviklinga, men av ulike årsaker blei han ikkje utslagsgjevande på ein måte som står fram i historia. Til sjuande og sist blei det ikkje noko regjeringsskifte. Kva det var som førte fram til dette resultatet?

1.3 Kjelder

I dei tidlege fasene av arbeidet blei arkivmateriale frå både utanriks- og provianteringsdepartementa undersøkt. Mangel på særskilt nyskapande og interessante funn var mellom årsakene til at denne oppgåva fekk eit snevrare politisk fokus. Dei kjeldene det fyrst og fremst vil bli lagt vekt på for å finne svar på desse problemstillingane er stortingsforhandlingane og eit forholdsvis breidt utval av norske aviser frå januar og februar 1917. Som ein vil sjå i omtalen av sekundærlitteraturen har mykje, og då naturlegvis det ein kan rekne for mest interessant, av stortingsforhandlingane vore behandla og omtalt. Det er derfor tvilsamt om dette åleine vil bringe noko nytt og viktig fram i

lyset. På den måten er det innfallsvinkel og djupde som må sørge for at denne oppgåva blir eit relevant supplement til den allereie eksisterande forskinga. Den dimensjonen skal bli lagt til ved å sjå dei politiske drøftingane i lys av den offentlege opinionen, og vice versa. Det er på den måten bidraget frå pressa blir viktig for avhandlinga.

Avgrensinga i tid gjer det mogleg å ta omsyn til det aller meste som er relevant frå både stortingsforhandlingar og avisene i utvalet. Avisene eg har undersøkt er Aftenposten, Morgenbladet, Tidens Tegn, Verdens Gang, Dagbladet, Norske Intelligenssedler og Social-Demokraten. Desse er landsdekkande aviser, i all hovudsak valt på bakgrunn av politiske kriterie. Dette meiner eg er mest relevant, sjølv om geografiske omsyn også kunne vore interessante å undersøkje i ei oppgåve med større omfang. Ved å ta utgangspunkt i dei mest innverknadsrike avisene for alle relevante politiske grupperingar får ein dekt det meste av meiningane i den norske opinionen i tida.

I tillegg til stortingsforhandlingane og avisene må ein rekne memoarlitteraturen til kjeldene. Denne er representert ved Johan Castberg sine dagbøker og Carl Joachim Hambro sitt verk om den første verdskriga. Både desse og avisene vil bli nærmare diskutert i kapittel 2.

1.4 Historiografi

Det finst ei rekke omfangsrike verk som omhandlar emna norsk utenrikspolitisk historie eller norsk forsvarshistorie. Av desse har eg vald å leggje vekt på Roald Bergs «Norge på egen hånd: 1905-1920», som er bind 2 av «Norsk utenrikspolitikk historie», og Reidar Omang sitt andre bind av «Norsk utenrikshistorie», «Stormfulle tider 1913-28». Roald Berg er tilsett ved Universitetet i Stavanger, og er spesialist på norsk forsvarshistorie og utenrikspolitisk historie.² «Norge på egen hånd» er blant dei fyrste av ei lang rekke publikasjonar innanfor desse emna, og gir ein utgreiande gjennomgang av dei viktigaste realhistoriske momenta frå verdskriga. Sjølv om verket på mange måtar har form som eit innførings- eller oppslagsverk, er det ikkje fritt for analytiske vurderingar av såvel enkelthendingar som dei politiske hovudlinjene. Reidar Omang var ein framståande historikar rundt midten av det forrige århundre, og var mellom anna bibliotekar ved Universitetsbiblioteket i Oslo, sjef for utanriksdepartementet sitt arkiv og riksarkivar.³ Verket hans om historia til den norske utanrikstenesten kom ut som ei jubileumsutgåve i anledning 50-årsjubiléet i 1955. Det bindet som omhandlar den fyrste verdskriga, bind 2: Stormfulle tider 1913-28, kom ut fire år seinare. Med Omang sine eigne ord var hensikta å gi ei skildring av utanrikstjenesten i lys av den alminnelege politiske utviklinga, og det var derfor nødvendig å trekke inn dei store linjene både i utanriks- og innanrikspolitikken.⁴

2 Uis.no – Finn ansatt: Roald Berg (aksessert 16.09.14)

3 Snl.no – Reidar Omang (Aksessert 12.11.14)

4 Reidar Omang: *Stormfulle tider 1913-28*, Norsk utenrikstjeneste bind 2. Oslo, 1959: 5

Det er vanskeleg å omtale norske utenrikspolitiske emne utan å kome inn på arbeida til Olav Riste. I denne avhandlinga vil det fyrst og fremst bli teke omsyn til doktorgradsavhandlinga hans frå University of Oxford, «The Neutral Ally: Norway's Relations with Belligerent Powers in the First World War» frå 1965. Med tittelen peiker Riste på Noreg si rolle som nøytral stat under krigen, men at den utanrikspolitiske orienteringa i stor grad var vendt vestover mot Storbritannia og dermed mot enten. Denne britiskvennlege orienteringa var i stor grad rotfesta i den norske opinionen, både på Stortinget og utanfor, og når det gode forholdet mellom statane stod på prøve vekte dette naturleg nok sterke reaksjonar. «The Neutral Ally» er sterkt avgrensa til å omtale utenrikspolitiske spørsmål, og er derfor ikkje av dei mest betydningsfulle i samband med akkurat denne oppgåva.

1.4.1 Frå eit venstrestandpunkt

Professor i historie ved Den allmennvitenskaplege høgskulen, Universitetet i Trondheim (1973-1993) Per Fuglum har publisert eit verk som tek for seg Gunnar Knudsen sine to regjeringar, 1908-1910 og 1913-1920. Verket har nærmast ei biografisk form, og tek for seg regjeringane og politikken i lyset av leiaren. Som det står på omslaget: «Oppmerksomheten blir i dette verket i første rekke rettet mot Knudsens egen virksomhet som regjeringsleder. Men den biografiske analysen blir samtidig en innfallsport til en viktig og dramatisk brytningstid i vår historie.»⁵ Dette gjer verket til ein viktig informant om det innanrikspolitiske klimaet i perioden, hovudsakleg sett frå venstreregjeringa sin ståstad. Ein del av kjeldematerialet til Fuglum er brevkorrespondanse der ein eller fleire regjeringsmedlemmar er involvert. Derfor vil mykje av dette vere analysert, og med det ikkje blant dei mest veklagte kjeldene i dette arbeidet. Fuglum skriv sjølv at formålet med arbeidet ikkje er å analysere dei ulike problemkompleksa nøye, og overlet med det gode moglegeheitene for å studere enkelthendingar og ulike poltiske omstende i krigsåra meir inngåande.⁶

Mannen bak biografien om utanriksminister Nils Claus Ihlen er journalist og forfattar Kåre Fasting. Sjølv om han mangla ein rein historiefagleg bakgrunn, må arbeidet hans om Ihlen reknast for å vere historiefagleg. Det gir naturleg nok innblikk i dei prioriteringane som blei gjort på toppen av utanriksdepartementet under krigen, og tek også for seg reaksjonar og meningar knytt til regjeringa generelt og utanriksministeren spesielt.

Ein annan sentral person innanfor Venstre i denne tida er stortingspresident, parlamentarisk førar og seinare statsminister i tre periodar Johan Ludwig Mowinckel. To biografiar har blitt undersøkt, den fyrste av partifelle, bysbarn og venen Toralv Øksnevad. Biografien kom ut i 1963 og er til ein viss grad bygd på brev og erindringer. Forfattaren skrev sjølv i forordet at han mest

5 Per Fuglum: *Én skute – én skipper. Gunnar Knudsen som statsminister*. Trondheim, 1989: omslag

6 Fuglum, 1989: 265

mogleg hadde latt Mowinckel sjølv kome til orde.⁷ I 2014 kom ein andre biografi, utgjeven av journalist og kritikar Sindre Hovdenakk. Saman gir desse eit godt bilete av ein av gigantane i norsk politisk historie i fyrste halvdelen av det 20. århundret.

Ei viktig stemme er også Johan Castberg. Dagbøkene han skreiv er til dels fyldige og gode analysar av det som gjekk føre seg i samtidia, og representerer med det ein mellomting mellom litteraturen og primærkjeldene. Castberg hadde tidleg markert seg som leiaren av ein krins innetter i Venstre som var svært radikal, spesielt i sosiale saker.⁸ Forholdet mellom Venstre og det partiet han kom til å representer, Arbeiderdemokratene, er for innfløkt til å greie fullstendig ut om her, men tradisjonelt var det eit tett samarbeid. Ved valet i 1915 var haldninga til Venstre langt kjølegare enn før, og Castberg var i perioden etter nyttår av same oppfatning som Mowinckel.⁹ Castberg sine erindringer er uansett ein interessant del av litteraturen, og noko fleire andre har nytta seg flittig av.

Av verka som omhandlar partiet Venstre si historie kan ein nemne både trioen Jacob Worm-Müller, Arne Bergsgård og Bernt A. Nissen sitt «Venstre i Norge» fra 1933 og av noko nyare dato, Leiv Mjeldheims «Den gylne mellomvegen. Tema fra Venstres historie 1905-1940» fra 2006. Fyrstnemnde behandlar dei tre fasene fra folkerørslle til parti, oppbyggjinga til brytningsåret 1905, og åra etter 1905. I samband med eit føreståande 50-årsjubileum for partiorganisasjonen blei det på årsmøtet i 1930 vedteke at historia skulle skrivast ned, og den endelige utgåva blei altså gitt ut nokre månader før jubiléet i januar 1934. Av forfattarane har ein to av dei mest respekterte norske historikarane i Worm-Müller og Bergsgård, medan Nissen var ein framståande pressemann og biograf, med mellom anna ein Gunnar Knudsen-biografi og redaktørstillinga i Dagbladet på samvittigheita.¹⁰ Også i desse arbeida er det dei faktiske historiske hendingane og dei storpolitiske problemstillingane som får mest merksemd, og dermed kan det opne for analyser med ein litt annan innfallsvinkel delvis i lys av desse. Mjeldheim avgrensar sitt verk til perioda frå unionsoppløysinga til utbrotet av andre verdskrig, og tek for seg det meste av den innanrikske politikken. Den store tidsavstanden mellom dei to verka opnar for vidt forskjellige synsvinklar. Skilnaden mellom dei eldre verka, Worm-Müller, Bergsgård og Nissen sitt, saman med biografiene til Fasting og Øksnevad, og dei nyare, med Mjeldheim, Fuglum og Hovdenakk er de politiske slagsida. Utan å ta omsyn til dei ulike forfattarane sine politiske standpunkt er det viktig å peike på at dei eldre verka er reint partipolitiske. Fasting sin biografi om Ihlen er i stor grad ei hylling til utanriksministeren sin innsats, Øksnevad var venstremann og ein nær ven av Mowinckel, og jubileumsutgåva er politisk i ein slik grad at det ikkje treng nærmare grunngjeving.

7 Toralv Øksnevad: *Joh. Ludw. Mowinckel*. Bergen, 1963: 9

8 Arne Bergsgård: Vinstre frå 80-åra til 1905. i Worm-Müller, Jakob (et. al.) *Venstre i Norge*. Oslo, 1933: 207

9 Tertit Aasland: *Fra arbeiderorganisasjon til mellomparti: Det radikale folkepartis (Arbeiderdemokratenes) forhold til Venstre og sosialistene*. Oslo, 1961: 84, 85

10 nbl.snl.no – Bernt A. Nissen (aksessert 05.02.15)

1.4.2 Frå eit høgrestandpunkt

Dei to stemmene som hovudsakleg vil tale høgresida si sak er Carl Joachim Hambro og Olaf Gjerløw. Hambro, som seinare skulle bli nærmast ei personifisering av partiet Høgre på Stortinget, var under den første verdskrigen redaktør for det høgreorienterte Morgenbladet. Denne posisjonen førte til eit noko eigedommeleg forhold til utanriksminister Nils Claus Ihlen. Han fekk tidleg overtydd Ihlen om at regjeringa trengte eit organ for å få viktige utanrikspolitiske nyheter ut til folket, utan at det nødvendigvis kunne føre tilbake til ho eller nokon av medlemmane. Dette kunne Hambro tilby. Om Ihlen kom til han med saker han ville ha omtalt, kunne desse kome på trykk i Morgenbladet. Då kunne dette eventuelt dementerast aldri så mykje frå regjeringa si side utan at det vekte mistanke. Ihlen var samd i dette. Med den garantien at redaktøren aldri på nokon måte skulle misbruke kunnskapen om utanrikspolitiske spørsmål eller publisere saker utan å «ha nevnt dem» for ministeren blei det inngått ein noko spesiell avtale. Avtalen varte krigen ut, og Hambro skriv at ingen av dei to sa noko om han til nokon.¹¹ Den etterkvart sterke posisjonen innanfor partiet ga Hambro moglegheit til å fortelje frå dei indre krinsane i både partiorganisasjon og Storting. Saman med ein grundig historiefagleg gjennomgang av hendingane på etterjulsvinteren 1917 og omfattande sitat frå Morgenbladet i den same perioden gjer dette at Hambro sitt arbeide er veldig aktuelt.

Olaf Gjerløw tok over som redaktør i Morgenbladet når Hambro blei vald inn på Stortinget i 1918, fekk stillinga fast to år seinare, og blei på posten fram til 1949. Det var i denne perioden at han tok på seg og gjennomførte oppgåva med å skrive «Norges politiske historie: Høires innsats fra 1814 til i dag». Verket skulle vere eit korrektiv til Ernst Sars si noregshistorie, som i konservative krinsar blei helde for å vere for venstreorientert. Verket kom ut i tre bind frå 1934-36, og blir nærmast rekna for å vere ei rein partihistorie. Innhaldsmessig er det å rekne for eit historisk oppslagsverk, men har naturleg nok ei noko anna vinkling på enkelte saker enn andre tilsvarande verk.

1.5 Oppbyggjing av oppgåva

Kapittel 2 vil ta for seg den historiske bakgrunnen, både i eit utanrikspolitisk perspektiv og med eit snevrare innanrikspolitisk fokus dels vinkla inn mot problemstillinga. Her vil den eksisterande forskinga og omtalen av sentrale punkt i empirien bli gjort greie for. I tillegg vil dei ulike avisene og deira politiske orientering bli presentert. I Kapittel 3 vil hovudtemaet vere dei umiddelbare reaksjonane på nyhetene om kolforbodet, og korleis avisene posisjonerte seg i forhold til regjeringsspørsmålet på bakgrunn av dette. Kapittel 4 tek for seg opninga av det årlege Stortinget,

¹¹ Carl Joachim Hambro: *Under den første verdenskrig*. Oslo, 1958: 31, 32

og framfor alt den fyrste debatten som seier noko om haldningane til dei ulike partia og ulike enkeltpersonar. Her vil også avisene sine omtaler av hendingane stå sentralt, og ikkje minst relasjonen mellom presse og politikarar. Kapittel 5 vil vere hovudkapittelet når det gjeld dei ulike regjeringsalternativa og kva som låg til grunn for desse. Sluttpunktet for undersøkingane er eigentleg i samband med trontaledebatten den 21. februar 1917. Både opptakten til, den faktiske gjennomføringa og reaksjonane i etterkant av denne er viktige for å danne seg eit bilet av kva som faktisk skjedde. I kapittel 6 vil eg forsøke å oppsummere, dra nokre av diskusjonane eit lite hakk vidare, og svare på dei spørsmåla eg har presentert.

Kapittel 2:

Den historiske bakgrunnen

Nærheita i tid, den aktive deltakinga og heltane frå motstandskampen er blant omstenda som gjer 2. verdskrig til eit langt meir kjent og behandla emne i den almene norske historiekulturen. Blant folk flest er hola mange og store når det gjeld den første store krigen. Likevel er det naturlegvis eit stort emne i det vitskaplege historiefaget, altfor stort til at det er mogleg å gi ein fullstendig presentasjon av all relevant sekundær litteratur i ei avhandling av dette omfanget. Det er heilt nødvendig å gjere tøffe val for å sortere ut det som er mest aktuelt for akkurat dei problemstillingane denne oppgåva skal ta for seg. Samstundes kan det vere nyttig å seie litt om dei viktigaste storpolitiske linjene som ligg bak, både for å gi ei grunnleggjande historisk oversikt, og for å illustrere kvar dei eventuelle hola i den eksisterande forskinga er. Derfor vil eit par av dei mest framståande verka innanfor norsk forsvars- og utanrikspolitisk historie bli kort presentert. Hovudfokuset vil likevel vere på den litteraturen som i størst grad seier noko om den norske opinionen i kjølvatnet av den kritiske fasen. Denne vil gjerne vere politisk orientert, og det er dermed eit ganske klart skilje mellom den venstreorienterte og den høgreorienterte litteraturen. Det er også viktig å få plassert dei ulike avisene politisk.

2.1 Den kritiske perioden – historia bak

Den fyrste verdskriga braut ut knappe 10 år etter den norsk-svenske unionsoppløysinga. I startfasen av den norske utanrikspolitikken var ein avhengig av langt sterkare støttespelarar, og ei rekke omstende gjorde at Storbritannia var den naturlege innehavaren av denne rolla. Dette avhengigheitsforholdet er i stor grad bakgrunne for Olav Riste si formulering, «the neutral ally». Denne oppfatninga er generelt lite utfordra innanfor faget. Roald Berg er blant dei som argumenterer til støtte for Riste sin konklusjon, og går såpass langt som å seie at det er allmenn semje blant historikarar rundt denne karakteristikken.¹² Han peiker på avhengigheita til dei britiskkontrollerte handelsstasjonane rundt om i verda for å få den norske handelsflåten til å gå rundt, og med det befeste Noreg som ein leiande sjøfartsnasjon.¹³ Det er ikkje vanskeleg å stille seg bak eit slik argument. Storbritannia var den absolutte supermakta ved krigsutbrotet, nærmast uutfordra på sjøen og med eit verdsomspennande nettverk av koloniar under den britiske krona sin kontroll. Dette leier til det som Berg skildrar som ententen sin «økonomiske og forsyningmessige

12 Berg, 1995: 253

13 Berg, 1995: 183

tvangsmakt over Norge.»¹⁴ I tillegg kjem Riste sin omtale av det britiske kolet som den viktigaste enkeltvara for norsk økonomi. Som brensel både i private hushaldningar, industrien, jernbanen og på dei mange fiskebåtane.¹⁵ Avhengigheita av forsyningar av ei bestemt vare frå ei bestemt kjelde la utvilsamt eit visst press på å forvalte denne forbindinga på ein mest mogleg problemfri måte.

I tillegg til det handelspolitiske og økonomiske avhengigheitsforholdet dreg Berg fram eit par andre faktorar som vanskeleggjorde ei eventuell distansering til Storbritannia og dermed til enteten. Orienteringa vestover var også i høgste grad ei maktpolitisk sak. Sidan sjølvstendeerklæringa i 1905 hadde det Berg omtaler som «den sikkerhetspolitiske grunnpilaren» vore den britiske garantien. Han presenterer også ideologiske omsyn som betydningsfulle. Sidan Grunnlova i 1814, eit relativt radikalt demokratisk skriv, hadde demokratiet vore den uomtvistede grunnmuren det norske samfunnet var tufta på. Enteten stod fram som demokratiet sin vernar, i skarp kontrast til sentralmaktene si militarisme.¹⁶ Alt dette førte til at den vestlege orienteringa i den norske nøytralitetspolitikken var noko som alle partar var inneforstått med, illustrert ved uttalinga formidla frå Washington-minister Bryn til utanriksminister Ihlen i 1918 at oppfatninga frå Washington var at Noreg «indtog en særstilling blandt de nøytrale». ¹⁷

Det gjensidige tillitsforholdet mellom Noreg og Storbritannia blei sett på alvorleg prøve ved årsskiftet 1916-17. I krigsåra hadde det vore vanleg at dei ulike bransjene innanfor næringslivet gjekk inn avtaler om import og eksport utan at regjeringa offisielt var innblanda.¹⁸ Praksisen med desse bransjeavtalene blei gått bort ifrå i samband med fiskeavtalen og koparavtalen hausten 1916. Britane ville unngå at fisk fanga ved hjelp av britisk kol og britiske reiskapar skulle kome fienden til gode, og ville dermed begrense den norske eksporten til Tyskland til eit minimum. Noreg var i ein spesiell situasjon som både eksportør og importør av kopar. I gruvene blei den koparhaldige kisen utvunnen, men ein mangla foredlingsverk, og var derfor avhengig av import av ferdigstilte koparprodukt.¹⁹ Desse kom hovudsakleg frå Amerika, ein handel som etterkvart skulle kome under britisk kontroll.²⁰ Den britiske intensjonen var å stoppe all norsk eksport av koparhaldig kis som i tur kunne nyttast til mellom anna produksjon av ammunisjon. I sentrum for konflikten stod den forskjellelege tolkinga av kva som kunne reknast for koparhaldig kis. Britane meinte at kisen måtte vere heilt fri, medan den norske forståinga var at ein kunne fortsetje å eksportere kis som hadde så

14 Berg, 1995: 253

15 Olav Riste: *The Neutral Ally. Norway's Relations with Belligerent Powers in the First World War*, dr.avh. University of Oxford, Oslo, 1965: 85

16 Berg, 1995: 254

17 UD P2B 3/18, 2/12-18, jnr. 36205, Bryn til Ihlen, her sit. et. Berg, 1995: 253

18 Wilhelm Keilhau,; *Norge og verdenskrigen*. Oslo, 1927: 97ff

19 Keilhau, 1927: 153

20 Riste, 1965: 109

lite kopar at ble rekna for uutvinneleg. Eksporten av denne typen kis fortsette dermed som før.²¹ I følgje Riste var den norske tydinga rimeleg, og i tråd med den franske teksten i avtalen.²² Den aukande misnøyen med måten Noreg heldt seg til desse avtalene skulle etter kvart leie til ein alvorleg sanksjon frå britisk side.

23. desember fekk provianteringsdirektør Harald Pedersen skrivinga frå den britiske ministeren i Kristiania Mansfeldt Findlay om stoppet i den britiske kolforsyninga. Det ser ut til å vere konsensus om at dette var den einaste offisielle meddelinga norske myndigheter fekk, men Fasting skriv i sin biografi om Ihlen at Findlay besøkte han personleg i utanriksministerboligen med nyheitene dagen etter, 24. desember.²³ Dette blir også sitert i Berg.²⁴ Offentleg orienterte Findlay representantar frå næringslivet om årsakene, at det var ei utilfredsheit med måten Noreg hadde gjennomført «visse forholdsregler» på.²⁵ Det er den etablerte forståinga at dette dreidde seg om dei to nemnte avtalene. Det er relativt stor semje om at desse offisielle årsakene til kolforbodet var avgjerande, men både Fuglum²⁶ og Fasting²⁷ går langt i å antyde at det britiske ønsket om å presse den norske handelsflåten inn i alliert trafikk var ein enda større motivasjon.

2.2 Det indrepolitiske klimaet

Den kritiske fasen hadde gjort ein ting klinkande klart. Som Berg skriv: «Men krigen hadde demonstrert at landet på ingen måte var så isolert fra europeisk maktpolitikk som 1905-generasjonen gjerne ville tro.»²⁸ Ein hadde på mange måtar blitt nødt til å velge ei side, noko som også kjem klart fram i eit brev frå Knudsen til den amerikanske ministeren i 1917, der han gir uttrykk for at det ikkje finst noko alternativ til å gå med dei allierte dersom ein skulle bli tvinga til å gi opp nøytraliteten.²⁹ Mot denne oppfatninga er det vanskeleg å finne opposisjon. Riste skriv i si avhandling at ein av grunnane til at han har eit nesten utelukkande utenrikspolitisk fokus var den relativt stabile innanrikspolitiske situasjonen der Knudsen si venstreregjering hadde eit komfortabelt fleirtal. Dette går det til ein viss grad an å stille seg bak, men berre om ein legg vekt på fyrste del av krigen. I dei fleste andre arbeida finn ein fleire omstende som viser korleis krigen og dei utenrikspolitiske manøvreringane spelte inn på klimaet i innanrikspolitikken, mellom anna debattane om enkelte medlemmar av den sitjande regjeringa, om ho skulle erstattast av ei

21 Keilhau, 1927: 160ff

22 Riste, 1965: 115, 225 note 23, her sit. et. Berg, 1995: 205

23 Kåre Fasting: *Nils Claus Ihlen*. Oslo, 1955: 237

24 Berg, 1995: 207

25 Keilhau, 1927: 168-170

26 Fuglum, 1989: 296

27 Fasting, 1955: 230, 261

28 Berg, 1995: 255

29 Berg, 1995: 255

samlingsregjering, og opprettinga av ein spesialkomité for utanrikspolitiske saker.

2.2.1 Mistillit til utanriksleiinga

Ein såpass sterk reaksjon som eit eksportforbod på ei viktig vare som kol satte ein støkk i det norske folket. Nokon måtte få ansvaret for det uføret ein var kome opp i, og naturlegvis blei dette regjeringa. Kritikken mot utanriksministeren var særskilt skarp, og frå konservativt hold verka det som om det viktigaste av alt var å tvinge han til å gå av. Høgres parlamentariske leiar, Edvard Hagerup Bull, uttrykte seg så klart som å seie at «Specielt Ihlen kunde ikke tjene sit land bedre end ved nu at stille sin plads til disposition. Nu etter kulforbodets ophævelse kunde han gjøre det med fuld honnør.»³⁰ Denne ansvarstildelinga blir også støtta av Fasting: «Ansvaret for de vanskeligheter som kullforbodet brakte over Norge ble av den hjemlige opposisjon i og utenfor Stortinget tilskrevet Ihlen personlig. Kravet om et skifte i utenriksledelsen var neppe noen gang så høylydt som på nyåret 1917.»³¹

Det blir frå fleire hald hevda at den politiske opposisjonen lenge hadde sett seg lei på praksisen på toppen av utanriksdepartementet. Spesielt var det det som blir karakterisert som hemmelegheitskremmeri upopulært. Stortinget kravde å få større innblikk i saker av utanrikspolitisk natur. Hambro siterer mellom anna frå Morgenbladet si utgåve frå 7. januar 1917: «Den 22de juni 1915 gav minister Ihlen i Stortinget en erklæring om vor utenrikske politik, og vi tillot os samme aften at uttale om denne erklæring at «den var mere bemerkelsesværdig ved alle de forhold den undlot at berøre end ved de ting den gled henover. Men også det at kunne gaa utenom er en diplomatisk egenskap som av mange vurderes høit, og som utvilsomt også i tilfælde kan være av betydning; dyrker man imidlertid denne egenskap for sterkt, vil man neppe nogensinde faa løst de opgaver, man saa behendig gaar utenom.»»³² På grunn av den gjensidige forståinga mellom Ihlen og Hambro var likevel Morgenbladet den av høgreavisene som var mest moderat i kritikken av utanriksministeren, og såg ved fleire tilfelle på personangrepa som urettferdige. I den øvrige høgrepressa fekk han gong etter gong det glatte lag.³³ Kritikken mot Ihlen skulle i utgangspunktet få sitt høgdepunkt i trontaledebatten 21. og 22. februar. Men for opposisjonen sin del kom nok denne debatten ei lita veke for seint. Kolforbodet blei oppheva den 17. februar, og det gjorde nok sitt til at noko av kruttet i innlegga frå Høgre sine leiarar Hagerup Bull og Bratlie var mindre antenneleg enn det kunne ha vore.³⁴ Utanriksministeren stod forholdsvis oppreist gjennom dei stormfulle tidene, og blei ved posten sin heilt til regjeringa gjekk av i 1920.

30 Fuglum, 1989: 301

31 Fasting, 1955: 230

32 Hambro, 1958: 154

33 Fuglum, 1989: 301

34 Fuglum, 1989: 302

2.2.2 Spesialkomitéen for utanrikspolitiske saker

Heilt sidan ein var oppe i den vanskelege situasjonen knytt til fiske- og koparavtalene hausten 1916 hadde det vore praksis at regjeringa, partiførarane i Stortinget og presidentskapet hadde møttes til rådslagingar. Dette var ei ordning som relativt få var fornøgde med, og Hambro siterer mellom anna etter Castberg at desse drøftingane fann stad først etter at alle avgjerdene var teke. Etter Ihlen sitt fire timer lange innlegg om den utanrikspolitiske situasjonen, hovudsakleg om dei to avtalene og forholdet til dei to krigførande partane, for lukka Storting 17. januar 1917³⁵ gjekk det berre nokre dagar før forslaget om ein meir formell utanrikskomité blei sett fram og vedteke. Det var stortingspresident Johan L. Mowinckel som tok initiativet, forslaget blei vedteke 20. januar og komitéen nedsett 24. januar. Komitéen skulle ha 17 medlemmar, og skulle «drøfte landets utenrikspolitiske stilling og andre i forbindelse dermed stående spørsmål».³⁶

Opposisjonen var skeptisk til nytteverdien allereie frå starten. Hagerup Bull peikte på at medlemmane ikkje kunne få tilgang til eventuelle munnlege forhandlingar, og ein kunne vanskeleg sjå til at det blei ein naturleg samanheng om ein berre skulle få ta del i drøftinga av enkeltståande spørsmål. Til sist skildra han komitéen som ein «haltende og ufullkommen institusjon», og understreka at det berre var ei samlingsregjering som fullt ut kunne integrere samlede parti i utanrikspolitikken.³⁷ Komitéen blei frå opposisjonen sett på som eit verkemiddel til å «redde» regjeringa, og hindra dermed det som var hovudmålet, å fjerne Ihlen frå utanriksministerposten.

Samansettinga var også gjenstand for debatt. På forslag frå Venstre skulle 10 av medlemmane kome frå regjeringspartiet, medan 7 skulle vere frå opposisjonspartia. I møtene, der også regjeringa skulle delta, ville Venstre ha eit fleirtal på 20 mot 7. Hagerup Bull poengterte sterkt at det neppe var råd frå sine eigne regjeringa burde vere ute etter. Resultatet blei meir eller mindre slik opposisjonen såg for seg og frykta. Komitéen fekk berre eit rådgjevande mandat, og leverte aldri eigne innstillingar til Stortinget.³⁸

2.2.3 Spørsmålet om ei samlingsregjering

Allereie ved krigsutbrotet sommaren 1914 var tankane om ei regjering på tvers av partigrensene, slik som i 1905, til stades. Fuglum skriv at tida var prega av politisk polarisering, og at kritikken var skjerpa både frå høgre og venstre fløy. Likevel verka situasjonen rimeleg trygg for den moderate sentrumslinja Knudsen-regjeringa stod for.³⁹ Innanfor Høgre var kritikken mot regjeringa allereie på dette tidspunktet rimeleg krass. Både Hambro i Morgenbladet og Thommesen i Tidens Tegn var

35 Fasting, 1955: 238

36 Omang, 1959: 185

37 Omang, 1959: 185

38 Fuglum, 1989: 298, 299

39 Fuglum, 1989: 201

sterke pådrivarar for å kaste regjeringa før katastrofen var eit faktum.⁴⁰ Olaf Gjerløw kjem med ein interessant og moglegvis kontroversiell påstand: «Det tør være utvilsomt at flertallet av vårt folk under den oppskakende urostemning sommeren 1914 ønsket en omdannelse av landets styre bort fra den rene partiregjering.»⁴¹ Dette argumenterer han for på bakgrunn av at folk hadde 1905 relativt ferskt i minne som den einaste verkelege utfordringa for norsk politikk, og at ei samlingsregjering hadde vore ei vellykka løysing den gongen. Utan at nokon argumenterer sterkt for det motsatte, vil mangelen på støtte illustrere at det er ein høgst tvilsam påstand. I korrespondanse mellom Knudsen og den mange såg for seg som leiar for ei ny samlingsregjering, Christian Michelsen, kjem det fram at dei drøfta dette spørsmålet. Dei var samde i at det ikkje var noko grunnlag for å bryte det parlamentariske fleirtalsstyret. Michelsen bemerka likevel at dersom det skulle utvikle seg til det negative, ei større nasjonal ulykke, kunne det vere nødvendig å søke til ei «landsregjering» for å berolige den offentlege opinionen.⁴² Den sitjande regjeringa klarte å styre unna ei slik ulykke, og den politiske situasjonen stabiliserte seg meir enn noko anna i løpet av dei to fyrste krigsåra. Dette resulterte i ein ny triumf for Venstre ved valet i 1915. Dei fekk 74 av representantane, til saman fekk dei andre 49. Ordninga var mildt sagt fordelaktig for Venstre, ein fekk berre 33 prosent av stemmene. Arbeiderpartiet fekk til samanlikning 32 prosent oppslutnad, men berre 19 representantar.⁴³ Diskusjonen om regjeringskifte hadde ikkje livets rett i denne perioden.

Då den alvorlege situasjonen openberra seg ved juletider i 1916 skulle debatten derimot få ny vind i segla. Som nemnt var det kanskje fyrst og fremst Ihlen som måtte bort, men som Fuglum skriv, statsministeren kunne vanskeleg fortsetje dersom han blei påtvinga ein ny utanriksminister.⁴⁴ Sjølv om dei to aldri hadde noko spesielt nært eller godt personleg forhold, var dei sterkt knytt til kvarandre på det profesjonelle planet, med stor gjensidig respekt. Igjen så var Christian Michelsen lansert som den store redningsmannen, om enn ikkje så sterkt som i 1914. Om ikkje Michelsen kandidatur var like sterkt, var krava frå opposisjonen desto sterkare utover på etterjulswinteren 1917. Både frå partileiinga i Høgre og spesielt frå høgpressa var trykket stort. Generelt blir gjerne krigsåra sett på som svært frustrerande for Høgre. Det store venstrefleirtalet, av mange skildra som urettferdig basert på det totale stemmetalet, gjorde livet vanskeleg for opposisjonen på Stortinget.⁴⁵ Også Hambro peiker på at det i leiande høgrekirinsar utanfor Stortinget var ei generell misnøye med den tamme og vennlege innstillinga overfor Knudsen og ministeriet blant stortingsmennene.⁴⁶

40 Fuglum, 1989: 208, 209

41 Olaf Gjerløw; *Norges politiske historie: Høires innsats fra 1814 til i dag*, bind 3. Oslo, 1934: 165

42 Fuglum, 1989: 210

43 Tim Greve: Tidsrommet 1908-1964 i Kaartvedt, Alf (et. al.) *Det Norske Storting gjennom 150 år*. Oslo, 1964: 216

44 Fuglum, 1989: 299

45 Gjerløw, 1934: 175

46 Hambro, 1958: 40

Morgenbladet var, mellom anna på grunn av forholdet mellom Ihlen og Hambro, noko meir moderate i kritikken, og viste ved fleire tilfelle ein slags sympati med regjeringa i den vanskelege situasjonen. Likevel var dommen klar, regjeringa måtte omdannast. Som det kjem fram i utgåva frå 7. januar så var det statsministeren sjølv som fekk mesteparten av kritikken. Ei samlingsregjering kunne ikkje på nokon måte bli danna under Gunnar Knudsen. Han var den store hindringa for både ein effektiv utanrikspolitikk, så vel som ein nasjonal samhaldspolitikk. Etter nokre rosande ord blei det slått fast at statsministeren i skrivande stund ikkje er riktig mann på riktig plass.⁴⁷ Når det gjeld den folkelege opinionen skriv Omang at den sitjande regjeringa langt ifrå hadde så stor del av folket bak seg som fleirtalet i Stortinget tyda på, og at folk flest såg på det som ein fordel om alle partia samarbeidde om utanrikspolitikken.⁴⁸ Dette framstår også, i likhet med Gjerløw sin påstand, som noko subjektivt vurdert. Ein skal ikkje utelukke, langt mindre på dette tidspunktet enn ved krigsutbrotet, at opinionen merka presset på kroppen, og at mange dermed valde å snu kappa etter vinden.

Det var ikkje berre i opposisjonen at ønsket om ei samlingsregjering var til stades, også Mowinckel hella mot ei slik løysing. Riktignok med den føresetnaden at regjeringa sjølv måtte ta stilling til når dette var aktuelt, men like fullt var dette eit oppsiktsvekkande sprik mellom oppfatningane til den parlamentariske leiaren og regjeringsleiaren. Då Mowinckel foreslo eit regjeringsskifte i venstregruppa fall dette med 52 mot 11 stemmer, noko som gjorde at Mowinckel stilte rolla si til disposisjon, berre for å bli einstemmig oppmoda til å fortsetje.⁴⁹ At sentrale personar både frå opposisjon og innetter i regjeringspartiet delte synet om at tida var inne for eit skifte er hovudargumentet til Gjerløw for at Knudsen-regjeringa aldri stod svakare enn i februar 1917. Fuglum uttrykker ei viss usikkerheit rundt kva motiva til Mowinckel kunne vere, og understrekar at kjeldene er sparsommelege når det gjeld informasjon om dette. Han hadde fram til desse vekene vore ytterst lojal mot Knudsen og regjeringa. Under trontaledebatten var det framleis han, i kraft av å vere den parlamentariske leiaren, som i fyrste rekke forsvarte regjeringa sin politikk. Dette gjorde han, utan heilt å klare og skjule si eiga oppfatning. Fuglum går langt i å eliminere personlege ambisjonar som eit motiv, det var lite som tyda på at Mowinckel var den fremste kandidaten til å leie ei koalisjonsregjering. Han skriv det heller på kontoen for at «Uro og pessimisme, ja noe i nærheten av panikk, synes å ha formet hans overveielser i denne krisesituasjonen[...]»⁵⁰ Også Gjerløw peiker på at Mowinckel på dette tidspunktet enda ikkje hadde den same framståande

47 Hambro, 1958: 155

48 Omang, 1959: 184

49 Gjerløw, 1934: 174; Bernt A. Nissen: Venstre etter 1905. i Worm-Müller, Jakob (et. al.) *Venstre i Norge* Oslo, 1933: 325; Fuglum, 1989: 301

50 Fuglum, 1989: 303

posisjonen i partiet som no⁵¹ (han var i si tredje periode som statsminister da Gjerløw ga ut sitt verk). Det er likevel mykje som tydar på at Mowinckel var høgt respektert i partiet, noko som udiskutabelt blir bevist gjennom verva som stortingspresident og formann i venstregruppa.

Fuglum baserer mykje av si tolking på det som kjem fram av Castberg sine dagbøker. I følgje Castberg hevda Mowinckel at han så stod svært fritt til å fremje forslaget på grunn av grunnlovsparagrafen som sa at ein måtte stå i statskyrkja for å vere statsråd. Statsministeren kontra med ein gong, ein kunne straks få omgjort denne, og da måtte Mowinckel vere budd på å ta det fulle parlamentariske ansvar. Om Mowinckel sine personlege ambisjonane skriv Castberg lite, men han meiner bestemt at Wollert Konow (H) tok mål av seg til å avløyse Knudsen og leie ei samlingsregjering.⁵² Av Castberg sine notat er det vanskeleg å avvise Mowinckel sitt eige kandidatur på den måten Fuglum har gjort.

Hovdenakk meiner på si side at dette var ein kalkulert politisk taktikk frå Mowinckel. Han visste at statsministeren ville avslå forslaget, samstundes som heile gruppa ville stille seg bak oppmodinga om å fortsetje som formann. På denne måten fekk han markert politisk misnøye og personleg sjølvstende klart og tydeleg. Utetter kunne han fortsetje å avvise alle tilnærmingar til regjeringsendringar og forsøre regjeringa sin politikk. I partiet visste alle kva som var den eigentlege meininga hans. Den mest avgjerande grunnen for Mowinckel sitt taktiske grep var etter Hovdenakk si meining mistilliten til utanriksleiinga: «Sannsynligvis fordi dette var den tydeligste måten han kunne vise sin misnøye med utenriksminister Ihlen, og det Mowinckel anså som en svak, uselvstendig og vinglete utenrikspolitikk på.»⁵³

Korleis forholdet mellom Knudsen og Mowinckel verkeleg var er svært vanskeleg å seie. Då Knudsen braut ut av Michelsen-regjeringa og blei den klare leiarfiguren i Venstre etter 1905 skriv Hovdenakk at han hadde ein svært god støttespelar i Mowinckel. Dette samarbeidet var avgjerande for maktposisjonen Knudsen fekk, og sjølve konsolideringa av partiet.⁵⁴ I dei fyrste åra vidare er det fleire døme på det ein kan kalle positiv kontakt mellom dei to. Begge var sentrale i skipinga av Norges Rederforbund i 1909,⁵⁵ og som ordfører i Bergen fekk Mowinckel sett inn Knudsen som leiar for Den Norske Amerikalinje i 1911, ei tid då begge var ute av Stortinget.⁵⁶ Etter valsigeren i 1912 heldt det gode samarbeidet fram.⁵⁷ Etter kvart skulle det vere fleire omstende som moglegvis kunne påverke forholdet mellom dei to i negativ retning. Verdskrigen blei ein viktig faktor. Gunnar

51 Gjerløw, 1934: 174

52 Johan Castberg: *Dagbøker 1900-1917*. Bind II: 1906-1917. Oslo, 1953: 152

53 Sindre Hovdenakk: *Johan Ludvig Mowinckel. Mannen i midten*. Oslo, 2014: 55

54 Hovdenakk, 2014: 41

55 Øksnevad, 1963: 36

56 Hovdenakk, 2014: 44

57 Hovdenakk, 2014: 50

Knudsen var utprega entent- og engelskvennleg i utanrikspolitikken, medan Mowinckel var oppteken av at ein måtte vinne tillit hjå begge dei krigførande partane. Han var kritisk til ubåtresolusjonen som han meinte var altfor tyskfiendtleg. Haldninga hans blei stempla som tyskvennleg, noko han fekk kritikk for frå både politiske motstandarar og medspelarar.⁵⁸ Usemje blei det også mellom dei to i samband med at det formelle samarbeidet med Arbeiderdemokratane blei sagt opp. Mowinckel var oppteken av å halde på denne radikale delen av den store venstreflokken, men fekk ikkje støtte i partiet. Statsministeren blei meir og meir dominerande, og Hovdenakk skriv dette om eit velkjent Knudsen-sitat:

Knudsens egensindighet bare vokste jo lenger han satt ved makten, og i januar 1917 lot statsministeren og skipsrederen falle de berømte ord fra Stortingets talerstol: «Det kræves om bord i enhver skute, at der er en skipper, en kommando, navnlig naar det er i farlig farvand.» Ved hans side satt stortingspresident og skipsreder Johan Ludwig Mowinckel og tenkte sitt.⁵⁹

Sitatet antyder at forholdet mellom dei to på dette tidspunktet, ikkje lenge før forslaget blir reist i venstregruppa, ikkje var det beste. I tillegg meiner Hovdenakk at Knudsen hadde det avgjerande ordet då veteranen Otto Blehr, og ikkje Mowinckel, blei statsminister i 1921. Grunnane kunne vere mangel på erfaring frå andre statsrådpostar, at ein overgangsfigur mellom generasjonane var å foretrekkje, eller at «(...) stemningen mellom de to lederskikkelsene blitt for preget av alle de små og store sakene som hadde skapt problemer internt og eksternt.»⁶⁰

I følgje Fuglum stod regeringsspørsmålet på dagsorden i venstregruppa seks gonger i løpet av januar og februar 1917. Som nemnt så var det ikkje total semje innad i partiet, men ved kvar drøfting blei utfallet det same. Ettersom kritikken i trontaledebatten blei noko mildare enn ein kunne sjå for seg, blei statsministeren aldri nødt til å vurdere tillitsvotum. I tillegg kunne han støtte seg på at ei samlingsregjering ikkje på noko tidspunkt ville ha fleirtal i Stortinget, og at det var utenkjeleg at mindretallet skulle velte leiinga. Knudsens personlege engasjement og handlingsmønster står for Fuglum fram som hovudårsaka til at det aldri blei eit regjeringsskifte. Han støtter seg på ei uttaling frå Hambro i Morgenbladet den 25. februar 1917 om at det var éin mann som var hindringa: «Denne ene mand er statsministeren.»⁶¹

2.3 Avisene og politikken

Avisene som det har blitt lagt vekt på representerer det meste av det norske politiske landskapet. Morgenbladet og Aftenposten er typiske høgreavisar.⁶² Ulf Andenæs har skrive inngående om den

58 Hovdenakk, 2014: 52-54

59 Hovdenakk, 2014: 59

60 Hovdenakk, 2014: 75

61 Fuglum, 1989: 305

62 Alf Kaartvedt: *Drømmen om borgerlig samling: 1884-1918*. Oslo, 1984: 220; Idar Flo (bindred.): Norske aviser fra

norske pressa under den fyrste verdskrigen. Han hevder at Morgenbladet var eit opinionsorgan, medan Aftenposten, den største avisa i landet, var eit meit utprega nyheits- og annonseorgan som låg litt lågare i terrenget.⁶³ Dagbladet og Norske Intelligenssedler representerer venstresida. Dagbladet blei rekna som det radikale Venstre sitt hovudorgan, med ein sterk tradisjon for uavhengigkeit i forhold til partiet.⁶⁴ Norske Intelligenssedler blei gjort til eit venstreorgan då det blei kjøpt opp av Hjalmar Løken i 1890. han sat som redaktør heilt fram til 1918. Bladet blei i nokre åt rekna som eit talerør for Gunnar Knudsen si regjering.⁶⁵ I følgje Andenæs var Intelligenssedlane ei «stagnasjonspreget og lite bemerkelsesverdig» avis.⁶⁶ Likevel representerer ho ei viktig stemme i debatten som regjeringa sin mest pålitelege støttespelar. Dei stadige vekslingane til dømes med Morgenbladet er også bevis for at bladet på langt nær blei ignorert.

Tidens Tegn var på denne tida eit betydeleg organ, langt meir innverknadsrik på sitt felt enn det partiet det var talerør for var i politikken. Frisinnede Venstre var representert av berre ein mann på Stortinget, men avisa var likevel ein betydeleg aktør i den offentlege debatten.⁶⁷ Det var den svært respekterte redaktøren Ola Thommessen som grunnla avisa i 1910, eit resultat av ein konflikt med styret i den tidlegare arbeidsgjeveren Verdens Gang. Redaktøren fekk sympati til opinionen, og avisa vaks seg raskt til ei av landets mest innverknadsrike.⁶⁸

I si tidlege fase utvikla Verdens Gang seg til ei venstreavis. Johan Sverdrup var redaktør frå 1876 til 1878 før han lot den unge og radikale Thommessen ta over. Under leiinga hans var den politiske orienteringa alt anna enn konsekvent.⁶⁹ I krigsåra, etter at Thommessen var pressa ut, hevda mellom anna Dagbladet at avisa i fyrste rekke representerte ein snever krins av reiar- og handelsstanden i hovedstaden.⁷⁰ Det har vist seg å vere svært utfordrande å finne andre pålitelege bevis for denne påstanden, men det er heller ikkje usannsynleg. Redaktør i krigsåra var bergenser Herman Kristoffer Lehmkuhl, son av statsråd og skipsreiar Kristofer D. Lehmkuhl.⁷¹ Denne koplinga gjer det sannsynleg at avisa i denne perioden kunne ta ekstra godt vare på interessene til denne delen av næringslivet.

Social-Demokraten blei skipa under namnet «Vort Arbeide» i 1884. Avisa fekk namnet Social-Demokraten to år seinare, og var eigd av Det norske arbeiderparti frå 1887 og heilt fram til

A til Å. bind IV i Hans Fredrik Dahl (red.) *Norsk Presses Historie 1-4 (1660-2010)*, Oslo, 2010: 25, 220

63 Ulf Andenæs: *England eller Tyskland? Konflikten mellom engelskvennlighet og tyskvennlighet i norsk opinion under den første verdenskrig, belyst ved en gruppe representative presseorganer*. Oslo, 1976: VI

64 Flo, 2010: 73

65 Snl.no – Norske Intelligenz-Seddeler (Aksessert 28.04.15); Flo, 2010: 252

66 Andenæs, 1976: VI

67 Rune Ottosen (bindred.), Henrik G. Bastiansen (et. al.): Parti, presse og publikum 1880-1945. bind II i Hans Fredrik Dahl (red.) *Norsk Presses Historie 1-4 (1660-2010)*, Oslo, 2010: 31; Flo, 2010: 342

68 Gylseth, Christopher Hals: *En forbannet svartmusket redaktør. Olav Thommessen og hans tid*. Oslo, 2006: 120

69 Gylseth, 2006: 33, 34

70 Dagbladet 27. jan. 1917: 4

71 Snl.no – Herman Kristoffer Lehmkuhl (Aksessert 28.04.15); nbl.snl.no – Kristofer Lehmkuhl (Aksessert 28.04.15)

1991.⁷² Arbeidarrørsla var i sterkt framgang, ved valet i 1915 hadde stemmetalet auka med 40 prosent sjølv om ein fekk 4 mandat mindre enn i 1912. Nesten ein tredjedel av veljarane stemte på partiet.⁷³ Det kunstig låge mandattalet skulle likevel vise seg å bli viktig, og samspelet mellom desse og arbeidarpresssa er eit interessant moment.

72 Flo, 2010: 78

73 Greve, 1964: 216

Kapittel 3:

Dei umiddelbare reaksjonane på det britiske kolforbodet – avisene i januar 1917

I dette kapittelet vil det overordna målet vere å analysere korleis nyheitene om kolforboden blei mottekne i pressa rett etter nyttår i 1917. Det årlege Stortinget opna ikkje før den 12. januar, og dermed vil ikkje dei fyrste diskusjonane mellom dei folkevalde vere heilt umiddelbare reaksjonar. Avisene gir på den måten det einaste representative innsynet i korleis dei ulike politiske gruppene oppfatta situasjonen, og kva som blei lagt vekt på.

Ein sentral del av analysen vil vere skilnaden mellom dei ulike avisene. På bakgrunn av den politiske orienteringa er det naturleg å sjå for seg ulike vinklingar, og at det på eit tidleg stadium blir teke ulike standpunkt med omsyn til regjeringa si rolle. Fyrste delen av kapittelet er ein gjennomgang av dei aller fyrste nyheitssakene, der det mellom anna var litt usikkerheit rundt årsakene til den britiske sanksjonen. Stort sett var det ikkje så store skilnader i skildringane av dei faktiske forholda. Derfor vil fokuset flytte seg relativt raskt over til dei redaksjonelle kommentarane. Det er i desse ein få innblikk i dei ulike tankesetta som representerer ulike politiske syn. Det vil vere viktig å få stadfesta kva for aviser som stilte seg kritiske til regjeringa, og kva som låg bak desse standpunktta. I tillegg la opposisjonsavisene svært ulike omsyn til grunn for sine vurderingar. Desse er det viktig å få klarheit i.

I tråd med oppgåva si hovudproblemstilling er det dei ulike tilnærmingane til regjeringsspørsmålet som utgjer den siste delen av kapittelet, sjølv om det også er eit sentralt tema i den fyrste. Medan det innleiingsvis kan seiast å dreie seg om meir spontane reaksjonar, blir det i den siste delen ei meir inngåande analyse av meir gjennomtenkte meiningsytringar i både opposisjonspressa og dei avisene som stod på regjeringspartiet si side. Igjen vil ordvekslinger mellom dei to sidene så vel som skilnader mellom dei ulike synspunktene til opposisjonsavisene bli lagt vekt på.

3.1 Sjokknyheit

Historikarane er samde om at provianteringsdirektør Harald Pedersen blei informert om at det ikkje ville bli eksportert meir kol frå Storbritannia til Noreg den 23. desember 1916, men at det utover det ikkje kom andre, meir offisielle meddelingar frå britisk hald i retning av den norske regjeringa.⁷⁴ Som nemnt i kapittelet før hevdar Fasting at Findlay besøkte utanriksminister Ihlen privat med den

74 Sjå til dømes Fuglum, 1989: 295; Berg, 1995: 207; Keilhau, 1927: 169

same bodskapen dagen etter.⁷⁵ Berg nemnner dette kort, men berre som ein direkte referanse til Fasting.⁷⁶ Ingen andre kjelder seier noko om akkurat denne hendinga. Opplysningane blei uansett ikkje kjent for pressa før etter nyttår, og umiddelbart var det teikn til forvirring både om årsakene til og kunngjeringa av forbodet. I Tidens Tegn viste ein den 2. januar til at tre ulike importørar hadde fått vite at det ikkje lenger var mogleg å få kol til Noreg. Så langt ein visste var det enda ikkje offisielt stadfesta. Det blei også spekulert i om årsakene til dette kunne vere eit ønske om å tvinge norske kolfraktingsskip inn i trafikken på Italia og Frankrike. Om det var tilfelle kunne ikkje dei norske skipa returnere til norske hamner med kol før ein hadde gjennomført ein eller fleire turar i denne.⁷⁷ Andre aviser, Dagbladet og ettermiddagsutgåvane av Aftenposten og Morgenbladet hadde fått vite frå Norsk Telegrambyrå (NTB) at spekulasjonane i Tidens Tegn ikkje var riktige, men at den verkelege årsaka til forbodet var «en vis utilfredshet hos den britiske regjering med den maade, hvorpaa man fra norsk side har gjennemført visse forholdsregler.» Vidare held Aftenposten fram at dei var kjent med at det i det siste hadde vore visse ueinigheter mellom den norske og den britiske regjeringa. Av naturlege årsaker ville det ikkje vere ønskeleg å gå nærmare inn på desse.⁷⁸ Den same diskresjonen gjorde seg ikkje gjeldande hjå Morgenbladet, som skrev at forbodet var eit resultat av brot på avtalene knytt til malm- og fiskeeeksport.⁷⁹

Morgenbladet stilte seg instinktivt bak det norske synet på saka. Både måten bodskapen blei gjort kjent på, tidspunktet og grunnlaget blei kritisert. Om bladet ikkje var «feilagtig underrettet», meinte ein å vite at dei to landa var midt i forhandlingar om nettopp dei punkta som utgjorde kjernen i konflikten. Noreg hadde all grunn til å vere misnøgd med både innhald og framgangsmåten frå britisk side. Om måten bladet framstilte saka på skriv Hambro at han sjølvsagt hadde konferert med utanriksministeren, og at det ikkje var tvil om det norske synspunktet på den britiske legasjonens intervension i den indre norske politikken.⁸⁰ På den måten tilskreiv han det bladet hans sjølv var redaktør for eit særleg truverdig standpunkt, samstundes som dette blei nytta til å illustrere stemninga i dei breie laga av folket. Det er også interessant å sjå at den umiddelbare reaksjonen til avisa la partipolitiske interesser til side, og ein inntok ein meir patriotisk posisjon. Dette skulle vere ein trend som stort sett gjorde seg gjeldande for bladet gjennom heile perioden. Ikkje alle la seg på den same linja.

75 Fasting, 1955: 237

76 Berg, 1995: 207

77 Tidens Tegn 2. jan. 1917: 4

78 Aftenposten (aften) 2. jan. 1917: 1

79 Morgenbladet (aften) 2. jan. 1917: 1

80 Hambro, 1958: 144

3.2 Kvar låg feilen?

Dei redaksjonelle kommentarane i dei andre avisene, som i denne samanhengen er langt meir interessante enn stadfestinga av dei faktiske forholda, lot naturleg nok vente på seg til den påfølgjande dagen. Og like naturleg så var det store skilnader i kva som blei lagt vekt på. Eit nokså generelt krav reist frå pressa var full openheit rundt dei faktiske forholda. I tillegg til å rydde opp i dei uriktige spekulasjonane frå dagen før gjekk Tidens Tegn ut og kravde at det norske folket skulle få fullt innblikk i saka.⁸¹ I tillegg til å slutte seg til den oppfordringa kom også ettermiddagsutgåva av Aftenposten inn på den noko spesielle framgangsmåten til den britiske legasjonen, måten det heile blei gjort kjent på. Den var såpass overraskande at avisa ikkje kunne skjonne anna enn at det måtte ligge noko djupare bak, at det var eit så lite tillitsfullt forhold mellom den britiske legasjonen og den norske utanriksleiinga at ein ikkje var komfortabel med å formidle alvorlege beskjedar i dei kanalane dei strengt tatt hørde heime. På den andre sida blei det også peikt på at det tradisjonelt hadde vore eit særskilt godt forhold mellom den britiske legasjonen og norske kolimportørar. Konklusjonen var likevel at denne usedvanlege framgangsmåten anten skuldast ein påfallande utenkt omgang med diplomatisk praksis frå den engelske legasjonen si side, eller så var det forekome så store tillitsbrot frå den norske utanriksleiinga si side at ein ikkje hadde sett andre løysingar.⁸²

Aftenposten viste her ei noko meir mistenksam haldning til Ihlen og departementet enn det som var tilfelle i Morgenbladet. Dette har si naturlege forklaring i at ein ikkje hadde den same personlege bindinga mellom redaksjonen og ministeren. På den andre sida utrykker også Hambro at forholdet mellom Findlay og Ihlen var så därleg at det var til skade for forholdet mellom dei to landa.⁸³ Medan Morgenbladet tydeleg stilte seg på den norske utanriksministeren si side ser det ut til at Aftenposten var meir i villrede. Det er vanskeleg å seie kva for eit syn som gjer seg mest gjeldande i konservative krinsar utanfor dei to redaksjonane. På eit så tidleg stadium i konflikten ville det likevel vere naturleg å gå ut ifrå at ein betydeleg del av dei utan personlege motiv stilte seg lojalt bak den patriotiske oppfatninga. Spesielt sidan eitt av dei to sentrale talerøra tek eit så klart standpunkt.

Verdens Gang kom også den 3. januar med si eiga grundige orientering om forbodet, og etter det følgde ein redaksjonell artikkel som plukka den norske utanrikspolitiske praksisen frå kvarandre. Det blei mellom anna skrive at ein no stod i ei så alvorleg stilling i forhold til begge dei to krigførande partane at regjeringa måtte vise evner til kjøleg berekning, vidsyn og til å ta dristige avgjerder. Ingen av desse kunne tilleggjast den sitjande regjeringa frå eit upartisk synspunkt.

81 Tidens Tegn 3. jan. 1917: 2

82 Aftenposten 3. jan. 1917: 1

83 Hambro, 1958: 143

Spesielt utanrikspolitikken hadde, i følgje avisa, vore eit mørkt kapittel under leiinga av statsminister Gunnar Knudsen og utanriksminister Nils Ihlen. I tillegg til det kjente hemmelegheitskremmeriet var den største svakheita ein total mangel på haldning. Den einaste vegen til ein ny, betre og meir stabil utanrikspolitikk ville vere ei ny regjering. Ei regjering sett saman av dyktige og uavhengige menn, ikkje politikarar og balansekunstnarar.⁸⁴ Med dette starta Verdens Gang debatten om regjeringsspørsmålet, same dag som dei orienterte lesarane om konflikten med Storbritannia.

Den kraftige reaksjonen til avisa kan mest sannsynleg ikkje setjast i samanheng med særskilte partipolitiske interesser. Ein kan gå ut ifrå at omsynet til ei spesiell gruppe innanfor næringslivet var viktigast for Verdens Gang på dette tidspunktet. Gruppa det dreidde seg om var framståande skipsreiarar og handelsmenn. Den tidlege motstanden mot regjeringa tener som eit bevis for dette. Dyktige og uavhengige menn skulle styre, ikkje politikarar. Ein skulle rekruttere regjeringsmedlemmane frå dei yrkesgruppene som var mest relevante for dei ulike departementa. Næringslivstoppane ville då ha gode moglegheiter til å besetje fleire av postane, mellom anna utanriksministeren. Det er også klart at forbodet ville ramme denne gruppa hardt. Kolet var livsviktig for den norske handelsflåten.

Social-Demokraten var noko overraskande den andre avisa som straks tok til orde for rekonstruksjon av den sitjande regjeringa. Statsministeren, utanriksministeren og handelsministeren måtte i alle fall byrje å sjå seg om etter andre ting å gjere. Det var klinkande klart at styret på ingen måte var kompetent nok til å halde landet ute av krigen.⁸⁵ I likhet med standpunktet til Verdens Gang er det lite sannsynleg at dette kan setjast i samanheng med ambisjonar på vegne av eige parti. Det var lite som tyda på eit arbeidarpartistyre på dette tidspunktet. Det skulle ta vel ti nye år før det blei ein realitet. Det er uklart kva avisa eventuelt ville oppnå ved å slutte seg til opposisjonen som ei samla gruppe. Eit styre der Høgre var ein aktiv deltakar kunne ikkje vere nokon ønskesituasjon. Den einaste aktuelle løysinga blei då å erstatte regjeringsmedlemmane med andre venstremenn. Dette presiserte avisa også med redaksjonelle artiklar både den 4. og 5. januar. Det var uaktuelt for partiet å vere med i ei «blandingsregjering».⁸⁶ Med denne påpeikinga kan ein argumentere for at Social-Demokraten si innstilling likevel var ei med store partipolitiske omsyn. Ein ville ikkje vere med sjølv, og ein ville for all del ikkje sjå Høgre i ei regjering. Dei andre avisene var meir opptekne av samling, at dei beste måtte få styre same kva for parti dei høyrdet til.

Nokon hadde også interesse av å forsvare regjeringa. Norske Intelligenssedler argumenterte sterkt for at dei engelske skuldingane på ingen måte var rettkomne. Blant anna kunne ein lese:

84 Verdens Gang 3. jan. 1917: 4

85 Social-Demokraten 3. jan. 1917: 4

86 Social-Demokraten 4. jan. 1917: 4; Social-Demokraten 5. jan. 1917: 4

Denn[sic] anklage er gansk[sic] uberettiget. De forskjellige avtaler om utførsel av norsk fisk og kis er forfattet under medvirkning av de engelske myndigheter. Allikevel har de stadig været krævet ændret, men den norske regjering har under alle forhandlinger optraadt paa den mest hensynsfulde maate. Den norske regjering har ogsaa med den største omhu vaaket over, at ingen av de trufne avtaler skulde bli overtraadt. Der er gjort alt hvad der har staat i regjeringens magt for avtalernes nøiagttige overholdelse fra de norske eksportørers side.⁸⁷

Artikkelen blei avrunda med ei forsikring om at misforståinga ville bli ordna opp i så snart det norske svaret kom den britiske regjeringa i hende. Dette illustrerer ei så klokkeklaar tru på den norske regjeringa si uskuld som berre kan kome på trykk i eit dedikert talerør for sjølve regjeringspartiet. Dagen etter gjekk avisas også hardt ut mot illojale landsmenn, først og fremst kolimportørane som stod fram som den britiske legasjonen sine sendebod, og den avisas som sålangt hadde gått lengst i å kritisere regjeringa, Verdens Gang. Denne fekk klar beskjed om å vere utan politisk betydning.⁸⁸

Norske Intelligenssedler viste i denne innleiande fasen liten vilje til å sjå saka frå meir enn éi side. Inntrykket ein då sit att med er at det var lagt meir vekt på å byggje ein politisk forsvarsmur rundt regjeringa enn å drive kritisk journalistikk. Det som blir vanskeleg er å vurdere om dette er eit resultat av den rådande innstillinga blant venstreveljarane, eller eit ønske om å påverke opinionen innanfor lesargruppa. Mest truleg må ein sjå på det som begge delar. Innanfor den lange venstretradisjonen er det klart at ein stor del av veljarskaren ville stå last og brast bak regjeringa og den store leiarfiguren, Gunnar Knudsen. At avisas stilte seg bak og argumenterte såpass sterkt for det same ville i så tilfelle verke forsterkande og legitimerande for dette standpunktet. Ein måtte også ta høgde for dei forventa angrepa frå den minst tolmodige delen av opposisjonspressa. Derfor kunne det vere naturleg å byggje opp eit solid forsvar på eit så tidleg tidspunkt som mogleg.

På den same sida når det gjeld politisk orientering finn vi Dagbladet. På same måte som Norske Intelligenssedler blei dei norske kolimportørane omtalt i lite positive ordelag, dei kunne ikkje vere raske nok med å stille seg bak den britiske regjeringa, og samstundes gi si eiga eit stikk i ryggen. Avisa hevda at ein nordmann umogleg kunne tru at den norske regjeringa ikkje skulle gjere alt som stod i hennar makt for å fylle opp alle forpliktingar ho hadde teke på seg, men at det var fleire faktorar som kunne gjere situasjonen uoversiktleg. Med omsyn til fiskeavtalen måtte ein sjå på dei geografiske utfordringane, det var særskilt vanskeleg å halde kontroll over eksporten langs heile den langstrakte kysten. Det såg også ut til å vere visse skilnader i korleis ein tolka innhaldet i avtalene på britisk og norsk side. Det ville vere svært illojalt for ein nordmann å gå ut ifrå at retten var på den britiske.⁸⁹ Opposisjonsavisene blei også sterkt kritisert for å oppfatte fråsegna frå

87 Norske Intelligenssedler 3. jan. 1917: 3

88 Norske Intelligenssedler 4. jan. 1917: 3

89 Dagbladet 3. jan. 1917: 4

kolimportørane som ein høgsterettsdom. Denne innstillinga vitna om ei dårleg utvikla nasjonalkjensle.⁹⁰ Denne taktikken hadde nok som hovudformål å spele på samvitet til så vel eigne leesarar som dei politiske motstandarane. Dagbladet og Norske Intelligenssedler forma på denne måten vernet om den norske regjeringa.

Som svar på dette peikte Verdens Gang på at det verkeleg dreidde seg om berre éi hovudsak, og det var om regjeringa hadde gjort seg skuldig i brot på gjeldande avtaler eller ikkje. Kolimportørane stod enkelt og greitt berre fram med dei opplysningsane dei hadde, i ei tid der det dei som burde vite noko, berre trakk uforståande på skuldrene. Om det skulle vise seg at den norske regjeringa var skuldig måtte ho gå. Om så ikkje var tilfelle måtte ein få ei passande oppreising, men om dette ikkje skulle lukkast måtte utfallet bli det same.⁹¹ Mangelen på ei umiddelbar meddeling frå offentleg hald tolka ein som eit teikn på usikkerheit. Det ville vere naturleg å gå relativt bestemt ut og forsvere eiga uskuld, om det var tilfelle. Verdens Gang tok på denne måten eit standpunkt som sa at ein var skuldig til det motsette var bevist. Ein kan rekne med at den næringspolitiske motivasjonen igjen låg grunn for avisas sine ytringar. I den delen av pressa som stod bak regjeringa var haldningane sjølvsagt dei motsette. Alle sider hadde for alvor byrja å stå hardt på sine eigne politiske standpunkt.

3.3 Debatten om regjeringa sitt ansvar spissa seg til

Spørsmålet om regjeringa si rolle og dei eventuelle konsekvensane den kritiske situasjonen ville få for denne var det temaet som tok opp mesteparten av merksemda til dei ulike redaksjonane i dagane frå nyheitene kom ut til Stortinget blei opna. Dei fleste hadde noko å seie om saka, men både argumentasjonen og løysingsforsлага var ulike, også innanfor opposisjonspressa. Dette gjorde sitt til at det blei vanskeleg å stille opp ein felles front, ein front som kunne representere det folket mange hevda å tale på vegne av. I Tidens Tegn den 5. januar hadde ein allereie begynt å sjå fram mot den årlege trontalen, og håpa at regjeringa i denne ville oppmode kongen til å be om ei ny regjering tufta på ein breiare politisk grunnmur. Dette ville vere eit svært ærefullt trekk frå både regjeringa og regjeringspartiet, og det ville vise at ein for alvor sette landets interesser framfor partiets. Dette blei følgd opp av ei oppmoding på eit meir personleg plan, til dei to regjeringsmedlemmane Gunnar Knudsen og Jørgen Løvland. Desse hadde vore med i regjeringa også i 1905, og forhåpentlegvis sett verdien i å samle alle parti, og dermed heile nasjonen, bak ei regjering heva over dei partipolitiske skiljelinene.⁹² Med det kom det nokså tidleg fram at Tidens Tegn stilte seg bak kravet Verdens Gang hadde sett fram. Den regjeringsopposisjonelle innstillinga blei stadfesta.

90 Dagbladet 4. jan. 1917: 4

91 Verdens Gang 8. jan. 1917: 4

92 Tidens Tegn 5. jan. 1917: 2

Det er fleire døme på at Tidens Tegn såg på seg sjølv som ein formidlar av heile det norske folk sine ønske og meininger. Om skipinga av ei samlingsregjering blei det til dømes skrive at «Det vilde betrygge vor stilling til alle sider, det vilde frigjøre vor utenrikspolitik fra enhver partistrid og virke beroligende for det hele folk.» Det blei også brukt mot sosialistane, som i utgangspunktet var avvisande til å gå med i ei samlingsregjering: «Ansvarer for, at en ordning strandet, som den aldeles overveiende del av folket ønsker, vilde da helt og holdent falde paa dem. Og det blev kanskje ikke saa let at bære.»⁹³ Desse ytringane kan nok ikkje tolkast så bokstaveleg som ein gjerne kunne ønske, men samstundes seier det noko om den sterke overtystinga redaksjonen hadde om støtta omkring eigne meininger. Dette kan vere eit sterkt retorisk verkemiddel. Og mengden lesarar var langt større enn den partipolitiske representasjonen skulle tilseie.

3.3.1 Opposisjonsavisene såg ulikt på regjeringsspørsmålet

Dei tradisjonelle høgreavisene, Aftenposten og Morgenbladet, var som vist tidlegare noko meir avmålte i sine redaksjonelle kommentarar dei fyrste dagane etter forbodet blei kjent. Begge viste til at eit svar frå den norske regjeringa blei godt motteke i England, og at det dermed var håp om ei snarleg løysing.⁹⁴ Men som Hambro etter kvart viser til i sine erindringer frå verdskrigen var den generelle oppfatninga også her at ein ville gå sterkt inn for endringar i regjeringa.⁹⁵

I morgonutgåva av Morgenbladet den 7. januar kom redaksjonen med ei utgriing om den politiske situasjonen, ikkje berre på det dåverande tidspunktet, men i heile krigsperioden. Kritikken gjekk mellom anna ut på at ein ikkje hadde vore oppteken nok av dei viktigaste spørsmåla, dei som var mest avgjerande for Noreg som nasjon, nemleg dei utanrikspolitiske. Det var ein del av venstretradisjonen å vie den største merksemda til innanrikspolitisk reformarbeid, på denne tida først og fremst alkoholforbudssaka. Dette måtte no vike for dei større og reint eksistensialistiske spørsmåla. Vidare blei ulike element av den utanrikspolitiske praksisen sakleg kritisert, og ansvaret blei fordelt mellom utanriksminister, regjering og Storting. Konklusjonen blei at «Det politiske uttrykk for nationalt samhold kan imidlertid ikke den nu sittende regjering siges at være. Ingen partiregjering kan være det.» Ei samlingsregjering måtte til for å styrke dette, og ho måtte vere utan partipolitisk farge. Og ho kunne ikkje bli danna rundt Gunnar Knudsen, personen Morgenbladet såg på som den største hindringa for ein nasjonal samlingspolitikk. Samstundes var det ikkje ønskeleg med eit umiddelbart skifte, då det kunne verke som eit resultat av trykket utanfrå.⁹⁶

Eit alternativ som blei lansert var å følgje det danske dømet med å inkludere éin eller fleire

93 Tidens Tegn 7. jan. 1917: 2

94 Aftenposten (aften) 5. jan. 1917: 1, Morgenbladet (aften) 5. jan. 1917: 1

95 Hambro, 1958: 155

96 Morgenbladet (morgen) 7. jan. 1917: 4

statsrådar utan portefølje til å supplere den sitjande regjeringa. Desse ville altså ikkje bli knytt opp mot spesielle departement, men sikre representasjon for fleire politiske parti. Denne løysinga var noko Tidens Tegn og Morgenbladet ikkje kunne bli samde om. For sistnemnde ville ei slik løysing berre vere ei hindring i vegen for ein verkeleg rekonstruksjon, og representantane for opposisjonspartia ville bli makteklause brikker i eit spel for å bevare den sitjande regjeringa så lenge som mogleg. Eventuelle høgremenn som kunne la seg lokke med på ei slik løysing ville i alle fall vere politisk døde.⁹⁷ Tidens Tegn derimot såg på løysinga som tilfredsstillande, i og med at ein gjekk ut i frå at situasjonen umiddelbart ville bli betre, og at det på denne tida var mykje viktigare å syte for tryggleiken til landet enn å prøve å slå partipolitisk mynt. Morgenbladet si stilling til saka blei skulda for å vere like skadeleg og partiforblinda som den ein kjempa mot i regjeringspartiet og dei presseorgana som stod på den sida. Tidens Tegn argumenterte også for at det ikkje ville vere i nokon si interesse å kvitte seg med statsministeren, som var regjeringa sin klart viktigaste mann. Det viktigaste var å dra utanrikspolitikken bort frå partipolitikken, og inn i betre hender.⁹⁸

Alt i alt hadde dei to avisene svært ulike synspunkt på og tilnærmingar til regjeringsspørsmålet. For det fyrste blei statsminiseren si rolle svært ulikt vurdert. Sjølv om dei fleste var samde i at det var han som i fyrste rekje var ansvarleg også for utanrikspolitikken, var det berre Morgenbladet som retta blikket nesten utelukkande mot Knudsen. At statsministeren måtte gå ville føre med seg at resten av regjeringa også blei erstatta, men for dei var han den største hindringa for ei positiv politisk utvikling. Dei fleste andre partia ville sjå seg nøgde med ei endring i utanriksleiinga. Det var her det verkeleg var alvorleg. Igjen er det vanskeleg å peike på andre grunnar enn den forretningmessige, men likevel personlege bindinga mellom Ihlen og Hambro.⁹⁹ Sjølv om relasjonen dreidde seg utelukkande om det ein kan kalle felles interesser, kan det tenkjast at det hadde ein viss innverknad på korleis Morgenbladet vinkla sine regjeringskritiske artiklar. Det ville i alle fall vere høgst diskutabelt å hevde at ei løysing som velta heile ministeriet var meir oppnåeleg enn ei der berre utanriksdepartementet kom i andre hender.

Argumentet blir ytterlegare underbygd av ein særskilt kritisk artikkel om den britiske legasjonen og Findlay i Morgenbladet den 24. januar. Her blei det langt sterkare enn nokon gong tidlegare peikt på den uakseptable framgangsmåten i samband med kunngjeringa av forbodet.¹⁰⁰ Dette førte til at legasjonen rapporterte artikkelen til den britiske regjeringa med krav om påtale.¹⁰¹ Dagbladet reagerte også kraftig mot artikkelen, og presiserte skilnaden mellom å uttale seg med munnen privat og pennen offentleg. I verste fall kunne slike handlingar frå pressa si side verke

97 Morgenbladet (morgen) 7. jan. 1917: 4

98 Tidens Tegn 9. jan. 1917: 2

99 Hambro, 1958: 31, 32

100 Morgenbladet (morgen) 24. jan. 1917: 4

101 Hambro, 1958: 159, 160

skadande på forholdet dei to landa imellom.¹⁰² Trass i alt dette kan det nok tenkast at Ihlen innerst inne var nøgd med artikkelen. Forholdet mellom han og Findlay var ikkje det beste, og sterkt kritikk av sistnemnde sine handlingar kunne bli teke godt i mot. Dette var nok også Hambro klar over.

Aftenposten opna sitt fyrste innlegg i regjeringsdebatten med eit stikk til eit anna av opposisjonsblada som utmerka seg med større «geschäftighed» enn politisk innverknad, understreka av det faktum at dei i Stortinget var representert av éin mann. Då veit ein at det var snakk om Tidens Tegn. Denne innleiinga tyder på at Aftenposten ikkje hadde til hensikt å kaste seg med på «regjeringsstormeriet», i alle fall ikkje på dette tidspunktet. Men det betyr ikkje at dei var utan relativt skarpt skyts i kritikken av regjeringa. Framfor alt var det den mest utsette av regjeringsmedlemmane som fekk høyre det, utanriksminister Nils Ihlen. Han blei kritisert for å vere ansvarleg for at den norske utenrikspolitikken mangla retning, og igjen for det skadelege hemmelegheitskremmeriet. Det blei understreka at ein helst skulle sett at regjeringa hadde gått frå oppgåvane sine for lenge sidan, men samstundes innsåg ein at det var lite dei to store opposisjonspartia kunne gjere. Den parlamentariske situasjonen la all makt i hendene på Venstre, så ein måtte vere budd på å ta konsekvensane av dette. Det beste ein kunne håpe på var at regjeringspartiet sjølv skulle gå inn for eit regjeringsskifte, etter sterkt oppmoding frå opposisjonen. Om ikkje dette skulle skje, var det konstitusjonelt ingenting ein kunne gjere for å hindre den sitjande regjeringa i å køre landet i grøfta. Det blei også argumentert mot dei ulike løysingane, spesielt ei med representantar frå opposisjonspartia som konsultative statsrådar. Dette ville gi større grobotn for konflikter som kunne skade Noreg utetter så vel som indrepolitisk. Alt i alt såg ikkje avis for seg at stormen som enkelte organ hadde sett i gang kunne få noko resultat.¹⁰³ Avisa markerte på dette tidspunktet at ein såg liten nytte i å argumentere sterkt for endringar i regjeringa, sjølv kor stort behovet var. Innstillinga skulle etter kvart endre seg, sjølv om den konstitusjonelle situasjonen blei uendra.

3.3.2 Regjeringsforsvaret

I den regjeringsstøttande delen av pressa var også den sjølvsagte oppfatninga at det var nyttelauast å krevje dramatiske omrokkingar. Likevel brukte spesielt Norske Intelligenssedler mykje spalteplass på å bryte ned argumenta til dei mest kritiske av opposisjonsblada. Til dømes blei det den 5. januar peikt på at så godt som alle sa klart og tydeleg frå om at dei ikkje hadde spesielt mykje informasjon om saka. Likevel gjekk ein ut i frå at det var den norske regjeringa sitt ansvar, og at ho dermed måtte gå av. Dette blei frå Norske Intelligenssedler si side sett på som svært usakleg. I

102 Dagbladet 20. jan. 1917: 4

103 Aftenposten (morgen) 9. jan. 1917: 1

tillegg blei retorikken om manglende nasjonalkjensle aktivt nytta, til dømes i form av karakteristikkane «fædrelandsloft og partisygt». Heile spørsmålet om ei samlingsregjering blei også forsøkt avliva på grunnlag av ei stadfesting i Social-Demokraten som sa at Arbeidarpartiet ikkje kunne gå med på noko slikt, og at det ikkje var noko anna parti enn Venstre som kunne danne regjering.¹⁰⁴ Sjølv om Venstre sitt fleirtal aleine kunne lamme handlingskrafta til opposisjonen, blei ueinigheita innanfor denne aktivt brukt som eit argument for Norske Intelligenssedler sitt syn. På det grunnlaget kunne ein sende tryggande signal ut til folket.

Til regjeringa sitt forsvar hadde også avisa fått greie på at den britiske legasjonen hadde orientert provianteringsdirektøren om innskrenkingane i koleksporten den 23. desember. Det var dermed ikkje lenger grunn til å tvile på legasjonens velvillige haldning overfor den norske regjeringa.¹⁰⁵ Verdens Gang tok dette til etterretning og peikte på at den tilsynelatande uvitenheita frå utanriksdepartementet si side dei siste dagane anten var eit resultat av det dei karakteriserte som departementalt söl, eller enda eit døme på den «ihlhenske maate at drive politik paa». Uansett hadde ikkje desse opplysningane styrka utanriksministeren sin posisjon, berre gjort alle skuldingane om upassande oppførsel mot den britiske legasjonen til skamme.¹⁰⁶ Det er forståeleg at Verdens Gang såg på det på denne måten. Det ville vere naturleg å forvente at den norske regjeringa gjekk ut til pressen med ei så alvorleg sak før private aktørar rakk å gjere det same. Når ei offentleg meddeling lot vente på seg verka det lite tillitvekkande. Det kan nok også tenkast at det var oppfatninga i redaksjonen til Norske Intelligenssedler, då ein ikkje kom med noko tilsvart til Verdens Gang på akkurat dette punktet. Samstundes er det også enkelt å forstå argumentet om at private aktørar burde vente og la den offisielle meddelinga kome frå regjeringa. Om ein ikkje hadde stort meir å seie er det nærliggande å tenkje at ein i alle fall kunne sagt det same som kom frå kolimportørane sitt lands forbund.

På andre område blei regjeringsforsvaret i Norske Intelligenssedler likevel berre meir og meir energisk. Den 7. januar blei journalistikken i opposisjonsavisene angripe på dei fleste punkt, meiningsane deira redusert til å vere bygd på «faktiske uriktigheiter og løst snak», og i verste fall direkte landsskadelege. Stormen mot regjeringa hadde kanskje hatt ein viss verknad på opinionen i Kristianiaområdet, men utover landet var folk, i følgje avisene, meir tenksame, og dermed lite disponerte til å kaste seg med i hylekoret. Vidare såg ein fram til at Stortinget skulle kome saman og behandle saka. Sjølv om det blei understreka at regjeringa sjølv sagt ville bøye seg for ein dom i nasjonalforsamlinga, ligg det her mellom linjene at ein følte seg rimeleg trygg på at det komfortable

104 Norske Intelligenssedler 5. jan. 1917: 3

105 Norske Intelligenssedler 5. jan. 1917: 3

106 Verdens Gang 6. jan. 1917: 4

fleirtalet ville kome ho til unnsætning, og gjere agitasjonen akkurat så nyttaus som blei framstilt.¹⁰⁷

Med denne argumentasjonsrekka forsøkte ein å byggje seg opp eit klart overtak i debatten. Lesarane blei minna på dei klare fordelane regjeringspartiet hadde. Kommentaren om folk på bygdene samanlikna med folk i Kristiania appellerte til ein stor del av veljarskaren. På grunn av valordninga sat Venstre med eit komfortabelt fleirtal i kraft av å vere det største partiet. 33,3 prosent oppslutnad gav 74 av 123 mandat, medan Arbeidarpartiet hadde ein oppslutnad på 32,0 prosent og berre 19 mandat. Denne «urimelege» ordninga var også eit resultat av geografisk utjamning, og Venstre var som regel sterke utover landet. Å hevde at folk her generelt sett var meir gjennomtenkte enn byfolket var smigrande overfor ein stor del av eigne lesarar og veljarar, samstundes som det var provoserande overfor sentrale delar den opposisjonelle opinionen. Mandatfordelinga blei ofte kritisert i opposisjonspressa, medan Norske Intelligenssedler brukte det politiske overtaket som eit aktivt verkemiddel i debatten. Reint praktisk var det sjølv sagt noko i dette, og Aftenposten tok i fyrste omgang omsyn til dette i og med at ein ikkje gjekk med dei andre avisene i ledetoget mot regjeringa.

I artikkelen «Oppositionell forvirring» tok Norske Intelligenssedler den 8. januar opp dei ulike tilnærmingane opposisjonsblada hadde til regjeringsspørsmålet. Det einaste dei såg ut til å vere samde om var at endringar måtte til. Tidens Tegn gjekk inn for ei løysing med konsultative statsrådar frå opposisjonspartia, då større omveltingar fort kunne verke mot hensikta. Det viktigaste var å ta utanrikspolitikken bort frå partipolitikken, og ei større omdanning av regjeringa ville ta fokuset bort frå dette punktet. Morgenbladet var av den oppfatninga at ein måtte ha eit fullstendig skifte, framfor alt utan at Knudsen blei med vidare. Med omsyn til dette noterte ein enkelt og greitt at det var semje om det overordna målet, men om vegen dit herska det «vild forvirring». Igjen drog ein fram den rolla Stortinget ville spele i denne saka: «Vi tviler ikke paa, at naar spørsmålet blir tat op til ansvarlig behandling i Stortinget, vil der komme klarhet. Men neppe til agitationspressens tilfredshet.»¹⁰⁸ Enda ei forsikring om den parlamentariske tryggleiken. At dei ulike opposisjonspartia tok til å debattere mot kvarandre var berre enda eit teikn på at det berre var innanfor opposisjonen det var fullstendig kaos. Aftenposten si førebelse stille tyda på at ein heller ikkje i denne redaksjonen hadde noko som helst oversyn over situasjonen.¹⁰⁹ Det inntrykket blei ikkje endra etter ein hadde sett det fyrste innlegget i debatten frå denne kanten.¹¹⁰ Dagbladet oppsummerte opposisjonen sine synspunkt på ein ganske treffande måte: «Man faar unegtelig et visst indtryk av, at samlingspolitik er en meget vanskelig affære.»¹¹¹ Makta fleirtalet i Stortinget

107 Norske Intelligenssedler 7. jan. 1917: 3

108 Norske Intelligenssedler 8. jan. 1917: 3

109 Norske Intelligenssedler 9. jan. 1917: 3

110 Norske Intelligenssedler 10. jan. 1917: 3

111 Dagbladet 9. jan. 1917: 4

representerte i samspel med tilsynelatande mangelen på ein samla opposisjon gjorde at ein var rimeleg trygg på regjeringa sin posisjon. På dette tidspunktet verka det ikkje som om ein trengte fleire argument. Mangelen på opposisjonell samling var likevel positiv.

Dagbladet gjekk også tidleg til angrep på det generelle saklegheitsnivået i den norske pressa samanlikna med den britiske. Det gav neppe noko godt inntrykk at såpass mange stod klare til å falle sine eigne myndigheter i ryggen. I staden burde ein sjå på den nøkterne og saklege tilnærminga ein fann i britiske aviser, og ikkje trekke for dramatiske konklusjonar før all informasjon var tilgjengeleg.¹¹² Når det galdt regjeringsspørsmålet gjekk Dagbladet historisk til verks. Samanlikningane med situasjonen i 1905 var på villspor. Den gongen var det Venstre som stod opp mot høgrepartia, og desse kom ilande til det standpunktet som etter kvart viste seg å vere det einaste som førte fram. Den politiske samlinga var både ønskeleg og nødvendig i kampen mot Sverige. Dette grunnlaget var ikkje til stades vinteren 1917. Venstre si regjeringsmakt sprang ut frå eit omrent så klart parlamentarisk fleirtal som mogleg. Dette var resultatet av eit val som blei helde lenge etter krigsutbrotet, og den politikken Venstre stod for var ein klar, radikal indrepolitikk hand i hand med ein forsiktig, men bestemt forsvars- og utanrikspolitikk. Ei samlingsregjering ville utan tvil nøytralisere det indre reformarbeidet, og dette var ikkje noko veljarane var ute etter, om ein skulle ta det siste stortingsvalet til følgje. Det einaste riktige var om den parlamentariske venstreregjeringa fortsette, slik som ho hadde både rett og plikt til. At dei einaste regjeringsmedlemmane som hadde vore ved posten sin heilt sidan regjeringa blei skipa i 1913 var statsminister Knudsen, utanriksminister Ihlen og finansminister Omholt var tydeleg bevis på at personlege omsyn ikkje stod i vegen for saklege og godt grunngjevne endringar.¹¹³

3.4 Konklusjon

Naturleg nok viste det seg å vere svært sprikande oppfatningar av den plutselege britiske sanksjonen i dei ulike greinene av den norske pressa. Innanfor opposisjonen var det stor variasjon, både i retorikk, kva det blei lagt mest vekt på, og moglege løysingar. Tidens Tegn ville fyrst og fremst få betre styre over utanrikspolitikken, og var positive til ei løysing med konsultative statsrådar tilsvarande den danske. Dette ville løyse utanrikspolitikken frå partipolitiske omsyn, og ein risikerte ikkje dei negative ringverknadene eit fullstendig regjeringsskifte medførte. Aftenposten var samde med Tidens Tegn i at utanriksministeren ikkje kunne fortsetje. Var det opp til dei ville regjeringa vore avgått forlengst. Dette er ikkje spesielt oppsiktsvekkjande, då ein må kunne forvente at ei høgreavis hadde føretrekt ei høgreregjering. Aftenposten var på si side klar over det store

112 Dagbladet 6. jan. 1917: 4

113 Dagbladet 7. jan. 1917: 4

venstrefleirtalet si makt over situasjonen, og var derfor ikkje spesielt spekulative eller bastant i denne fyrste fasen.

Morgenbladet var ein sterk motstandar av løysinga med konsultative statsrådar, og såg for seg ei heilt ny regjering. Alle parti skulle vere representert, og Gunnar Knudsen skulle *ikkje* vere statsminister. Den tyngste kritikken blei her retta mot regjeringssjefen og regjeringa i sin heilskap, og ikkje berre mot utanriksministeren. Dette kan moglegvis forklara gjennom koplinga mellom redaktør Carl Joachim Hambro og utanriksminister Nils Claus Ihlen. Å ha eit presseorgan som kunne orientere folket utan at det på nokon måte kunne førast tilbake til utanriksdepartementet var utvilsamt til stor nytte for Ihlen. Samstundes representerte det eit klart journalistisk fortrinn for Hambro og Morgenbladet. Ein kunne presentere viktige nyheter før konkurrentane kjente til dei, og fekk den eksklusive moglegheita til å ta ministeren si personlege vinkling med i framstillinga. Dette kunne fort bli borte om ein hengte seg på den stadig meir krasse kritikken av utanriksministeren. Med det i tankane kunne det tene bladet sine interesser godt å fokusere på heile ministeriet. Trykket på Ihlen sin person fekk litt avlasting.

Verdens Gang var tidleg ute og forlangte endringar. Ei ny regjering skulle vere samansett av dyktige og uavhengige menn, ikkje politikarar. Dette standpunktet kan godt tenkjast å vere eit resultat av den handels- og næringspolitiske orienteringa, ikkje først og fremst partiinteresser. Dei beste mennene i landet måtte få ansvaret for dei viktigaste stillingane. Og dei beste mennene til å styre var etter alt å dømme dei leiande figurane innanfor handel og sjøfart. Med desse mennene ved roret var ein overtydd om å gå betre tider i møte. Betre tider ville bety langt mindre økonomiske tap for næringslivet, heilt i tråd med interessene avisa verna om.

Arbeidarpartiet sitt organ Social-Demokraten blei ståande i ein mellomposisjon. I den fyrste redaksjonelle artikkelen var ein omtrent like kritisk som Verdens Gang til regjeringa sine handlingar. Dette ført til at ein måtte bruke omfattande spalteplass dei neste dagane på å presisere at regjeringsmakta og -plikta låg i Venstre sine hender. Ein hadde på ingen måte tenkt å gå i ledetog med høgresida av opposisjonen, og kunne ikkje under nokon omstende sjå for seg å ta del i ei «*blandingsregjering*». Men endringar i regjeringsleiinga måtte til.

Det bladet som stod regjeringa nærmast, Norske Intelligenssedler, sette frå fyrste stund i verk eit intenst og totalt forsvar. Alt som kom frå opposisjonspressa var «partisyk agitation», og det var svært unasjonalt å gå ut ifrå at den norske regjeringa hadde gjort noko feil. Dagbladet spelte også gjerne ut kortet om manglande nasjonalkjensle, men stod likevel for ei av dei mest saklege, forsiktige og nøkterne tilnærmingane i den innleiande fasen. Det verkar ikkje på nokon måte spesielt kontroversielt å hevde at dei avisene som stod regjeringa og Venstre nærmast følte seg rimeleg komfortable med situasjonen ved opninga av det årlege Stortinget. Fleirtalet i

nasjonalforsamlinga var ei svært solid plattform, samstundes verka det som om trua på at regjeringa hadde handla korrekt i forhold til gjedande avtaler var stor. I så tilfelle ville det vere store sjanser for ei snarleg løysing. Ein måtte likevel innsjå at konflikten med England for alvor hadde sett fart i den offentlege debatten.

Kapittel 4:

Opninga av Stortinget og spesialkomitéen for utanrikspolitiske saker

Den siste halvdelen av januar 1917 blei svært innhaldsrik. Stortinget samla seg og fekk moglegheit til å ta stilling til det betente forholdet til England. Det blei også gjort konkrete tiltak for å betre situasjonen, samt informere opinionen. Målet for dette kapittelet er å finne ut korleis dei ulike gruppene på Stortinget stilte seg i forhold til dei gjeldande utanrikspolitiske utfordringane, og korleis dette tilførte regjeringsdiskusjonen ein ny dimensjon. Sentralt i dette blir også mottakingane av og reaksjonane på regjeringa sine eigne initiativ. I samband med dette kom det nokre vase hint frå ulike aktørar som seinare skulle vere sentrale i diskusjonane rundt ei eventuell ny regjering.

Kvelden 11. januar var alle stortingsrepresentantane samla til høgtideleg mottaking og middag på Slottet. Dagen etter venta den offisielle opninga av det årlege Stortinget. Pressa sin diskusjon av denne hendinga seier først og fremst noko om dei ulike forventningane avisene hadde til opninga. I tillegg var det visse skilnader i mottakinga av trontalen. På denne måten kan ein få eit inntrykk av korleis dei ulike avisene hadde stilt seg til nyheitene i tida før Stortinget kom saman, og også noko om dei ulike krava til vegen vidare.

Det mest interessante med trontalen var passasjen om utanrikspolitikken og forholdet til framande makter. I tillegg følgde det med eit forslag frå regjeringa om å setje ned ein spesialkomité som kunne bistå regjeringa i utanrikspolitiske spørsmål. Dei ulike meiningane rundt denne prosessen, både i Stortinget og i pressa, utgjer eit interessant element i den politiske debatten. Diskusjonane gjekk ut på om komitéen ville vere ei fullverdig løysing, eller berre eit forsøk på å roe ned den fiendtlege stemninga i opposisjonen. For opposisjonen blei det eit spørsmål om ein måtte seie seg nøgd med det ein kunne få, eller setje alt inn på å nå det overordna målet. Dette målet var for dei fleste ei ny og betre regjering. For regjeringa og den regjeringsvennlige pressa kunne komitéen sjåast på som ei kompromiss. Ein viste at ein var villig til politisk samarbeid. Samstundes måtte ein syte for at makta til komitéen ikkje blei for omfattande, då kunne ein risikere å miste kontrollen. Kom nokon av sidene styrka ut av denne prosessen?

4.1 Trontalen og opninga av det årlege Stortinget

Dei ulike avisene hadde relativt ulike forventningar til opninga av Stortinget. Tidens Tegn hadde tidleg ytra eit håp om at trontalen ville bere med seg ein bodskap om at den sitjande regjeringa til landets beste ville gå inn for ei samlingsregjering, medan Norske Intelligenssedler ved fleire høve

hadde sett fram til at Stortinget ville avlive regjeringsstormeriet. I den innleiande trontalen hadde det vore tradisjon for å inkludere ei setning om det vennlege forholdet til framande makter. I denne utgåva heitte det at: «Det har imidlertid ikke kunnet undgaes, at der paa grund av interessemotsætninger er opstaat uoverensstemmelser mellom Norge og krigførende magter.»¹¹⁴ Dette blei gjort grundig greie for i den norske pressa, men kom ikkje som noko overrasking på nokon. Å hevde det motsette ville vere ei nekting av dei udiskutable realitetane.

Tidens Tegn nemnde den 11. januar at eit fleirtal på Stortinget ikkje nødvendigvis er det same som eit fleirtal i folket, då valordninga «(...) forfusker folkestyret, idet de forskjellige retninger ikke blir endog blot nogenlunde likelig og retfærdig repræsentert. Mindretal i folket kan under denne ordning bli flertal i folkets repræsentation, faa magten og bruke eller misbruke den og gjennem sine tarveligere medlemmer anvise motstandere den utvei at stikke pipen i sæk.»¹¹⁵ Når dei vidare uttrykte at ein ikkje kunne påstå at forsamlinga var ei samling av dei dyktigaste kreftene i landet, men snarare at det var usjølvstendige partidyrkarar som for tida stod i spissen for det norske demokratiet, kan ein enkelt peike på dårleg skjulte stikk i retning av regjeringspartiet. Aftenposten følgde opp med at regjeringsspørsmålet mest sannsynleg ville bli avgjort innanfor fire veggar og ei lukka dør i venstreforeininga, og det uunngåelege resultatet av denne prosessen vill bli at den sitjande regjeringa kom til å fortsetje og styre landet mot kanten av grøfta.¹¹⁶

Problematikken rundt representasjonen framprovoserte her negativitet og dystre spådommar, i skarp kontrast til framstillinga i regjeringsbladet Norske Intelligenssedler. Her var fleirtalet noko ein stadig støtta seg på som ei forsikring. Denne skilnaden er meir enn naturleg, frustrasjonen av å vere på den gale sida av noko ein opplevde som djupt urettferdig var stor. Ein kunne berre sitje makteslaus å sjå på det ein oppfatta som ei evneveik regjering førte landet ut på ville vegar. Å peike på dei openberre feila ved denne ordninga var også eit verkemiddel som kunne styrke saka og oppslutnaden rundt avisene sine synspunkt. Ein appellerte til rettferdssansane i folket.

Morgenbladet lét ikkje den syrlege og pessimistiske retorikken sleppe til, og valde heller å setje ord på håpet om ei opplagt og situasjonsmedviten nasjonalforsamling, trass i dei negative teikna ein hadde sett på trykk i eit trufast regjeringsorgan. Med det meinte ein at dei folkevalde måtte sjå alvoret i situasjonen og handle deretter. Då Stortinget samlast etter krigsutbrotet i 1914 hadde ein vore vitne til ei spesielt samansveisa haldning, der fedrelandet hadde vore eit omgrep for langt fleire enn sosialistane. Dette måtte ein no finne tilbake til.¹¹⁷ Med dette appellerte Morgenbladet direkte til den gruppa som verkeleg kunne gjere noko, nemleg politikarane.

114 Stortingsforhandlingar, 1917: 4

114. Sterlingförhandlingar, 1917
115 Tidens Tegn 11. jan. 1917: 2

116 Aftenposten (morgen) 11. jan. 1917: 1

117 Morgenbladet (morgen) 11. jan. 1917: 4

Samstundes kunne det at avisa sjølv uttrykte tru på at desse ville utrette positive ting auke moralen meiningsfellene blant lesarane.

I den venstreorienterte delen av pressa var det den 11. januar store forhåpningar om at regjeringa og utanriksministeren ville tilbakevise alle påstandane om alvorlege brot på inngåtte avtalar, og dermed gjere at alle anklagingane falt bort.¹¹⁸ Dagbladet la vekt på at ei grundig gransking av utanriksleininga måtte til, men at det ikkje kunne overskygge det indre reformarbeidet, og på denne måten tene dei kreftene som var sterke motstandarar av dette.¹¹⁹ Dette kan tyde på at den stadige nødvendigheita av å kome til regjeringa sitt forsvar var ei påkjennung, spesielt for Norske Intelligenssedler. Den urokkelege trua på det britiske ansvaret for misforståinga kunne vere både genuin og eit retorisk verkemiddel. I ettertid verkar det mest som ein fasade som med hell kunne vore ofra på eit tidlegare tidspunkt. Dagbladet la seg meir på den linja, men samstundes prøvde ein å flytte fokus til andre sider av politikken. Den indrepolitiske linja var etter alt å dømme hovudgrunnlaget for Venstre si regjeringsmakt, og ved å rette merksemda mest mogleg mot desse spørsmåla kunne ein påverke det totale inntrykket av regjeringa sin innsats i ei meir positiv retning. Til dømes nemner Fuglum at fråhaldsrørsla var på sitt politiske høgdepunkt. Valet i 1915 var det einaste stortingsvalet der fleirtalet av dei innvalde representantane var organiserte fråhaldsmenn.¹²⁰ For mange var nok denne saka viktigare enn dei utanrikspolitiske utfordringane. Sjølv kor vanskelege dei såg ut til å vere.

Norske Intelligenssedler nytta også høvet til å ta for seg den utanrikspolitikken ein meinte enkelte av opposisjonsblada argumenterte for. Påstandane om at han mangla tydeleg haldning eller retning var eit resultat av nøytralitetslinja. For å halde på den upartiske nøytraliteten var det viktig å ikkje bli drege mot den eine eller andre sida, men nettopp å falle mellom to stolar, slik den negativt vinkla nemninga hadde vore. Om ein skulle ta kritikken frå opposisjonsblada alvorleg ville det bety at ein skulle ta parti med den eine parten. Dermed ville ein gi opp nøytraliteten, og vegen inn i krigen ville vere kort. Dette kunne avisa garantere ikkje var viljen til det norske folk, og ei av dei viktigaste oppgåvene til Stortinget måtte vere å ta avstand frå denne delen av pressa.¹²¹ Å spele på krigsfrykten i folket var eit grep som neppe kunne vere til skade, dersom ikkje argumentasjonen falt heilt igjennom.

For enkelte gjorde han nettopp dette, og eit svar lot naturlegvis ikkje vente på seg. Allereie i morgenutgåva dagen etter uttrykte Morgenbladet at ein var svært lite imponert over det Intelligenssedlane hadde å kome med. Alle var klare over at det ikkje var ein unøytral

118 Norske Intelligenssedler 11. jan. 1917: 3

119 Dagbladet 11. jan. 1917: 4

120 Fuglum, 1989: 275

121 Norske Intelligenssedler 11. jan. 1917: 3

utanrikspolitikk som var målet. Det store problemet var at politikken ikkje hadde vore tilstrekkeleg nasjonal. Som eit argument for dette synspunktet drog ein fram praksisen med bransjeavtalene, og kritiserte denne for å gjere det som i utgangspunktet burde vere nasjonale utfordringar og vanskelegheiter til bransje- eller enkeltmannsvanskelegheiter. At Norske Intelligenssedlar tok påstandane om at det gjeldande systemet lett kunne føre til konflikter med begge krigførande partar som ei oppfordring til å gi opp nøytraliteten måtte gå inn på kontoen for manglande logiske evner.¹²² Den generelle bodskapen i svaret til Morgenbladet blei seinare avfeia som «tankeløst snak og partipolitisk agitation», medan motargumentet mot poenget om bransjeavtalene stort sett dreidde seg om at ein fann tilsvarande avtaler i fleire andre nøytrale land, og at ein ikkje hadde sett seg tent med den andre, meir «nasjonale» løysinga i Sverige.¹²³ Regjeringsbladet skildra nok ein gong kritikk og motargument som usakleg og partisjukt.

4.2 Spesialkomitéen for utanrikspolitiske saker – ei fullverdig løysing?

Det var tidlege ytringar i pressa om at det kunne vere ønskeleg med ein fast institusjon som kunne bistå regjeringa i vanskelege utanrikspolitiske saker. Dagbladet argumenterte for at ein stortingskomité ville verke dempande på partimotsetningane, og skape ein sikrare og meir stabil kontakt mellom storting og regjering enn dei sporadiske samankallingane av presidentskapet og dei ulike gruppeførarane. Det verka likevel ikkje som om trua på at dette kom til å skje med det fyrste var til stades.¹²⁴ Eit par dagar seinare såg Tidens Tegn med glede på at regjeringa såg ut til å ta oppmodingane om å setje ned ein spesialkomité på alvor. Dette ville vere viktig i samband med den utgreiinga utanriksministeren hadde varsla at han ville gi i Stortinget så snart det kom saman. Berre på denne måten ville ein sikre ein upartisk gjennomgang av dei ulike avtalene, og korleis ein har retta seg etter desse.¹²⁵ Eit slikt initiativ blei også godt motteke av Aftenposten. Dette verka som ei tilfredsstillande løysing, og ikkje minst langt meir oppnåeleg enn eit regjeringsskifte. Komitéen måtte få tilgang til alle dokument, og få fullt konstitusjonelt ansvar. Då kunne ein igjen ha ei viss tiltru til ei framgangsrik leiing av utanrikspolitikken.¹²⁶ Akkurat kva for funksjon og makt denne komitéen skulle få var eit punkt som blei grundig debattert.

4.2.1 Diskusjonen om mandat

Morgenbladet uttalte seg allereie den 12. januar skeptisk til at mandatet og den politiske oppgåva til komitéen blei omtalt i «helt svævende og uforbindende uttrykk». For at han skulle fungere var det, i

122 Morgenbladet (morgen) 12. jan. 1917: 4

123 Norske Intelligenssedler 13. jan. 1917: 3

124 Dagbladet 4. jan. 1917: 4

125 Tidens Tegn 6. jan. 1917: 2

126 Aftenposten (morgen) 9. jan. 1917: 1

følgje bladet, heilt nødvendig at han ikkje berre blei kalla saman når regjeringa ba særskilt om det. Alle saker som Stortinget skulle ha kjennskap til måtte opp til behandling i komitéen.¹²⁷ Frå den andre sida slutta Norske Intelligenssedler den 16. januar seg til at ein slik institusjon ville vere eit godt tiltak, og verke tryggande for alle partar. Det blei forsikra om at regjeringa ville nytte komitéen aktivt. Han skulle ikkje berre vere der for syns skuld. Samstundes kunne ikkje myndigheita bli noko meir enn rådgjevande. Ansvaret for dei viktige avgjerdene måtte fortsetje å ligge hjå regjeringa og utanriksleiinga, noko anna ville vere utenkjeleg. Bekymringane enkelte hadde om storleiken på komitéen var grunnlause, han ville definitivt bli så talrik at han kunne fungere optimalt.¹²⁸ Denne haldninga kan tolkast som eit forsøk på å vise heile opinionen at regjeringa langt i frå var motvillig innstilt til politisk samarbeid. Dette kunne auke tilliten til regjeringa. Den begrensa myndigheita ein såg for seg viser likevel liten vilje til å argumentere for noko som i verste fall kunne ta noko av den utanrikspolitiske kontrollen ut av regjeringa sine hender.

Morgenbladet sa seg tilfreds med mykje av det Intelligenssedlane kunne meddele, men ikkje alt. For det første såg ein for seg at mykje av arbeidet måtte bli av retrospektiv art, då ein i prinsippet var to og eit halvt år for seint ute. For det andre var ein sterkt ueinig i at dei viktigaste avgjerdene var regjeringa og utanriksleiinga si oppgåve. Denne myndigheita skulle sjølvsgart ligge hjå Stortinget. At bladet gjekk inn for ein så sterk og betydningsfull komité hevda ein var for å gi den tidvis sterkt kritiserte utanriksministeren direkte støtte i nasjonalforsamlinga for sine handlingar, og dermed styrke posisjonen hans utetter.¹²⁹ Norske Intelligenssedler stilte seg i og for seg bak det faktum at retningslinjene for utanrikspolitikken måtte bestemmast i Stortinget, men at regjeringa sat med den utøvande myndigheita, og den direkte kontrollen frå Stortinget måtte gå ut på å kaste regjeringa og erstatte ho med ei ny dersom ein ikkje var nøgd med korleis politkken blei praktisert.¹³⁰ Igjen slo regjeringsorganet i bordet med det parlamentariske fleirtalet, og på den måten kunne ein setje punktum for dei fleste debattar. Det var for dei utenkjeleg at det ville bli reist eit mistillitsforslag, og i alle tilfelle at dette ville få det nødvendige fleirtalet.

Etter den endelege framsetjinga av forslaget om komitéen peikte Dagbladet på at Venstre aldri kunne gå med på ei ordning som gjorde inngrep i det parlamentariske ministeransvaret, og gav ein komité administrerande myndigkeit. Slik kunne det ikkje vere tvil om det reint rådgjevande mandatet. Samstundes meinte bladet at det uansett ville vere ein fordel om komitéen så langt som råd måtte få tilgang til dei aktuelle sakene.¹³¹ I all hovudsak var det berre Morgenbladet som uttalte seg klart negativt om komitéen før han blei behandla i Stortinget. Bladet som gjerne hadde vore

127 Morgenbladet (aften) 12. jan. 1917: 4

128 Norske Intelligenssedler 16. jan. 1917: 3

129 Morgenbladet (morgen) 17. jan. 1917: 4

130 Norske Intelligenssedler 20. jan. 1917: 3

131 Dagbladet 19. jan. 1917: 1

mest forståingsfullt i forhold til regjeringa var denne gongen ikkje interessert i å inngå eit kompromiss. Løysinga var på ingen måte tilfredsstillande. Dei andre opposisjonsavisene var tidleg ute og stilte seg positive til forslaget. Dette skulle endre seg etter at forslaget frå Venstre blei vedteke.

4.2.2 Debatten i Stortinget

I det framsette forslaget frå Mowinckel heitte det at:

- 1) Stortinget nedsætter en specialkomite paa 17 medlemmer.
- 2) Komiteens opgave blir sammen med regjeringen at drøfte landets utenrikspolitiske stilling og andre i forbindelse dermed staaende spørsmål.
- 3) Valgkomiteen anmodes om at avgj forslag til besettelse av av nævnte specialkomite.¹³²

Behandlinga av dette forslaget gjekk føre seg i Stortinget den 20. januar. Det var Høgre sin parlamentariske leiar, Edvard Hagerup Bull, som innleidde debatten. Etter det som hadde kome fram i trontalen og utgreiinga til utanriksministeren kunne han ikkje anna enn å seie seg einig i mange av synspunkta som hadde kome fram. Stillinga verka såpass alvorleg og farvatnet så snevert at «(...) om man maa holde av for at undgaa grundstøtning på den ene side, saa risikerer man en grundstøtning paa den anden side.»¹³³ Dei meir tilfeldige samankallingane av presidentskapet og gruppeleiarane såg han heller ikkje på som ei spesielt god ordning. Ofte hadde dette skjedd på eit så seint tidspunkt at det stort sett ikkje var noko ein kunne gjere, og det var begrensa kor stor moglegheit dei som blei innkalt hadde til å setje seg inn i dei aktuelle sakene. På det grunnlaget var ein meir handfast komité eit positivt tiltak. Hagerup Bull meinte likevel at ein slik komité hadde sine soleklare svakheiter. Dersom ein skulle samle dei beste menn i kampen mot dei utanrikspolitiske vanskelegheitene var det berre ei samlingsregjering som var ei fullkommen løysing. Sjølv var han ingen ubetinga tilhengjar av å gå til det skrittet, men dersom situasjonen tilsa det kunne det vere det einaste rette.¹³⁴ Med enda sterkare overtyding fekk han støtte av partifellene Michelet og Johnson på dette punktet seinare i debatten.¹³⁵ Høgremennene stilte seg bak synspunktet Hambro og Morgenbladet hadde argumentert for på førehand.

Eit mandat berre av rådgjevande karakter var heller ikkje slik Hagerup Bull hadde sett for seg. Han meinte at han måtte ha den same myndigheita som andre komitéar, og dermed gi innstillingar til Stortinget, ikkje berre vere rådgjevande for regjeringa.¹³⁶ Samansettinga, ti medlemmar frå Venstre i tillegg til dei ti regjeringsmedlemmane, mot tre frå Høgre, tre frå

132 Dagbladet 19. jan. 1917: 1; S.forh. 1917: 61

133 S.forh. 1917: 47

134 S.forh. 1917: 49

135 S.forh. 1917:

136 Omang, 1959: 185, 186; S.forh. 1917: 49

Arbeidarpartiet og éin frå Arbeidardemokratane, totalt 20 mot 7, var også kritikkverdig. Det var neppe sine eigne ein hadde størst behov for å rådføre seg med.¹³⁷

Mowinckel peikte på at han personleg var skeptisk til ein slik institusjon. Spesielt på dette tidspunktet, og fordi regjeringa enkelt kunne rådføre seg med heile nasjonalforsamlinga om det skulle vere behov. Etter det tok han likevel fatt på forsvaret av sitt eige forslag. Nettopp fordi komitéen vanskeleg kunne få like god tilgang til dei viktigaste dokumenta som utanriksleiinga ville det ikkje vere ønskeleg at han skulle få ei avgjerande myndighet. Det ville vere farleg å fordele ansvaret for utanrikspolitikken utover, spesielt i den rådande situasjonen. Samstundes peikte han på at oppgåvene skulle vere betydelege, og at han på alle område skulle verke som ein sjølvstendig institusjon innanfor mandatet. Når det galdt spørsmålet om det retrospektive arbeidet var stortingspresidenten klar på at ein stod overfor større og viktigare oppgåver enn å dømme over omstende ein vanskeleg kunne gjere noko med. Å granske dei fortidige hendingane skulle utelukkande finne stad for å bistå planleggjinga av framtida.¹³⁸

Mowinckel viste allereie i denne saka at han var villig til å forsake sitt eige personlege synspunkt for å føre ei sakleg og overtydande argumentasjonsrekke for det synspunktet fleirtalet i partiet var for. På den andre sida gjorde han det klart kva som var den personlege meinингa hans, sjølv om han like gjerne kunne halde det for seg sjølv. Gruppeformannen markerte avmålt motstand mot forslaget frå si eiga regjering. Dette verka ikkje styrkande korkje for sjølve forslaget eller den generelle stillinga til regjeringa. Ei slik stadfesting for eit samla storting kan utvilsamt tolkast som ein invitasjon til opposisjonen. Mowinckel uttrykte ikkje eit ønske om å endre regjeringa på dette tidspunktet. Likevel kan ytringa vere eit teikn på at han, i likhet med enkelte innanfor opposisjonen, frykta komitéen skulle bli eit verktøy regjeringa kunne bruke for å unngå meir opprivande endringar. Årsakene til at han stilte seg tvilande var også noko motstridande. Han nemnte at regjeringa når som helst kunne konferere med eit samla storting, samstundes som han kritiserte den tidlegare praksisen på bakgrunn av at dei ein konfererte med ikkje kunne setje seg tilstrekkeleg godt inn i dei aktuelle sakene. Det er tvilsomt om eit samla storting hadde betre føresetnader for å skaffe seg full oversikt på kort varsel.

Føraren for Arbeidarpartiet, Anders Buen, var utelukkande positiv til komitéen. Han la stor vekt på at alle partisyn måtte fram i arbeidet, men at all partilidenskap måtte leggjast bort før ein gjekk inn i møterommet.¹³⁹ Dette synast å vere godt innanfor den linja sosialistane i Stortinget la seg på i den politiske debatten. Tidvis kunne ein kome med relativ krass kritikk mot regjeringa, men til sjuande og sist var det å foretrekkje at det ikkje kom til eit skifte. Til det var viljen til meddeltaking

137 Fuglum, 1989: 298, 299; S.forh. 1917: 51

138 S.forh. 1917: 52, 53

139 S.forh. 1917: 54, 55

altfor liten, og frykta for eit meir høgreorientert styre altfor stor.

Castberg peikte på fleire interessante omstende i sitt innlegg. Innleiingsvis uttrykte han ein viss skepsis til den betydninga komitéen kom til å få med det mandatet som kom fram i forslaget. Likevel såg han på det som eit steg i riktig retning frå regjeringa si side, og understreka at han på ingen måte kom til å stemme mot forslaget. Vidare brukte han funksjonen til spesialkomitéen frå 1905 som eit døme. Då var det dei aktuelle hendingane og den generelle utviklinga av situasjonen som i stor grad bestemte kva mandatet skulle vere. «Begivenheterne kan utvikle sig slik, at det blir ikke alene en naturlig ting, men en absolut nødvendighet at opgaven for komiteens virksomhet blir en anden, end man netop nu i øieblikket kan forutse.» Det faktum at alle medlemmar av komitéen, i kraft av å vere stortingsrepresentantar, hadde rett til å bringe alle saker inn for eit samla storting gjorde at heile forsamlinga kunne få eit vidare innblikk i dei viktigaste utanrikspolitiske spørsmåla, og på den måten ville tryggleiken gå utanpå det opprinnelige mandatet til komitéen.¹⁴⁰ I likheit med Buen viste Castberg liten vilje til å setje spørsmålsteikn ved eksistensen til regjeringa på dette tidspunktet, og valde i staden å uttrykke ei avmålt støtte til forslaget. Den pragmatiske tilnærminga kunne nok også verke tryggande for store delar av opinionen utanfor den politiske eliten.

Statsminister Knudsen sitt innlegg må i fyrste omgang reknast for å vere eit svar til Hagerup Bull, som han på fleire punkt var ueinig med. Med omsyn til ansvarsfordelinga ved opprettinga av ein spesialkomité kontra ei koalisjonsregjering var statsministeren av den oppfatninga at dette ikkje ville representere ein vesentleg skilnad. Det ville uansett vere umogleg for andre enn utanriksministeren å vie all si tid til utanrikspolitiske spørsmål, og dermed ville alltid hovudansvaret ligge hos denne på vegne av regjeringa.¹⁴¹ Han presiserte også at regjeringa hadde «intet at bemerke» dersom det skulle vere stemning for å skipe ei samlingsregjering. Med stemning meinte han fleirtal i Stortinget, og det var førebels lite som tyda på at det var støtte for dette i regjeringspartiet. Ei samlingsregjering, held Knudsen fram, ville leggje ei klam hånd over det indre reformarbeidet, og på den måten føre til stagnasjon. Det var naturleg for alle parti å meine at den politikken dei stod for var den beste for landet, så var også tilfelle for Venstre. I likheit med det delar av den venstreorienterte pressa hadde gjort peikte han på at veljarane hadde stilt seg bak denne retninga, og at stillinga enda ikkje var alvorleg nok til å leggje heile innanrikspolitikken til side.¹⁴² Om mandatet til komitéen stilte han seg bak det Castberg hadde greidd ut om. Han var også einig i Hagerup Bull sitt bilet om det farlege farvatnet og den overhengande risikoen for grunnstøytingar til begge sider. Men om komitéen blei skipa under dei forutsetnadene høgreføraren hadde sett for seg meinte Knudsen at skipet etter kvart ville får for mange skipperar, noko ein ikkje ville vere tent

140 S.forh. 1917: 56

141 S.forh. 1917: 57

142 S.forh. 1917: 58

med. Ein var alltid tent med eit skip under éin skipper, éin kommando, spesielt i farlege farvatn. Slik ein no såg for seg at komitéen kom til å fungere meinte han at «(...) det kan bli til gavn for landet, til en betryggelse saavel for regjeringen som for landet i sin helhet.»¹⁴³ Ved å stille seg bak analysen til Castberg vedgjekk statsministeren at mandatet til komitéen i praksis blei større og viktigare enn det kunne verke som. Gjennom eit sterkt fleirtal i komitéen så vel som i Stortinget var det likevel ikkje fare for at dei viktige avgjerdene kom på andre hender enn Venstre sine.

At komitéen blei vedteken mot éi einaste stemme (Johnson (H))¹⁴⁴ var nok eit resultat av at opposisjonen inntok ei «betre enn ingenting-haldning» overfor løysinga. Dette hadde også gjort seg gjeldande i det meste av pressen før debatten. Regjeringspartiet hadde argumentert for samansettinga med utsegner som at han skulle «representere forskjellige synsmåter, forskjellig dyktighet, forskjellige landsdelers syn på disse forhold» og at ein i røynda ikkje kunne peike på vesentlege partipolitiske trekk i den norske utanrikspolitikken. Alle partia var samla om den totale nøytralitetspolitikken. Ein kan ikkje undervurdere den reint politiske nytta utanriksleiinga såg for seg å få av spesialkomitéen, men vel så viktig var nok kanskje den verknaden Omang skildra på denne måten: «Det var å vente at en Stortingets utenrikskomité sammensatt av alle partier bare i kraft av sin eksistens ville virke beroligende på opinionen og i noen grad dempe den sterke kritikk som kom til orde i pressen.»¹⁴⁵

4.2.3 Avisene og vedtaket

Ordlyden i forslaget til Mowinckel vekte merksemda til ei av dei avisene som tidlegare hadde vist ein viss optimisme knytt til nedsetjinga av spesialkomitéen, Tidens Tegn. Sjølv om det kunne vere vanskeleg å tyde nøyaktig kva mandatet var tenkt til å vere, meinte dei å vite at det frå Venstre si side skulle vere snakk om ein rådgjevande institusjon, utan dei same rettane og pliktane til ein vanleg stortingskomité. Ganske riktig. Dette ville etter bladet si meining fjerne all tiltru og tryggleikkjensle i folket. Løysinga var uansett ikkje fullkommen, men i dette tilfelle ville det vere mest å rekne som ein parodi.¹⁴⁶ Mowinckel si negative haldning til heile prosessen kom også som ei overrasking. Standpunktet hans hadde vore forståeleg om han hadde vore tilhengjar av ei samlingsregjering, men dette hadde ein førebels ikkje grunnlag for å hevde. Skepsisen hans var likevel med på å underbyggje inntrykket av komitéen sine mange svakheiter. Statsministeren si forklaring av mandatet blei på den andre sida rimeleg godt motteke. Opposisjonens ansvar blei å syte for å bringe flest mogleg av dei utfordrande sakene inn for eit samla storting, og dermed gi

143 S.forh. 1917: 59

144 Omang, 1959: 186; S.forh. 1917: 61

145 Omang, 1959: 187

146 Tidens Tegn 20. jan. 1917: 2

folket innsyn i dei.¹⁴⁷

Ordvekslinga mellom Morgenbladet og Norske Intelligenssedler heldt også fram. Den 21. januar stadfesta fyrstnemnde at det synet på komitéen som kom fram i «det gamle venstreblad» var stikk i strid med det tradisjonelle venstresynet på forholdet mellom storting og regjering. Til alt hell blei ikkje desse synspunkta støtta av ein einaste av talarane i debatten. I tillegg til å peike på den lite fullkomne samanhengen mellom dei kjenslene Mowinckel uttrykte og det resultatet han kom fram til, hevda ein at Knudsen sitt innlegg langt på veg blinka utanriksministeren ut for å bli følt av spesialkomitéen. Dette ved å hevde at andre regjeringsmedlemmar vanskeleg kunne ha fullt innblikk i dei utanrikspolitiske sakene, og dermed vere fullt medansvarlege.¹⁴⁸ Svaret bar preg av at det nok kunne tenkast at Morgenbladet hadde treft eit ømt punkt. Under overskrifta «Skuffelse.» skreiv Norske Intelligenssedler dette i forhold til den påståtte skilnaden mellom avis og Mowinckel sine tolkingar av forslaget:

For at faa frem en saadan motstrid gjør de seg skyldig i forvrængninger baade av hr. Mowinckels uttalelser og av vor fremstilling. En nærmere paapekning herav er dog ganske overflødig. Hvis de nævnte blade retskaffent skulde besvare det spørsmål: hvori bestaar egentlig den forskjel de taler om, vilde de stå stygt bet.¹⁴⁹

Når det galdt merknadene om statsministeren sine uttalingar om utanriksministeren var ein gått for langt:

Det hele er, som enhver maa forstaa, det pure væv. Men væv av den mest ondsindede og tarvelige art. Daarlig humor og adskillig sludder faa alle finde sig i av ansvarslose partiblade etter de skuffelser, de nu som saa mange gange tidligere har lidt. Men der burde dog være maate med alting.¹⁵⁰

Skuldingane blei sett på som eit utslag av det skuffande utfallet debatten om spesialkomitéen fekk for opposisjonsblada. Diskusjonen mellom dei to blokkane verkar nærmast meiningslaus. Begge sider forsøkte å sjå på resultatet som ein siger for sitt eige syn, og med det eit nederlag for dei andre. Fokuset blei på den måten retta mot meir grunnleggjande usemjer enn mot dei faktiske forholda omkring vedtaket. Norske Intelligenssedler såg seg nøgde med at den formelle ordlyden i forslaget la til rette for ein komité utan nemneverdig myndighet utover den rådgjevande, medan opposisjonsblada fann ein viss trøst i den funksjonen Castberg såg for seg, og som statsminister Knudsen i stor grad stilte seg bak. Likevel falt det naturleg å hakke mest mogleg på den politiske motparten. Det kan vere eit resultat av at ingen av partane følte seg hundre prosent komfortable med

147 Tidens Tegn 21. jan. 1917: 2

148 Morgenbladet (morgen) 21. jan. 1917: 4

149 Norske Intelligenssedler 22. jan. 1917: 3

150 Norske Intelligenssedler 22. jan. 1917: 3

situasjonen, det politiske landskapet var på mange måtar fåkelagt.

Social-Demokraten ville ikkje vedgå å stå korkje i den eine eller andre leiren, og stilte seg undrande til gleda Intelligenssedlane uttrykte. For dei var det like liten grunn til jubel for regjeringspartiet som for opposisjonen. Ei regjeringsendring såg det ikkje ut til å bli, ein kunne ikkje utrette noko når Venstre var imot. På ein måte stilte ein seg bak det partiføraren Buen hadde uttalt, men ein såg likevel ikkje noko i vegen for å ønske betre venstremenn i dei avgjerande posisjonane.¹⁵¹ Stillinga innanfor arbeidarrørsla var relativt uendra. Partiavisa var langt meir konkret i kritikken av regjeringa. Inga endring i det heile var likevel betre enn Høgre i regjering. Det var alle samde om.

Den 21. januar skreiv Tidens Tegn om statsministeren sitt syn, og gjekk med på at den manglande velviljen frå Arbeidarpartiet gjorde arbeidet for ei samlingsregjering vanskeleg. Men samstundes blei regjeringa kritisert for standpunktet om å vente til det var absolutt nødvendig. Dette var ikkje noko godt standpunkt. Når det galdt nasjonens «være eller ikke være» burde ein be om hjelp før den hjelpa blei i form av drahjelp opp av grøfta.¹⁵² Aftenposten oppsummerte resignert at så lenge Venstre var nøgde med regjeringa, eller i det minste lot som om dei var det, var det ikkje noko opposisjonen kunne gjøre. Ein nytta likevel høvet til å gjøre det klart at Venstre kom til å angre på dette standpunktet, og at ein nå sat med heile ansvaret aleine. Men det var umogleg for ei mindretalsregjering å bli skipa mot stortingsfleirtalet sin vilje. «Vi har havt storthingsvalg for et aar siden midt under verdenskrigen. Vi faar alle bøie os for den opinion, som dengang kom tilslutning i fuldt forfatningsmæssige former.»¹⁵³ Omtalen i desse opposisjonsavisene var like klare teikn på resignasjon som noko anna. Den parlamentariske stillinga gjorde det vanskeleg å nå fram. Det siste ein prøvde var å rette seg direkte til regjeringa og spele på samvitet til denne. Det var ein taktikk med därleg sjanse til å lykkast.

Norske Intelligenssedler tok den relativt bastante ytringa til Michelet til følgje, men hengte seg opp i det Hagerup Bull hadde sagt om at han eigentleg ikkje såg på ei koalisjonsregjering som ei god løysing. På det grunnlaget konkluderte bladet med at regjeringsstormeriet ein tidvis hadde sett i opposisjonspressa ikkje blei støtta av Høgre som parti. Dermed måtte ein rekne denne saka som avslutta, og nok ein gong hadde dei ansvarsfulle stortingsmennene redusert «(...) oppositionspressens regjeringsstormeri til ansvarsløs blæst og partisyk agitation». ¹⁵⁴

151 Social-Demokraten 22. jan. 1917: 4

152 Tidens Tegn 21. jan. 1917: 2

153 Aftenposten (morgen) 21. jan. 1917: 1

154 Norske Intelligenssedler 21. jan. 1917: 3

4.3 Konklusjon

Forventningane til opninga av Stortinget tilførte i svært liten grad debatten noko særskilt nytt. Opposisjonen kunne framleis ikkje samle seg, og venstreavisene stod fast på sitt. Ein kan heller ikkje argumentere særleg vellykka for at dei mest optimistiske og håpefulle forventningane blei innfridd. Frå opposisjonshald venta ein seg skarp kritikk som relativt raskt ville utvikle seg i retning av eit regjeringsskifte på eit breiare politisk grunnlag. Dette blei ikkje utfallet av dei innleiande forhandlingane. I den mest regjeringslojale delen av opinionen håpa ein på ei fast og bestemt tilbakevising av dei britiske skuldningane, og dermed ei utvilsam frikjenning av regjeringa og umiddelbar oppheving av kolforbodet. Dette lot seg heller ikkje gjere. Likevel prøvde ein å gjere krav på stadige sigrar i kampen mot opposisjonen. Så lenge det konstitusjonelle grunnlaget for regjeringsmakta var komfortabelt og stabilt kunne ein kanskje sjå på det som ein delvis triumf.

Opprettinga av spesialkomitéen for utanrikspolitiske saker blei i fråveret av ei realistisk moglegheit for eit regjeringsskifte ei viktig hending for begge sider. Komitéen blei på mange måtar regjeringa sitt motsvar på det stadig sterkare kravet om å vike for ei samlingsregjering.

Opposisjonen kjempa ein innbitt kamp for ein så mektig og uavhengig komité som mogleg, medan venstresida gjekk inn for det motsatte. Felles for dei to sidene var at politikarane i regjering og storting stod langt nærmare kvarandre enn dei respektive blada gjorde. Dermed blei resultata av diskusjonane for det meste sett på som brukbare frå begge sider, utan å vere fullkomne. I diskusjonen blei det minst like viktig å peike på motparten sine sviande nederlag enn sine eigne marginale sigrar. Mandatet for komitéen var offisielt berre rådgjevande, men to omstende gjorde løysinga akseptabel for alle partar. Det første var at alle medlemmane av komitéen fekk fullt innsyn i utanrikspolitikken. Det andre var at dei i kraft av å vere stortingsrepresentantar kunne bringe alle saker inn for eit samla Storting. I dei innleiande stortingsdebattane kom det fram at også leiande politikarar innanfor Høgre var for ei samlingsregjering, men det var ikkje noko krav som fekk betydeleg støtte. Eit interessant poeng var likevel innlegg til Johan Ludwig Mowinckel. Han stilte seg tvilande til forslaget, og markerte med det mild motstand mot si eiga regjering for eit samla storting. I denne debatten kom han ikkje med noko tilsvart til Høgre og Hagerup Bull sine tankar om ei samlingsregjering, men den personlege motstanden mot opprettinga av utanrikskomitéen kunne vere eit teikn på ein liknande tankegang som den ein kunne sjå innanfor opposisjonen.

Trass i spede mistillitserklæringer frå enkelte hald stod Stortinget likevel for ein langt meir samla front enn det pressa innleiingsvis hadde gitt uttrykk for. Eit regjeringsskifte verka førebels ikkje spesielt sannsynleg. Samstundes blei stemninga i pressa meir og meir spent jo lengre konflikten med Storbritannia varte. Dei blada som i dei fyrste dagane hadde uttalt seg på avmålte og reserverte måtar var i ferd med å miste tolmodet. Aftenposten stod plutselig fram som den skarpaste

kritikaren av regjeringa, medan Dagbladet byrja å rakke ned på motstandarane på ein måte som ikkje var synleg i den tidlegare fasen. Ved månadsskiftet januar-februar var det lite som tyda på ei regjeringskrise, men kolforbodet si stadig lengre varigheit var utvilsamt ei påkjenning.

Kapittel 5:

Det endelege oppgjøret med Knudsen-regjeringa?

Dette kapittelet blir i sin heilskap vigg til debatten omkring og avklaringa av regjeringsspørsmålet i februar 1917. I tida rundt månadsskiftet og den fyrste veka av februar var det relativt liten aktivitet i den politiske debatten. For kvar dag som gjekk utan at tvisten mellom den norske og den britiske regjeringa løyste seg blei stemninga likevel meir og meir uroleg. Eg vil finne svar på kvifor ein aldri kom til det punktet at regjeringa gjekk av, og drøfte kva som var dei mest avgjerande årsakene til dette. I tillegg vil eg sjå korleis situasjonen i den siste tida førte til splittingar innanfor Venstre, og kva som låg bak desse.

Kapittelet er todelt. Fyrste del vil omhandle ulike initiativ i forhold til regjeringsspørsmålet i forkant av trontaledebatten. Ein sentral person i denne prosessen var stortingspresident og parlamentarisk leiar av Venstre, Johan Ludwig Mowinckel. Han var gjenstand for ulike spekulasjonar i pressa, han braut til dels med det store fleirtalet innanfor sitt eige parti, men under trontaledebatten stod han fram og førte hovudforsvaret for regjeringa sin politikk. Rolla hans vil vere eit stadig tilbakevendande tema i kapittelet. Innleiingsvis vil eg ta for meg omtalen han fekk i pressa i denne perioden, og sjå dette i samanheng med det enkelte historikarar har skrive i ettertid. Høgre sendte ei offisiell oppmøding til regjeringspartiet om å vurdere ei samlingsregjering den 7. februar. Innanfor Venstre meinte ein ikkje at tida var inne for å gå til dette steget, og forslaget blei dermed avvist. Reaksjonane på dette er også noko som vil bli gjort greie for i den fyrste delen av kapittelet.

Då kolforbodet blei oppheva den 17. februar var det sjølvsagt ei god nyheit for alle. Samstundes falt mykje av opposisjonen sitt grunnlag for det endelege oppgjøret med regjeringa bort. Den saka som interesserte og hadde mest å seie for folk flest var no løyst, og naturlege konsekvensar av dette var at opinionen slo seg meir til ro og kritikken blei dempa. Tidspunktet var i så måte uheldig, då det berre var eit par dagar til trontaledebatten. Debatten blei likevel interessant, og utgjer siste delen av kapittelet. Både det faktiske ordskiftet og omtalen han fekk i pressa seier noko om innstillinga til dei ulike politiske grupperingane.

5.1 Regjeringsspørsmålet blei meir og meir aktuelt

I den fyrste månaden av 1917 var det berre opposisjonsavisene som hadde gått sterkt inn for eit regjeringsskifte. Riktignok hadde enkelte medlemmar av Høgre, fyrst og fremst Michelet, uttrykt si

støtte til dette i debatten omkring opprettinga av utanrikskomitéen, men partileieren Hagerup Bull hadde karakterisert dette som ei lite ønskeleg løysing. Då året gjekk inn i ein ny månad gjekk debatten om regjeringa inn i ein ny fase. Tankar om kva som ville vere den beste løysinga hadde allereie resultert i konkrete forslag. Det var utenkyleg å danne ei ny regjering utan det klart største partiet på Stortinget, Venstre, framleis hadde ei leiande rolle. Det var alle klar over. Uansett var det til dels store skilnader i måten dei ulike aktørane skreiv om og såg for seg at endringane skulle gå føre seg.

5.1.1 Verdens Gang og Mowinckel sitt kandidatur

Verdens Gang var den avisa som var først ute og stilte spørsmål ved regjeringa sin eksistens etter at kolforbodet blei kjent. Sidan blei ho ståande litt på sida av den politiske debatten, først og fremst på grunn av nokre spesielt vinkla ytringar som ikkje fekk respons i andre aviser. Desse var først og fremst tufta på krav om norske motsanksjonar mot den britiske regjeringa.¹⁵⁵ Ei ny regjering måtte bli sett saman av *dyktige* menn, ikkje nødvendigvis politikarar. Dei måtte ha svært god kompetanse innanfor dei områda som tok til å gjere seg gjeldande.¹⁵⁶ Dette markerer den særegne posisjonen avisa hadde i det politiske landskapet, det var ikkje først og fremst ei partiavis.

Så tidleg som 19. januar uttrykte ein beundring for Johan Ludwig Mowinckel. I første omgang blei han sett på som den naturlege formannen for den påtroppande utanrikskomitéen, og avisa meinte det ville vere både «rimelig og ønskelig» om så blei tilfelle. Av dei fordelaktige karakteristikkane som blei lyfta fram kan ein ta med «han er en kraftig, selvstændig natur, er i besiddelse av en videre synskreds end almindelig hos norske politikere og har sterke tilknytningspunkter til Europas liberale politik og dets liberale politikere, samtidig som han er den praktiske forretningsmand.» Dette gjorde han til den optimale støttespelaren regjeringa så tydeleg trengte.¹⁵⁷ Ei knapp veke seinare gjekk ein enda lengre i å uttrykke eit ønske om å gi stortingspresidenten stadig større innverknad på den norske politikken:

Blandt de aktive mænd i den aktuelle norske politik maa tanken naturlig falde paa denne mand, hvor det gjelder nydannelser eller omdannelser, som paa nogen maate kan tjene til, praktisk og moralsk, at styrke og avstøtte den endnu sittende, men i virkeligheten ganske faldefærdige regjering. kraft av sin politiske stilling, sin ranke og kraftige personlighet, sin dannelse, sin viden, sine alsidige interesser, indtar Joh. Ludv. Mowinckel en enestaaende særstilling i vort politiske liv.¹⁵⁸

På denne måten lanserte Verdens Gang Mowinckel som den neste statsministeren, den einaste som hadde gode moglegheiter til å føre landet velberga ut av den knipa ein stod midt oppe i.

155 Verdens Gang 15. jan. 1917: 3; Verdens Gang 24. jan. 1917: 3

156 Verdens Gang 17. jan. 1917: 3

157 Verdens Gang 19. jan. 1917: 3

158 Verdens Gang 24. jan. 1917: 3

Avisa stadfestar gjennom dette synspunktet at ho eigentleg ikkje var ei opposisjonsavis. I forhold til den sitjande regjeringa var ho kanskje det, men ikkje i forhold til partiet Venstre. Det kan vere naturleg å søkje forklaring på dette i den nærings- og handelspolitiske orienteringa. Verdens Gang blei mellom anna av Dagbladet karakterisert som eit blad som berre representerte ein snever krets av skipsreiarar og handelsmenn i hovudstaden.¹⁵⁹ Sikkert nok var Mowinckel ein framgangsrik skipsreiar, og denne bakgrunnen kom klart til syne i den næringslivsvennlege og liberalistiske økonomiske politikken han stod for.¹⁶⁰ Det viser seg også at det var ei anna og meir personleg kopling mellom Mowinckel og Verdens Gang. Hausten 1917 gifta han seg med Julie Gran, dotter av konsul og kjøpmann Jens Gran frå Bergen. Mora var født Lehmkuhl, og med det var Mowinckel på veg inn i familien til redaktør i Verdens Gang, Herman Kristoffer Lehmkuhl.¹⁶¹

Statsminister Gunnar Knudsen var også skipsreiar. Han var like involvert som Mowinckel i skipinga av Norges Reder forbund i 1909, og var president frå 1913-1915.¹⁶² På den måten skulle han vere like egna i Verdens Gang sine auge. Men Knudsen var på si side ein forsiktig kapitalist, han var motstandar av det konstante profittjaget, og han var for statsregulering og monopol der dette var formålstenleg.¹⁶³ Dette kunne bidra til at Knudsen i utgangspunktet var ein mindre attraktiv kandidat til å verne om interessane til den gruppa Verdens Gang representerte. Likevel var det nok i fyrste rekke regjeringsinnsatsen som leidde avisat til sterke oppmodingar om eit skifte. Om ein tek utgangspunkt i at avisat i stor grad skulle forsvare interessene til Reder forbundet er det klart at kolforbodet var svært uheldig for regjeringa. Kolet var livsnødvendig for den norske handelsflåten. Mowinckel kunne gjerne vere eit betre alternativ. Castberg skriv: «Han er desuten i sit syn paa landets ve og vel den store skibsreder. Skibsfarten er alt, selve nationens sjæl.»¹⁶⁴ Om dette var den rådande oppfatninga i samtidia er det naturleg at Verdens Gang såg på han som godt skikka til å ta vare på næringa.

Mowinckel sitt kandidatur stod av heilt formelle årsaker overfor eit lite hinder. Som vaksen meldte han seg ut av statskyrkja, og dermed kunne han etter Grunnlova ikkje vere statsråd.¹⁶⁵ Ei endring av denne paragrafen måtte til om Verdens Gang skulle få ønsket sitt oppfylt. Aftenposten siterte den 2. februar Verdens Gang i saka om Mowinckel som ein mogleg «redningsmann». I tillegg følgde det med notisar frå Dagbladet og Social-Demokraten om det same. Dagbladet hadde allereie den 22. januar skrive negativt om den aktuelle grunnlovsparagrafen. «Den mand, som i

159 Dagbladet 27. jan. 1917: 4

160 Hovdenakk, 2014: 7

161 Hovdenakk, 2014: 70

162 Norges Reder forbund: *Norges Reder forbund 50 år: 15. september 1959*. Oslo, 1959: 94

163 Fuglum, 1989: 409

164 Castberg, 1953: 161

165 Hovdenakk, 2014: 24

kanske kunde bli rikets redningsmann i en vanskelig tid, skal avskjæres fra at komme til, mens alle menn med mindre evner frit faar naa sine maal.»¹⁶⁶ Som Knudsen nemnte i samband med Mowinckel sitt forslag i venstregruppa den 7. februar ville det vere ein bagatell å få omgjort paragrafen. Det som er oppsiktsvekkande er at Dagbladet gjekk såpass langt i å antyde at ein kunne få bruk for ein redningsmann. Det er eit teikn på at innstillinga var i ferd med å endre seg. Bladet stod likevel ikkje regjeringspartiet så nære at det kunne reknast for talerør for dette. Meir oppsiktsvekkjande var det at Bergens Tidende hadde teke i mot dette forslaget med synleg glede og iver. Som organ for Venstre i Bergen var også bladet ganske tett knytt til Mowinckel. Ein kunne ikkje hevde at stortingspresidenten sjølv hadde nokon som helst samanheng med ytringane, men like fullt tok ein det som eit teikn på at tanken ikkje var altfor framand for leiinga i partiet.¹⁶⁷

Mangelen på eit dementi frå Mowinckel si side er også interessant. Den 8. januar gjekk han ut og dementerte påstandar om engelskfiendtlegheit i dei fleste norske avisene etter at ein korrespondent hadde skulda han for å gjere forholdet mellom Noreg og Storbritannia ytterlegare spent.¹⁶⁸ Det er klart at dette var alvorlege skuldingar, og potensielt skadeleg for eiga politisk karriere ettersom det meste av opinionen var klart britiskvennleg. Samstundes var spekulasjonar om å overta som statsminister også noko ein gjerne kunne dementert for å vise lojalitet til den sitjande regjeringa, om den var til stades. Det er mykje som tyder på at denne lojaliteten var synkande. Det er også mykje som talar for at Mowinckel var ein langt meir aktuell kandidat enn Fuglum gav uttrykk for, også i sine eigne auge.

5.1.2 Eit tema også innanfor Venstre

Dei fyrste dagane av februar var såpass frie for innlegg i den utanrikspolitiske diskusjonen at Tidens Tegn såg seg nøydde til å etterlyse meir aktivitet den 6. februar. Stillheita blei skildra som uhyggeleg, og den utanrikspolitiske stillinga som den utvilsamt vanskelegaste dei siste hundre åra. Ein stod framleis eit godt stykke unna ei oppheving av det britiske kolforbodet, og arbeidsløysa og stopp i industrien hang over som ei stadig større fare. Den alvorlege stillinga kunne fort bli kritisk. Derfor var det meir og meir nødvendig å samle dei beste mennene til å styre landet på vegne av alle parti.¹⁶⁹ Appellen kom ikkje med nye synspunkt eller nye opplysningar i regjeringsdebatten, og verka berre som ei påfølgjing av ein liknande appell bladet heldt fire dagar tidlegare. Denne blei ikkje følgd opp av noko anna blad, og derfor såg ein seg mest sannsynleg tvungen til å ta saka i eigne hender. Formålet kunne ikkje vere noko anna enn å prøve å syte for at presset på regjeringa

166 Dagbladet 21. jan. 1917: 4

167 Aftenposten (morgen) 01. feb. 1917: 1

168 Tidens Tegn 8. jan. 1917: 7

169 Tidens Tegn 6. feb. 1917: 2

heldt seg stabilt i opinionen.

Passande var det kanskje då at Dagbladet hadde ein litt annleis vinkla artikkel same dag. Også her blei alvoret i situasjonen understreka, ikkje minst gjennom tittelen «Alvor». Ein kunne ikkje gå rundt og tru at alt berre ville gå over av seg sjølv. Til det verka det som om begge partar hadde ei for sterkt tru på sitt eige standpunkt, utan at forhandlingane gjekk føre seg i andre enn dei mest vennskapelege former. Samstundes var det svært gledeleg å sjå opinionen vise omtanke og unngå panikk. Til slutt blei det nok ein gong halde fram at det ikkje var nokon grunn til å setje spørsmål ved regjeringa si haldning til konflikten eller viljen til å tre til side dersom dette skulle vere i alle si beste interesse.¹⁷⁰ Tidens Tegn oppmoda sjølv sagt heller ikkje opinionen til å bryte ut i full panikk. Skilnaden mellom dei to artiklane er likevel påfallande, sjølv om ein stor del av bodskapen er lik. Begge såg nok på stillheita som litt urovekkande.

Dei neste dagane skulle det derimot ikkje bli for stille. Den 7. februar presenterte nemleg Mowinckel følgjande forslag til venstregruppa i Stortinget: «Regjeringen anmodes om at overveie om den ikke av hensyn til den utenrikspolitiske stilling bør ta initiativet til dannelsen av et landsstyre, hvori samtlige politiske partier søkes representert.» Dette blei nedstemt med 52 mot 11 stemmer, med 12 fråverande.¹⁷¹

Fuglum meiner uro og pessimisme var hovudårsaken til Mowinckel sitt standpunkt,¹⁷² medan Hovdenakk meiner det var ein nøyne planlagt aksjon for å demonstrere politisk misnøyje og markere personleg sjølvstende. Han visste at forslaget ville bli nedstemt og at han likevel ville bli oppmoda til å fortsetje som gruppeformann.¹⁷³ Det kunne også vere eit heilhjarta forsøk på å ta regjeringsmakta, nærmast eit kuppforsøk. I Stortinget ville Høgre og Frisinnede Venstre garantert stemme for ei endring, Arbeiderdemokratene ville nok også gå med på det om ein betydeleg del av venstregruppa gjorde det same. Sosialistane ville ikkje stemme for noko som kunne bringe Høgre inn i regjering, og derfor måtte ein rekne med at dei ville stemme mot. Då trengte Mowinckel å få minst 34 i venstregruppa med seg. Han kunne kanskje ha eit håp om å få det til. Det er i alle fall ting som tyder på at ein ikkje kan utelukke dette alternativet.

Både Tidens Tegn og Norske Intelligenssedler plukka opp det som hadde gått føre seg på møtet. I Tidens Tegn hadde teke med meir detaljerte opplysningar om korleis hendingane hadde utspelt seg og korleis stemmetalet var,¹⁷⁴ medan Norske Intelligenssedler hadde følgjande korte notis:

170 Dagbladet 6. feb. 1917: 4

171 Fuglum, 1989: 301

172 Fuglum, 1989: 303

173 Hovdenakk, 2014: 55

174 Tidens Tegn 8. feb. 1917: 2

Skriverierne om samlingsregjering er i de siste dage atter dukket op i endel av pressen.

Uten at indlate os nærmere paa disse skriverier, skal vi under henvisning til, hvad vi tidligere har uttalt om spørsmålet, alene understreke, at der inden Venstre i Stortinget ikke er nogen nævneverdig stemning for forandring i regjeringen.¹⁷⁵

Denne mangelfulle framstillinga kan vere eit teikn på aukande uro omkring spørsmålet innanfor sitt eige parti. Og dette må kunne seiast å vere med god grunn. Leiaren av den parlamentariske gruppa var den personen som kom med forslaget, og ti andre stemte for det. I tillegg var, i følgje Castberg, fleire av dei fråverande tvilsame.¹⁷⁶ Moglegvis sa ein så lite som mogleg for å hindre den uroen som tok til å breie seg i redaksjonen å nå ut til lesarane.

Ein påfølgjande artikkel tok for seg det ein såg på som ein ufatteleg naivitet hjå enkelte innanfor opposisjonspressa. Å bytte ut enkelpersonar ville ikkje ha nokon innverknad i det heile. Det var ikkje personlege omsyn som låg bak nokon av dei vanskelegheitene dei krigførande påførte landet. Det måtte alle skjonne. Ein kunne heller ikkje sjå for seg kven desse mennene som skulle gjere alt så mykje betre var. Den klart beste og tryggaste løysinga var å la dei som allereie var godt kjente med dei aktuelle sakene få avslutte forhandlingane. Dette var «utover landet den alt overveiende opfatning». ¹⁷⁷ Igjen støtter bladet seg på «landet», den store opinionen er sjølvsagt samde i deira synspunkt. Dette er det vanskeleg å få stadfesta. Nok ein gong blei dette brukt som eit verkemiddel for å gje sine eigne argument legitimitet. Enkelpersonane i regjeringa kunne ikkje gjere mykje for å endre forutsetnadene for den vanskelege situasjonen, men det kunne likevel vere i store skilnader i måten ein takla desse på. Dette var noko som også blei peikt på i Tidens Tegn.¹⁷⁸

5.1.3 Forslaget – Høgre vender seg til Venstre

Same dag som saka var oppe til avstemning i venstregruppa sendte Hagerup Bull eit skriv til Venstre på vegne av Høgre. Skrivet var ein offisiell førespurnad til regjeringa om å tre til side for ei samlingsregjering. I og med den nylege avgjerda på Mowinckel sitt forslag sa svaret seg sjølv. Det store fleirtalet innanfor Venstre såg framleis på landet sine interesser som best teke vare på under den sitjande regjeringa.¹⁷⁹ I opposisjonspressa var dette enda ei därleg nyheit. Aftenposten skreiv 10. februar at Høgre kom med ei påminning om den alvorlege stillinga som når som helst kunne bli kritisk. Svaret frå Venstre var å «la humla suse». Det var klart og tydeleg at ein sette partiet framfor landet, og då måtte ein finne seg i å sitje aleine med ansvaret.¹⁸⁰ Dagen etter venta ei skildring av Venstre og venstremannen som var både romantisk og ironisk på same tid. Det norske venstre hadde

175 Norske Intelligenssedler 8. feb. 1917:

176 Castberg, 1953: 152

177 Norske Intelligenssedler 9. feb. 1917: 3

178 Tidens Tegn 10. feb. 1917: 6

179 Fuglum, 1989: 301

180 Aftenposten (morgen) 10. feb. 1917: 1

nok også kjærleik til landet, men kjærleiken til partiet var større. Dette var historisk forankra, og avslaget på Høgre sitt forslag kom derfor ikkje som noko overrasking. Venstremannen var lojal mot sitt parti til det aller siste, og «Set gjennem den hule haand er denne egte troskab en vakker egenskab.» Det var likevel eit stort «men». Denne eigenskapen var farleg på den måten at han heile tida motarbeidde endring, og med det politisk utvikling. I dette tilfellet kom det til å ende med at landet gjekk under.¹⁸¹ Aftenposten prøvde med dette å auke sitt eige truverd ved tilsynelatande å vise stor forståing for motparten sine haldningar, i staden for å rakke ned på desse. Samstundes heva ein si eiga evne til rasjonell tenking eit hakk over.

Verdens Gang gjekk ut i frå at siste ord ikkje var sagt sjølv om forslaget blei nedstemt i venstreforeininga. Det var berre å utsetje det uunngåelege ein no heldt på med, og det einaste ein kunne gjere var å krysse fingrane for at konsekvensane ikkje blei fatale.¹⁸² Tidens Tegn gjekk den 12. februar skarpt ut mot regjeringspartiet og hevda at det aller meste i norsk politikk blei avgjort i venstregruppa. Dette var eit klart maktmisbruk, og ein kunne neppe finne tilsvarande forhold i noko anna land. I tillegg sette heile det parlamentariske grunnlaget for regjeringa under tvil, i og med at så mange framståande venstremenn hadde stått fram som tvilarar.¹⁸³ Dette verka likevel å dra det litt langt, ikkje minst med tanke på den negative haldninga til ei samlingsregjering innanfor Arbeidarpartiet.

Morgenbladet trekte eit nytt poeng inn i debatten. Slik stillinga var kunne ein ikkje snakke fritt, det var for mange omstende som ikkje kunne kome ut til den store opinionen utan at det ført med seg ein risiko. Opposisjonen var på den måten makteslaus. Parlamentarismen i seg sjølv var suspendert. Under desse forutsetnadene måtte regjeringa vere «nasjonal», alle parti måtte vere representert i styret.¹⁸⁴ Denne tilnærminga er interessant på fleire måtar. I staden for enda ei krass meiningsytring spelte ein på impliserte rettigheter innanfor det politiske systemet. Ein situasjon som verka totalt lammande på opposisjonen kunne ikkje vere ønskeleg. Ein brann inne med det ein helst såg skulle kome ut. Folket fekk ikkje innsyn, og berre regjeringspartiet sine trufaste tilhengjarar kunne kjenne på ein viss tryggleik. Potensielt kunne dette vere svært overtydande overfor breie lag av befolkninga.

Reaksjonen i Dagbladet var noko tvetydig. Under tittelen «Tidspunktet» tok bladet den 10. februar for seg problematikken rundt Høgre sitt forslag. Etter mange viktige krefter innanfor Venstre si meining var tida for eit skifte inne. Ein tok likevel til etterretning at regjeringa sjølv og fleirtalet innanfor stortingsgruppa ikkje delte dette synspunktet. Avslutningsvis peikte ein på det

181 Aftenposten (morgen) 11. feb. 1917: 3

182 Verdens Gang 10. feb. 1917: 3

183 Tidens Tegn 12. feb. 1917: 1

184 Morgenbladet (morgen) 11. feb. 1917: 4

ansvaret som følgde med å velje det riktige tidspunktet.¹⁸⁵ Artikkelen kan tyde på eit noko endra standpunkt innanfor redaksjonen i bladet. Formuleringane er nøytrale og forsiktige, og ein gjekk utanom eksplisitte meiningsytringar. Det kan vere eit teikn på at dei ikkje samsvarer med det standpunktet ein naturleg hadde sett for seg, og lenge hadde forsvar. Dette blir underbygd av avisas inkludering av eit lesarinnlegg frå generalkonsul O. J. Storm. Han meinte at regjeringa måtte kjenne si eiga besøkelsestid, ein måtte sjå til England og Lloyd George sitt samlingsministerium. Ansvaret om ein skulle leie landet inn i krig utan å ha opna for riksstyre av alle parti ville vere for tungt å bera.¹⁸⁶ Det er tvilsamt om Dagbladet hadde trykt dette innlegget om det framleis var stikk i strid med redaksjonen sitt eige synspunkt.

Den påfølgjande dagen kom Dagbladet tilbake med sterkt kritikk av agitasjonen i høgpressa, og viste til ein artikkel i Bergens Tidende der ein ga uttrykk for å ha eit og anna å seie til regjeringa, men ofte valde å teie stille i fyrkt for å kome i dårleg selskap. Det var også behov for å presisere at dei framståande venstremennene som no var for ei samlingsregjering på ingen måte var påverka av hylekoret.¹⁸⁷ Med dette verkar det som om ein har innsett at folk kunne ha plukka opp ei eventuell haldningsendring, og derfor følt eit behov for å distansere seg frå den delen av pressa ein tidlegare har vore sterkt ueinig med. Det skulle ikkje vere snakk om ei meir permanent politisk kursendring, bladet hadde ikkje skifta side.

Likevel kan ein trygt seie at den skilnaden som heile tida hadde gjort seg gjeldande mellom Dagbladet og Norske Intelligenssedler var forsterka. Sistnemnde såg seg no nøydd til å greie ut om «det virkelige forhold». Påstandane om at alle utanrikspolitiske avgjerder blei trufne innanfor omhyggeleg lukka dører i venstreforeininga fekk hardt tilsvart. Dette gav eit heilt feilaktig bilet av dei faktiske forhold, og var berre nye døme på laust snakk og partiagitasjon. Utanrikskomitéen kom her til nytte som eit alibi. Før den blei sett ned hadde ein også konferert med dei ulike gruppeførarane.¹⁸⁸ Regjeringsorganet var ikkje klare til å dra inn årene, og nytta kvart høve til å kome opposisjonsavisene i møte med meir og mindre velfunderte motargument. Det var ikkje aktuelt å opne for eit regjeringsskifte på same måte som i Dagbladet. Splittinga i eige parti blei ikkje nemnt noko vidare, ein ville heilt klart ta fokuset bort frå dette og tilbake til den meir einsidige kampen mellom høgresida og venstresida. Her hadde ein framleis det talmessige politiske overtaket, så lenge ikkje dette slo meir alvorlege sprekkar.

185 Dagbladet 10. feb. 1917: 4

186 Ibid

187 Dagbladet 11. feb. 1917: 4

188 Norske Intelligenssedler 12. feb. 1917: 3

5.1.4 Fokuset blei retta mot sosialistane

I Aftenposten den 13. februar retta ein seg mot arbeidaravisene Arbeidet og Sosial-Demokraten. I følgje den fyrstnemnde skulle regjeringa sine dagar snart vere talte. Oppfatninga var at «indviede» krefter innanfor Arbeidarpartiet no hadde fått nok. Social-Demokraten hadde også uttalt seg støttande overfor dette synspunktet. I Aftenposten var ein på si side kritisk til det arbeidarpessa gav uttrykk for, så lenge dette ikkje hadde støtte hjå partiet sine menn på Stortinget. For å løyse problemet måtte ein vise vilje til deltaking, og dette hadde ein så langt ikkje sett noko til.¹⁸⁹ I Social-Demokraten gjekk ein same dag ut og gjorde greie for synet på eit regjeringsskifte. Eit skifte var ikkje det same som ei samlingsregjering. Det ville i alle tilfelle vere fleirtalspartiet sitt ansvar å syte for å skipe ei ny. Å gå i ledetog med Høgre var utenkjeleg. Dei to partia hadde to så diametralt motsette oppfatningar både av den innanrikske og den utanrikske politikken at eit samarbeid aldri kunne vere eit alternativ.¹⁹⁰ Dette provoserte Aftenposten. Eit skifte kunne ikkje finne stad utan Arbeidarpartiet si deltaking. Gunnar Knudsen hadde ved fleire høve gjort det klart at han ikkje var innstilt på å gå av. Om dette var innstillinga ville Venstre klare å halde på varmen endå ein stund, trass i den aukande kolnøden. Men kunne dette vare? Saka ville sikkert stille seg annleis når jernbane og dampskip stod stille, og fabrikkane blei stengt. Då kom det nok til å bli langt vanskelegare for Arbeidarpartiet å unngå å gjere noko.¹⁹¹

Buen, den parlamentariske føraren for partiet, hadde vorte intervjua av ei svensk avis i samband med deltakinga på ein svensk sosialistkongress. Her gav han uttrykk for at partiet ikkje var innstilt på å gjere noko før ein hadde «alle kort på bordet». Han hadde også antyda at ein kunne bli nøydd til å støtte den sitjande regjeringa i mangel på betre alternativ. Social-Demokraten gjekk ut og markerte usemje med partiføraren i spørsmålet. Ei anna venstreregjering kunne vere betre stilt til å halde landet utanfor krigen, som framleis måtte vere hovudmålet.¹⁹² Aftenposten kunne ikkje tru at Buen, som medlem av utanrikskomitéen, framleis kunne vere i tvil om regjeringa sin mangel på ein berekraftig utanrikspolitikk. Partiet si avventande haldning i regjeringsspørsmålet blei sett i samanheng med eit valløfte frå 1915 om å leggje ned nøytralitetsvernet. Ved regjeringsdeltaking ville ein stå ansikt til ansikt med sine eigne valløfte, og skulle ein leggje ned nøytralitetsvernet på dette tidspunktet ville ein bli drege inn i krigen innan kort tid. Det ville bli mykje vanskelegare å vere sosialist om ein plutsleg blei medansvarleg for styret av landet.¹⁹³

Norske Intelligenssedler konkluderte igjen 14. februar med at eit mistillitsvotum hadde svært dårlege sjanser for gjennomslag. Likevel tok artikkelen for seg eit langt breiare spekter av

189 Aftenposten (morgen) 13. feb. 1917: 1

190 Social-Demokraten 13. feb. 1917: 4

191 Aftenposten (morgen) 14. feb. 1917: 1

192 Social-Demokraten 14. feb. 1917: 4

193 Aftenposten (morgen) 16. feb. 1917: 1

meiningar enn det intense regjeringsforsvaret tidlegare hadde opna for. Det blei sitert både frå høgrehald og frå arbeidarpessa, mellom anna ytringar som gjekk langt i å hevde at regjeringa sine dagar var talte.¹⁹⁴ Ein dag seinare var den sjølvsikre retorikken igjen tilbake, og denne gongen gjekk det ut over sosialistane. Stortingsrepresentantane til partiet var slett ikkje villige til å vere med på noko regjeringsstormeri, medan pressa var nesten like aggressiv som høgpressa. Ein ting var dei rett nok samde om, og det var at partiet hadde makt til å styrte regjeringa. Bladet svarte med å peike på storleiken til dei ulike stortingsgruppene. Det skulle god fanstasi til for å kome til den konklusjonen at opposisjonen kunne gjere noko som helst. Høgre og sosialistane bytta berre på å vere konge for éin dag.¹⁹⁵ Splittinga innanfor arbeidarrørsla opna ei moglegheit for regjeringsorganet til igjen å peike på opposisjonen sin manglande evne til å gå saman mot eit felles mål.

5.2 Trontaledebatten

Opposisjonen sine forventningar til årets trontaledebatt var likevel i ferd med å bli store.

Uovreinskomstane med Storbritannia var ei stadig større belasting, og det hadde byrja å gjere seg gjeldande også i dei indre krinsane av Venstre. Debatten kunne bringe så mykje grums til overflata at regjeringa umogleg kunne fortsetje. Så lenge han blei ført for opne dører kunne folk for fyrste gong få ein grundigare kjennskap til dei ulike faktorane som låg bak. Håpet mange innanfor opposisjonspressa sat med var sannsynlegvis at det skulle reise seg eit unisont krav i breie lag av folket, noko som ville vere svært vanskeleg å motstå. På denne måten kunne det uheldige omstendet som kolforbodet var for alvor setje avtrykk i den norske politikken. Då det kom eit gjennombrot i konflikten med Storbritannia blei ikkje dette nødvendigvis teke i mot med unison glede.

5.2.1 Opphevinga av kolforbodet

Nyheita om opphevinga av kolforbodet nådde ut til pressa den 19. februar. Tidens Tegn uttrykte både glede og lette over denne meddelinga. Det blei presisert kor stor påkjening det hadde vore å vere usikker på forholdet til Storbritannia, det landet ein aller helst ville halde seg best mogleg inne med. Ein kunne likevel ikkje la vere å tenke at ei meir kunnig utanriksleiing hadde vore i stand til å unngå heile denne ulykkelege saka.¹⁹⁶ Aftenposten tok med reaksjonar frå fleire hald innanfor næringslivet, der det fyrst og fremst kom fram at det framleis var fleire utfordringar som måtte løysast før brenselsnøden kunne bli rekna for å vere over. Ein la også vekt på at det var den britiske

194 Norske Intelligenssedler 14. feb. 1917: 3

195 Norske Intelligenssedler 15. feb. 1917: 3

196 Tidens Tegn 19. feb. 1917: 1

viljen som fekk gjennomslag.¹⁹⁷ Morgenbladet set spørsmålsteikn ved dei sterke orda som blei brukt frå engelsk side, i og med at ein no var komen til ei løysing. Det var uansett ei gledeleg nyheit. Men også i dette bladet heldt ein fram at det ville ta tid før ein kunne få tilført så mykje kol som behovet tilsa.¹⁹⁸ Verdens Gang åtvvara også mot å jubile for tidleg. Ein innrømde at løysinga sikkert kunne ha ein positiv innverknad på korleis opinionen såg på regjeringa sin innsats, men avisas stod ved synspunktet sitt. Om ein hadde utretta noko som fortente ekstra honnør kunne dette vere eit påskudd til å gå av med noko av æra i behald.¹⁹⁹

Desse uttalingane frå dei avisene ein kan rekne blant dei regjeringskritiske let seg ikkje misforstå. Dei minst skamlause passa på å understreke den gleda ein måtte kjenne på som følgje av opphevinga, og ein må til ein viss grad gå ut i frå at denne var genuin. På den andre sida såg dei på det som minst like viktig å peike på dei utfordringane som stod att. Ein måtte for all del ikkje tru at alt hadde løyst seg. Det var også viktig for enkelte nok ein gong å peike på dei kritikkverdige forhold ein meinte var årsakene til forbodet. Dette var heilt klart for å halde folk nede. Kjensla av tryggleik, og ikkje minst tilfredsheit med regjeringa sin innsats, kunne ikkje breie seg sterkt i folket. Då ville det vere mindre sjanse for å oppnå politiske endringar.

Dagbladet brukte også mest spalteplass på å greie ut om dei uftordringane ein stod overfor når det galdt å få det kolet ein trengte til landet. Artikkelen skilde seg frå opposisjonsavisene sine ved å vere meir løysingsorientert, og heilt utan stikk til regjeringa og den jobben som var gjort.²⁰⁰ Norske Intelligenssedler framheva at ein var i sin fulle rett til å åtvare mot overdriven optimismus, men var likevel overraska over at nyheita blei motteken med såpass därleg humør av opposisjonspressa. Opphevinga av forbodet var den fyrste og viktigaste føresetnaden for å få slutt på brenselsmangelen, i tillegg var det viktig for utanrikspolitikken. Det blei vidare argumentert for den norske regjeringa si uskuld på alle punkt, og krass tilbakevising av påstandane om at denne hadde innrømt enkelte feil.²⁰¹ Svaret frå regjeringsorganet var som ein kunne forvente. Løysinga av den saka med mest potensiale til å gi Venstre hovudbry i den nært foreståanda trontaledebatten måtte vere som ei frisk vitamininnsprøyting.

5.2.2 Opptakten til debatten

Det var på høg tid at folket fekk greie på korleis dei leiande mennene i landet såg på den utanrikspolitiske stillinga. Dagbladet skreiv den 20. februar følgjande om kva dei venta seg av opposisjonen:

197 Aftenposten (aften) 19. feb. 1917: 1

198 Morgenbladet (aften) 19. feb. 1917: 4

199 Verdens Gang 19. feb. 1917: 3

200 Dagbladet 19. feb. 1917: 1

201 Norske Intelligenssedler 20. feb. 1917: 3

Fra høire og socialisterne i stortinget vil der formodentlig lyde et forholdsvis avdæmpet ekko av de ondsindede og uvederheftige angrep, som partipressen har trodnet[sic] mot regjeringen med i det siste. Med en naivitet, som minder rørende om gamle dager, da man gav landsfaderen skylden for uaar og daarlig veir, har bladene læsset ansvaret for alle øieblikkets vanskeligheter paa regjeringens skuldre, som om den hadde skapt verdenskrigen og vort lands frygtelig utsatte stilling mellom de krigførende magtgrupper. Det vil falde vanskeligere at træ op ansigt til ansigt under fuldt personlig ansvar med slike uvederheftige og løse paastande, som mændene ved skrivebordene ikke har skammet sig for at sætte på papiret. Med enkelte kjendte undtagelser kan der derfor være haab om, at trontaledebatten vil bli holdt i en nogenlunde rolig tone.

Bladet hadde tru på at stortingsrepresentantane kunne halde debatten på eit meir sakleg nivå enn pressa. Forventningane til Venstre var at dei ville hylle den ekstraordinært gode innsatsen til regjeringa, og peike på at ein nok ein gong hadde ridd stormen av. Det er uklart om dette er ein ironisk omtale av partiet, eller bladet si eiga mening. Resten av artikkelen gjer det naturleg å helle mot fyrstnemnde. Bladet var klare på at regjeringa sjølv måtte ta stilling til spørsmålet om eit skifte, og at ei eventuell samlingsregjering igjen måtte vike plass for ei rein venstreregjering når faren var over.²⁰²

Den krasse retorikken ein nytta seg av i forhold til opposisjonspressa kan tenkjast å vere eit utslag av den auka trua på sitt eige politiske standpunkt. Opphevinga av kolforbodet gjorde opposisjonen sine utsikter for suksess i debatten mindre, og oppgåva var no å prøve å påføre han eit så smerteleg nederlag som mogleg. Derfor måtte ein auke innsatsen. Aftenposten hengde seg imidlertid opp i den svært flatterande omtalen av Venstre og regjeringsinnsatsen. Om dette var alvor, så var det det reinaste hykleri. Avisa var sikker på at folket ville felle ein knusande dom over regjeringa dersom dørene blei halde opne og sanninga kom fram.²⁰³ Norske Intelligenssedler hevda at det ikkje hadde vore tale om å lukke dørene i regjeringspartiet, dette måtte i så fall kome frå Høgre. Alle måtte no få eit grundig innblikk i korleis tingmennene stilte seg til spørsmåla. Forøvrig venta ein seg kritikk, spesielt av utanriksleiinga, frå dei fleste hald. Dette blei sett på som ein fordel, då ein i full offentlegheit kunne kome kritikken i møte med saklege motargument og konkrete tilbakevisinger.²⁰⁴ Med opphevinga av forbodet letta situasjonen seg utvilsamt for Venstre. Om lukka dører hadde vore like uaktuelt om forbodet framleis var gjeldande er ikkje sikkert.

Tidens Tegn oppsummerte grunnlaget for kolforbodet, og hevda at regjeringa ikkje hadde gjort noko for å unngå det, enda ein var særslig førebudd på å ta konsekvensane. Når det no var oppheva var det eit resultat av at ein måtte bøye seg fullstendig for motparten, og betale til ein tredjepart (Tyskland) for å få lov til å gjere det. Ei slik regjering kunne ingen ønske å sjå i leiinga for landet sitt. På den andre sida var utsiktene dystre. Fleirtalet Venstre hadde i Stortinget gjorde at

202 Dagbladet 20. feb. 1917: 4

203 Aftenposten (morgen) 21. feb. 1917: 1

204 Norske Intelligenssedler 21. feb. 1917: 3

det ville vere bortkasta for opposisjonen å foreslå noko konkret.²⁰⁵ Pressa såg på mange måtar fram til at politikarane skulle overta debatten. Heilt til siste moglegheit tok ein til orde for sine synspunkt, og opphevinga av kolforbodet såg ved fyrste augekast ikkje ut til å ha senka temperaturen noko nevneverdig. Dette var mest sannsynleg berre på papiret. Dei fleste var nok på det reine med at dei små sjansene ein kanskje hadde hatt til å få gjennomslag for ei regjeringssendring hadde blitt ytterlegare redusert.

5.2.3 Ordskiftet i Stortinget

Det var Høgre og Edvard Hagerup Bull som innleidde debatten. I det store og heile var han forsiktig med å gå for mykje inn på dei ulike omstenda rundt kolsaka. Konklusjonen hans var eit krav om skifte av utanriksminister. Skulle ein kome opp i liknande vanskelegheiter på nytt, ville han ikkje føle seg trygg under den noverande utanriksleiinga. Noko nærmare grunngjeving kunne han ikkje gi, til det var han for sterkt bunden av konfidensialiteten i høve til spesialkomitéen han var ein del av. Når det galdt regjeringsstormeriet peikte han på det han meinte var ein lojal opposisjon. Ingen kunne ønske å gå inn i regjeringa under desse forholda, så om fleirtalspartiet ville halde på makta aleine, skulle dei meir enn gjerne få lov til det. Men han var klar på at opposisjonen plikta å seie i frå, og legge til rette for at dei som var best skikka til det skulle få moglegheit til å vere med å styre.²⁰⁶ På denne måten kom Hagerup Bull også forsiktig med kritikk til regjeringa generelt.

Likevel verkar det som om Høgre hadde valt å fokusere på mest på rolla til utanriksministeren. Det blei nesten heilt sikkert for vanskeleg å kome heile ministeriet til livs, så ein måtte satse alt på noko meir oppnåeleg. Det var nok også ei sterk oppfatning av utanriksleiinga som det området ein helst ville sjå endringar. Det er noko usikkert kvifor han vegra seg for å gå nærmare inn på enkeltsaker. Som ein skulle sjå seinare i debatten var ikkje dette ein tendens som gjorde seg gjeldande.

Som parlamentarisk førar for Venstre var det Mowinckel si oppgåve å føre hovudforsvaret for regjeringa, noko som i utgangspunktet kunne vere problematisk med tanke på den personlege overtydinga hans. Han peikte på at desse vanskelegheitene neppe kunne vore unngått, same kva for parti som sat med regjeringa. Vidare greidde han utførleg ut om både fiskeavtalen og koparavtalen, og stadfesta detaljert kva for punkt som låg til grunn for konflikten. Han konkluderte med at den engelske straffa ikkje stod i stil med brotsverka. No såg det endeleg ut som ein hadde fått ei løysing, og han såg ingen grunn til at ein ikkje kunne inkludere passasjen om det venlege forholdet til framande makter, om ein la dagens situasjon til grunn. Som ei avslutning tok Mowinckel igjen til orde for standpunktet sitt om at han uansett meinte tida var inne for å danne ei samlingsregjering,

205 Tidens Tegn 21. feb. 1917: 2

206 S.forb. 1917: 132-136

men at det måtte vere opp til den sitjande regjeringa å ta stilling til når dette skulle skje.²⁰⁷ No var det ikkje lenger tvil om det personlege standpunktet hans. For andre gong hadde han uttrykt usemje med si eiga regjering i Stortinget, denne gongen i form av eit utvetydig ønske om endring. Likevel var det plikta hans å tale på vegne av partiet og regjeringa. Den grundige gjennomgangen kom på grunn av den innverknaden sakene hadde fått nettopp i samband med regjeringsspørsmålet. Mowinckel såg på det som nødvendig å informere alle om dei faktiske forhold. Dei detaljerte opplysningane han kom med har ikkje vore tilbakevist av historikarane, og gir derfor eit korrekt og utfyllande bilet av situasjonen. Samstundes verka reine fakta på ein måte til fordel for regjeringa. Oppfatninga om overdrivne sanksjonar gjorde seg gjeldande også utanfor regjeringspartiet. Dette tala i så fall ikkje for Mowinckel sine eventuelle regjeringsambisjonar. Kanskje håpa han at opinionen framleis ville tolke harde fakta i regjeringa sin disfavør, sjølv etter opphevinga av forbodet. Kanskje var trontaledebatten eit tilbaketog for Mowinckel sitt opprør mot regjeringa.

Mowinckel retta så ein streng peikefinger mot den norske pressa. Med sin sladder hadde opposisjonspressa forpesta opinionen. Opposisjonen i Stortinget hadde derimot vore ytterst lojal, så den fekk kompliment heller enn kritikk. Han oppmoda pressa til å vekte orda sine på gullvekt, det var mykje betre å skrive for lite enn for mykje. Han fekk umiddelbar støtte av Castberg.²⁰⁸ Stortingspresidenten og den parlamentariske føraren for to av partia brukte altså ein del av sine første innlegg i trontaledebatten på å reagere overfor pressa. Dette må vere eit teikn på at denne blei sett på som ein viktig maktfaktor i tida, og at det blei lagt vekt på kva denne formidla ut til folket.

Føraren for Arbeidarpartiet, Buen, stadfesta at partiet hans ikkje ønska ei samlingsregjering. I utgangspunktet var dette også synspunktet til Arbeidardemokratane og Castberg. Ei slik løysing ville kneble både presse og storting, og det siste ein trengte var ein nøytralisert opposisjon. Likevel hella Castberg mot den same slutninga som Mowinckel.²⁰⁹ Etter at utanriksministeren heldt eit langt, uinteressant innlegg fritt for nye opplysningar steig temperaturen kraftig.²¹⁰ Kjelda var høgremann og tidlegare statsminister Jens Bratlie. Han gjekk kraftig ut mot både fiske- og koparavtalen. Regjeringa måtte ta det fulle ansvar i forhold til begge desse punkta, same kva som låg bak.²¹¹ Han latterleggjorde også Mowinkel sitt standpunkt i forhold til regjeringa:

Men saa kom rosinen i pølsen til slut, den kom, da hr. Mowinckel talte om regjeringens stilling i det hele tat og om ønskeligheten av at faa dannet en ny regjering. Om dette sa han, at han ikke var nogen ven av samlingsregjeringer, de svækker bare regjeringens styrke og arbeidskraft. Men allikevel, sa han, det tidspunkt kan komme, at den nuværende regjering bør erstattes av en ny. Og efter min mening er det tidspunkt kommet nu, la hr. Mowinckel til. Paa denne smukke maate rakte han altsaa

207 S.forb. 1917: 137-145

208 S.forb. 1917: 142, 144, 149

209 S.forb. 1917: 145-149

210 S.forb. 1917: 149-155

211 S.forb. 1917: 156-162

statsministeren silkesnoren. Han tilføjet meget rørende, at statsministeren har hans fulde tillid med hensyn til at vælge det rette tidspunkt til at hænge sig op; men, tilføjet hr. Mowinckel, min mening er den, at tidspunktet er kommet nu. Jamen sa han det. Er ikke den norske parlamentarisme en underlig ting, saa vet ikke jeg, hvor man finder noget underlig. Føreren for regjeringens parti her i Stortinget staar og skal forsøre regjeringen, og saa ender det med, at han siger til regjeringens chef: Nu bør du gaa og hænge dig med hele dit følge.²¹²

Bratlie var kjent som ein svært frittalande og aggressiv deltar i den politiske debatten.

Innlegget hans skil seg vesentleg frå det partifellen Hagerup Bull innleide debatten med.

Høire utnyttet situasjonen elendig. Partiets to førere Hagerup Bull og Bratlie overgik hinanden i klodsethet. Det sjeldne kort Mowinckel gav dem på hånden, lot de ligge og fortapte sig i enkeltheder og – for Bratlies vedkommende særlig – i virkningsløs polemik *mot* Mowinckel. Om Bratlie, som fikk ordet kort etter Mowinckel, hadde slaat dennes anbefaling av ministerskifte fast og saa overensst. dermed hadde foreslaaet en stortingsuttalelse om henstilen til regjeringen at overveie sin fratrede til fordel for en national samlingsregjering!²¹⁴

Med dette meinte Castberg at Bratlie ved å stille mistillitsforslag på dette tidspunktet kunne fått mange nok med seg. Det ville i så fall tyde at enten Arbeidarpartiet eller langt fleire enn dei 11 som stemte for Mowinckel sitt forslag i venstregruppa den 7. februar måtte gå mot regjeringa. Det er høgst tvilsamt.

Mowinckel lot seg hisse opp av innlegget. Han skildra Bratlie som ei krigslysten stormakt han hadde gløymt å ta omsyn til i sitt fyrste innlegg. Heldigvis var Bratlie si stemme i debatten den einaste som minna om den mislyden ein hørte frå enkelte av presseorganene i hovudstaden. Om sitt eige synspunkt på regjeringsspørsmålet stadfesta han at han hørde til eit mindretal både i Stortinget og i sitt eige parti, og at ei ny regjering i alle tilfelle måtte springe ut frå nasjonalforsamlinga. Ellers blei det ein parodi.²¹⁵ Med dette innlegget freista Mowinckel å distansere seg frå opposisjonen, han ville ikkje bli rekna som ei medspelar for denne, sjølv om han hadde same oppfatning av regjeringsspørsmålet. Dei relativt lite flatterande karakteristikkene av Bratlie som person var blant

212 S. forh. 1917: 170

213 S. forh. 1917: 170

214 Castberg, 1953: 160

215 S. forh. 1917: 175-178

verkemidla. Svaret frå Mowinckel er enda eit teikn på at han i stor grad hadde resignert i kampen for eit skifte.

Både Hagerup Bull og Bratlie kom med svar til Mowinckel utan at desse tilførte debatten noko nytt av særleg stor fagleg interesse. Gunnar Knudsen opna sitt innlegg med å gi uttrykk for at kritikken frå opposisjonen var langt mildare enn ein kunne vente etter alt ein hadde sett i pressa den siste tida. Statsministeren stod fast ved si haldning til å gå av. Regjeringa ville gått av øyeblikkeleg om det hadde vore fleirtal i Stortinget for det. Men slik han såg det var det først og fremst innanfor Høgre at dette synspunktet hadde særleg støtte, og å bøye seg for eit mindretal ville vore udemokratisk og uparlamentarisk.²¹⁶ Knudsen hadde ingen særskilt store problem med å forsvare seg sakleg og overbevisande. Innlegga som følgde gjorde ikkje mykje fra eller til, så debatten slutta som venta utan noko oppsiktsvekkjande resultat. Regjeringsmotstandarane lykkast ikkje å argumentere godt nok og samla nok for sine synspunkt, og presset blei aldri spesielt stort.

5.2.4 Tolkingane av debatten – regjeringsspørsmålet fekk sitt endelege svar

Høgreavisene prøvde i fyrste omgang å sjå på ordskiftet i debatten med optimistiske auge. I ettermiddagsutgåva den 21. februar samanlikna Aftenposten Mowinckel med ein romersk keisar på gladiatorkamp. Når ein gladiator fekk tommelen vendt ned, skulle nådestøtet setjast inn. Avisa venta i spenning på om partiet og regjeringa ville ta føraren sin konklusjon til følgje.²¹⁷ Morgenbladet kom til den konklusjonen at Mowinckel vanskeleg kunne felle dødsdommen over si eiga regjering utan å ha fleirtalet i venstregruppa i ryggen. Dermed måtte det ha skjedd ei endring i løpet av dei 14 dagane sidan Høgre sitt forslag blei nedstemt. Det var med stor spenning ein såg fram mot statsministeren sitt innlegg, som enno ikkje var lagt fram.²¹⁸

Avisene viser tydelege teikn på eit levande håp om å oppnå det ein lenge hadde argumentert for, eit skifte av den øvste politiske leiinga. For fyrste gong hadde Mowinckel sitt standpunkt blitt offentleg kjent, og i fyrste rekkje var det dette som låg til grunn for optimismen. Hagerup Bull hadde kome til same konklusjon som Mowinckel, men utan å argumentere særleg sterkt for noko anna enn eit skifte av utanriksminister. Den parlamentariske føraren for regjeringspartiet hadde oppmoda si eiga regjering om å tre til side for eit samla og opent storting, det måtte bety noko. Ikke nødvendigvis. Mowinckel hadde allereie vist seg villig til å gå mot fleirtalet i partiet, forslaget i venstregruppa like i forkant av Høgre sitt offisielle forslag kom nettopp frå leiaren. Samstundes hadde han gjort det klart at avgjerdene om tidspunkt måtte ligge i regjeringa sine eigne hender. Høgreavisene tolka det likevel den vegen at det måtte ligge ei samla partiavgjerd bak ytringa.

216 S.forh. 1917: 193-197

217 Aftenposten (aften) 21. feb. 1917: 1

218 Morgenbladet (aften) 21. feb. 1917: 4

Om ettermiddagsavisene hadde ei solid dose av nyvunnen optimisme var stemninga i morgenutgåvene dagen etter tilsvarande nedbroten. Statsministeren hadde talt, det blei ikkje noko regjeringsskifte. Aftenposten brukte heller energien på å svare på Mowinckel sin kritikk av den norske pressa.²¹⁹ Morgenbladet måtte gå tilbake spekulasjonane om at fleirtalet i Venstre hadde bikka den andre vegen. Bladet peikte i staden på at regjeringa til ein viss grad var avhengig av sosialistane. Dette medførte at «regjeringen vil være nødt til at skifte heste temmelig ofte om den vil ha lasset trukket frem».²²⁰ Dei andre opposisjonsavisene verka også meir eller mindre resignerte. Tidens Tegn prøvde i dei nærmaste dagane å kome den parlamentariske praksisen til livs, og kritiserte venstreregjeringa for å vente på eit mistillitsforslag i staden for å be om eit tillitsvotum. Ein peikte til England og Frankrike, der det ikkje var nok å støtte seg på eit passivt og negativt fleirtal, ein måtte ha eit som var aktivt og positivt.²²¹ Verdens Gang konkluderte med at regjeringa var kome styrka ut av debatten.²²² Social-Demokraten kom ved hjelp av eit reknestykke fram til at 57 venstremenn støtta regjeringa. På den måten var ein avhengige av Arbeidarpartiet sin representantar, og sosialistane hadde makta over regjeringa. Avisa peikte på at støtta frå partiet var høgst betinga og relativ, ikkje noko solid grunnlag for ei regjering.²²³ Det kjem klart fram at Social-Demokraten gjerne skulle sett sine eigne representar langt meir fiendtleg innstilt overfor regjeringa, slik kunne ein på ein betre måte fylle rolla som ein del av den kritiske presseopposisjonen. Alt i alt verka det som om trontaledebatten hadde sett ein stopp for regjeringsstormeriet, også i pressa.

Dette var naturlegvis til glede for venstreavisene. Norske Intelligenssedler rosa opposisjonen for å vere sakleg i kritikken av utanrikspolitikken, og ikkje henge seg på den oppførselen pressa hadde vist. Det var ein stor siger for den norske politiske kulturen. Ein såg seg likevel nøydd til å presisere skilnaden mellom Mowinckel sitt personlege synspunkt og den som var rådande i partiet som heilskap. Føraren hadde ikkje reist eit «krav» om endring, men tvert imot uttrykt full tillit til den sitjande regjeringa når det galdt å finne det rette tidspunktet. Han høyrde også til ein svært liten minoritet både i partiet og i Stortinget.²²⁴ Ein heldt seg heller ikkje for god til å lyfte fram at debatten måtte sjåast på som enda eit nederlag for opposisjonspressa, og no som saka burde vere avslutta hadde regjeringa, i følge bladet, kome heller styrka enn svekka ut av regjeringsstormeriet.²²⁵

I følgje Dagbladet var det alvoret i situasjonen og ikkje noko reknestykke som var

219 Aftenposten (morgen) 22. feb. 1917: 1

220 Morgenbladet (morgen) 22. feb. 1917: 4

221 Tidens Tegn 23. feb. 1917: 2; Tidens Tegn 24. feb. 1917: 2

222 Verdens Gang 23. feb. 1917: 4

223 Social-Demokraten 22. feb. 1917: 4

224 Norske Intelligenssedler 22. feb. 1917: 3

225 Norske Intelligenssedler 24. feb. 1917: 3

avgjerande. Tilnærminga er med det annleis enn i Norske Intelligenssedler, som heile tida la vekt på det komfortable fleirtalet. Det var gledeleg at regjeringa ikkje såg på situasjonen som så alvorleg at ein var nøydd til å foreta seg noko. Innanfor Venstre var det ikkje noko partityranni, ein ville ikkje stå i vegen dersom det var sterke teikn på ei samlingsregjering som den beste løysinga for landet. Dette var innstillingane til Knudsen og Mowinckel klare bevis på.²²⁶ Det var like enkelt for Dagbladet å skrive dette som det var for Knudsen å vere open for ei samlingsregjering under debatten. På dette tidspunktet visste ein at det uansett ikkje kom til å bli aktuelt, og det var derfor mogleg å slå litt politisk mynt.

I morgenutgåva den 25. februar kom Morgenbladet med sitt siste bidrag i regjeringsdebatten. Ein måtte konstatere at ein ikkje hadde dei sjølv sagt «bedre menn» som ville gjort debatten overflødig. Men nettopp derfor måtte ein samle nasjonen på ein annan basis. Dette såg ikkje ut til å skje, så derfor måtte ein oppmode regjeringsmedlemmane til å følge dømet frå 1905. Då braut tre av statsrådane ut, noko som igjen førte til at ei samlingsregjering kunne sleppe til.²²⁷ Svaret kom frå Intelligenssedlane tre dagar seinare. Det var mykje fint å seie om prinsippet samlingsregjering, å samle alle krefter om ein felles front. «Men for øieblikket mangler de smukke ord politisk realitet.» Nye folk i nye stillingar ville på dette tidspunktet svekke i staden for å styrke håpet om å halde på nøytraliteten.²²⁸ Denne korte vekslinga avslutta meir eller mindre debatten. Ein innsåg at det ikkje var mykje å hente ved å gå dei same argumentasjonsrundene på nytt. Den alvorlege konflikten med Storbritannia var løyst, og sjølv om situasjonen framleis var vanskeleg som følgje av krigen låg det ikkje lenger tilstrekkeleg tyngde bak krava til opposisjonen.

5.3 Konklusjon

Regjeringsdebatten skaut igjen fart då det blei kjent at spørsmålet hadde vore oppe til drøfting og at ein hadde eit konkret forslag internt i venstregruppa. Sidan forslaget kom frå parlamentarisk førar og stortingspresident Johan Ludwig Mowinckel kunne det vere naturleg å setje det i samanheng med spekulasjonane rundt han som den fremste kandidaten til å leie ei ny regjering. Per Fuglum avviste dette, Mowinckel sjølv var ikkje ein kandidat. Sindre Hovdenakk peikte også på andre motiv. Det er likevel enkelte omstende som kan tyde på at Mowinckel verkeleg hadde håp og ambisjonar om å avløyse Gunnar Knudsen. Ein mangla eit klart dementi av desse spekulasjonane i pressa. I staden for å gi uttrykk for synspunktet sitt berre innanfor venstregruppa uttrykte han det for opne dører i trontaledebatten. På den andre sida forsvarte han regjeringa på ein lojal måte, sjølv om det ikkje samsvarer med den personlege meinings hans. Denne tilnærminga bidrog heilt sikkert til at

226 Dagbladet 22. feb. 1917: 4

227 Morgenbladet (morgen) 25. feb. 1917: 4

228 Norske Intelligenssedler 28. feb. 1917: 3

opposisjonen innetter i partiet ikkje voks seg sterkare, og med det også at regjeringa fekk fortsetje. At mogleheitene for gjennomslag hadde blitt betrakteleg minska før trontaledebatten kan sjølv sagt vere ein årsak til at Mowinckel la seg på denne linja. Det er dermed tvilsamt om ein heilt kategorisk kan avvise at han verkeleg prøvde å velte regjeringa.

Opposisjonen sin manglande evne til å samle seg var utvilsamt også ein faktor. Dei grunnleggjande skilnadene mellom Høgre og Arbeidarpartiet gjorde at det var svært usannsynleg for dei to største opposisjonspartia å samarbeide. I fyrste rekke var motstanden størst frå Arbeidarpartiet si side. Her såg ein på den sitjande regjeringa som eit betre alternativ enn ei der Høgre var representert. Helst skulle ein sett ei ny venstreregjering. Det var også ulike oppfatningar i partiavisa Social-Demokraten og partiet på Stortinget. Høgreavisene var på si side langt meir villige til å få sosialistane med. Ein innsåg at dette var einaste mogleheta ein hadde. Samstundes blei det retta stikk i retning av sosialistane, som sikkert ikkje gjorde ei umogleg problemstilling meir mogleg.

Sjølv om ikkje opposisjonen stod fram som ein samla motpart var det ikkje berre i leiinga i Venstre ein byrja å sjå teikn til svekka tru på eige standpunkt. Dei vanlegvis trufaste partiavisene tok etter kvart til å moderere forsvaret sitt, og Dagbladet gjekk også så langt som å publisere artiklar og innlegg der ein argumenterte for ei samlingsregjering. Dette blei det slutt på då nyheitene om at kolforbodet var oppheva kom ut. Den største vekta blei fjerna frå regjeringa sine skuldre, og med det også det mest slagferdige argumentet opposisjonen hadde.

Dette påverka trontaledebatten. Høgre retta fokuset i større grad mot utanriksministeren spesielt, sjølv om Bratlie retta relativt skarpt skyts mot regjeringa i sin heilskap. Det er rimeleg å gå ut i frå at partiet sin offisielle taktikk kom betre ut gjennom den meir nøkterne Hagerup Bull. Ein lykkast likevel ikkje i å utnytte den mogleheta Mowinckel gav dei. Bratlie misforstod heile situasjonen, og i staden for å støtte seg på Mowinckel agiterte han på ein måte som nærmast fekk stortingspresidenten til å gå tilbake på synspunktet. Det var på ingen måte slik at ein ikkje gjekk inn for ei samlingsregjering, men taktikken ein valde slo heilt feil. Det er likevel høgst usikkert om det var sjanse for å lykkast. Regjeringa kom som venta heilskinna ut av debatten. Også utanriksministeren overlevde. I etterkant av denne mista også avisene brodden, det var ikkje lenger interessant å gå til kamp med tapt sak.

Kapittel 6:

Konklusjon

Dei fyrste krigsåra gjekk relativt greit for Noreg og venstreregjeringa med Gunnar Knudsen som leiar. Diskusjonar om å få alle parti med i styret hadde funne stad i dei fyrste vekene etter krigsutbrotet i 1914, men ein var aldri nærmere å realisere dette. Ved valet i 1915 vann Venstre overtydande, og auka det fleirtalet ein hadde i Stortinget aleine. Med 74 representantar mot 49 frå dei andre partia samla hadde regjeringa eit solid parlamentarisk grunnlag. 1916 skulle bli eit år der mykje forandra seg. Det blei forhandla fram avtaler med England om eksporten av norsk fisk og koparkis. Den økonomiske krigføringa var i gang for alvor, og britane så langt som mogleg inkludere dei nøytrale i blokadelpolitikken. Avtalene blei sentrale i ein konflikt mellom dei to landa. Ved juletider stoppa britane kolforsyninga til Noreg på bakgrunn av misnøye med overhaldinga av avtalene. Det blei innleiinga til ein langt meir turbulent periode for den norske regjeringa.

6.1 Reaksjonane, aktualiseringa av regjeringsspørsmålet

Nyheitene nådde ut til folket på nyåret, og vekte naturleg nok sterke reaksjonar. Det viktigaste var å skaffe seg fullstendige opplysningar om kva som låg bak, og vidareformidle desse ut til folket. Men allereie den 3. januar la Verdens Gang ansvaret på regjeringa og tok til orde for at denne måtte bli erstatta av ei sett saman av langt dyktigare folk. Det er mykje som talar for at avisar var oppteken av å verne om interessene til eliten innanfor næringslivet, spesielt handel og skipsfart. Stopp i kolhandelen ville vere katastrofalt for den norske handelsflåten, dei økonomiske tapa ville vere svært store. Synspunktet var at verkeleg dyktige menn måtte trå til, og ikkje nødvendigvis nye politikarar. Det er nærliggande å gå ut ifrå at ein gjerne såg representantar frå dei nemnte yrkesgruppene i sentrale posisjonar i den eventuelle nye regjeringa. På denne måten kunne ein sikre dei økonomiske interessene på ein betre måte. Verdens Gang sitt tidlege engasjement i saka og motstand mot regjeringa kan truleg forklarast av økonomiske heller enn partipolitiske årsaker. Regjeringspørsmålet blei reist av ein privat aktør, med sikte på å sikre den økonomiske situasjonen for ei spesiell gruppe ved hjelp av politisk makt.

Ei av avisene som først stilte seg bak kravet var Arbeidarpartiet sitt hovudorgan Social-Demokraten. Det minste ein forlangte var ny statsminister, utanriksminister og handelsminister. For dei var det klart at det uansett måtte vere Venstre sitt ansvar å danne den nye regjeringa, ein hadde ingen ambisjonar på vegne av sitt eige parti. Etter kvart slutta også dei partipolitisk motiverte

opposisjonsavisene seg til kravet om endringar i samansetjinga av regjeringa. Problemet var at ein ikkje kunne samle seg om ei løysing. Synspunkta i til dømes Social-Demokraten og Aftenposten var like langt frå kvarandre som dei respektive partia stod på det politiske kartet. Høgreavisene og til dels Tidens Tegn sin motstand var politisk motivert, medan Verdens Gang sin var økonomisk. Motstanden frå arbeidarrørsla var eigentleg ikkje motstand i det heile. Dette gjorde regjeringsforsvaret enkelt for dei avisene som stod på Venstre si side. Argumentet om sviktande nasjonalkjensle var sentralt, ein visste på langt nær nok om kva som eigentleg låg bak. Det er grunn til å tru at desse argumenta hadde ei viss gjennomslagskraft i dei fyrste dagane.

6.2 Dei ulike alternativa, indre splid i regjeringspartiet

Den parlamentariske stillinga gjorde at det var svært lite som tala for ei regjering utan Venstre som det leiande partiet, sjølv om ein også hadde statsråd frå dei andre partia. Arbeidarpartiet uttrykte ganske klart, både gjennom pressa og den innleiande debatten om opprettinga av utanrikskomitéen, at dei ikkje var interessert i å vere med i ei samlingsregjering. Ein kan peike på to klare årsaker til det. For det fyrste ville det vere vanskeleg å få gjennomslag for viktige saker på eige valprogram, mellom anna vidare nedbygging av nøytralitetsvernet ville vere katastrofalt på dette tidspunktet. Dette var ein heilt sikkert klar over, også i Arbeidarpartiet. For det andre ville ein framfor alt unngå å sjå Høgre i regjering. Partiet blei karakterisert som militaristisk, og på dei fleste punkt så vidt forskjellig frå det ein stod for sjølv. På den måten var Venstre uansett det beste alternativet.

Utanrikskomitéen var eit tiltak som regjeringa sjølv hadde lansert gjennom trontalen. Det var eit svar på kravet om å tre til side, eit langt mindre smertefullt alternativ. På denne måten kunne ein inkludere dei andre partia i utanrikspolitikken utan å gi frå seg kontrollen. Innanfor opposisjonen blei tiltaket motteke på ein måte som sa at det var betre enn ingenting. Det ville ikkje vere ei fullverdig løysing, men det kunne bidra til å få utanrikspolitikken bort frå partipolitikken. Morgenbladet var det einaste bladet som heilt frå starten var utelukkande negative til komitéen. Då det blei vedteke at mandatet skulle vere berre av rådgjevande art blei dette oppfatninga innanfor heile den regjeringsopposisjonelle delen av pressa.

I Stortinget blei mykje av det same lagt vekt på. Ubetinga støtte fekk komitéen fyrst og fremst frå Arbeidarpartiet og føraren Anders Buen. Det samsvarer godt med frykta for ei samlingsregjering der både ein sjølv og Høgre blei inkludert. Frå Høgre blei forslaget motteke med avmålt tilslutnad, den einaste fullverdige løysinga var ei samlingsregjering. Likevel kunne komitéen vere eit skritt i riktig retning. Det mest oppsiktsvekkjande var ein kommentar frå mannen bak det offisielle forslaget, stortingspresident og formann i venstregruppa Johan Ludwig Mowinckel. Han presiserte at han personleg var skeptisk til dannninga av ein slik komité. Årsakene til dette er

interessante. Han kunne like gjerne utelatt dette frå innlegget sitt, sjølv om det var den personlege meinings hans. Han var sjølvsagt klar over at den ytringa ikkje ville gjere noko korkje frå eller til. Det er mogleg at han ville markere eit visst sjølvstende og ein viss avstand mellom seg sjølv og den regjeringa han tradisjonelt var ein lojal støttespelar for. Bak det kunne det ligge eit personleg motiv, ein ambisjon om å leie ei eventuell samlingsregjering. For å få dette til måtte han i alle fall ha støtte av ein samla opposisjon. Å gjere denne oppmerksam på standpunktet hans kunne verke både samlande og forsterkande.

Noko anna som talar for at Mowinckel verkeleg prøvde å bli statsminister er forslaget han stilte om regjeringsskifte i eit gruppemøte den 7. februar. Kanskje var det eit lite håp om å få mange nok med seg, kanskje var det eit ledd i ein plan med noko lengre tidsperspektiv. Per Fuglum ser på Mowinckel si tilnærming som eit utslag av uro og pessimisme, og går langt i å avvise personlege ambisjonar.²²⁹ Sindre Hovdenakk meiner det var ei politisk markering meir enn noko anna.²³⁰ Det er vanskeleg å avfeie desse moglege forklaringane, men samstundes er det meir enn nok som talar for at personlege motiv kunne spele inn. Ikkje minst kunne det vere eit samspel mellom desse faktorane. Mowinckel såg heilt sikkert på situasjonen som særskilt alvorleg. Heilt usannsynleg er det heller ikkje at han kunne oppfatte seg sjølv som kandidat til å leie landet ut av konflikten på ein god måte, om han hadde mista tilliten til utanriksleiinga slik Hovdenakk hevder.

Om dette er tilfelle ville det bety at det var langt større bristar i forholdet mellom dei to framståande venstreleiarane enn ein har vore klar over. Sjølv om ein berre gjekk inn for å fjerne utanriksministeren ville det vere eit så stort nederlag for Knudsen at han vanskeleg kunne fortsetje som statsminister. Dette var naturlegvis Mowinckel klar over. Han kunne ha sett seg lei på Knudsen sin bastante og sjølvsikre personlegdom, og den blinde tilliten ein stor del av partiet viste han. Spesielt i ein så alvorleg situasjon, som han mest sannsynleg meinte kunne ha vore unngått. Dette kan vere årsakene til at han var villig til å ha ei framtredande rolle i prosessen rundt å kaste den hittil trufaste støttespelaren og heile ministeriet hans.

Mowinckel sitt kandidatur blei også varmt omtalt i pressa, først og fremst i Verdens Gang, Dagbladet og Social-Demokraten. Fleire ting gjorde Mowinckel til ein ideell kandidat for Verdens Gang. Han var ein framgangsrik skipsreiar, og dette kom klart til uttrykk i politikken han stod for. For Social-Demokraten ville han oppfylle kravet om ein ny statsminister frå Venstre. Dagbladet var den av desse avisene som stod regjeringspartiet nærmast, og at denne markerte tilslutnad til ein annan statsministerkandidat var ei klar haldningsendring. Berre det trufaste regjeringsorganet Norske Intelligenssedler stod hundre prosent lojalt bak Gunnar Knudsen og den sitjande regjeringa.

229 Fuglum, 1989: 303

230 Hovdenakk, 2014: 55

Om Grunnlova blei endra er det mykje som tyder på at Mowinckel kunne vere ein av dei mest aktuelle kandidatane innanfor Venstre til å overta statsministerposten. Det einaste andre reelle alternativet var truleg Wollert Konow (H) som også høyrde til den delen av partiet som var for ei samlingsregjering. I følgje Castberg hadde han teke sikte på å avløyse Gunnar Knudsen.²³¹ Ved avstemninga i venstregruppa stemte 52 mot forslaget til Mowinckel. Dei 12 fråverande ville gi den regjeringsstøttande delen av Venstre fleirtal i Stortinget, men mykje tyder på at fleire av dei støtta Mowinckel. Uansett ville det stå og falle på dei 19 representantane til Arbeidarpartiet. Utan desse måtte 34 av Venstre sine representantar gå mot si eiga regjering, og det verka lite sannsynleg. På den måten kan det verke som om lagnaden til regjeringa faktisk låg fullt og heilt i Arbeidarpartiet sine hender.

6.3 Løysinga

Trontaledebatten var siste sjanse til å endre oppfatninga hjå dei som framleis støtta regjeringa. Nokre få dagar i forvegen hendte det noko som utan tvil påverka utgangspunktet. Det britiske kolforbodet blei oppheva, og med det utvikla situasjonen seg drastisk til det betre. Ingen kunne uttrykke misnøye med desse gode nyheitene, men likevel er det påfallande kor påpasselege regjeringsmotstandarane i pressa var med å peike på at utfordringane framleis var store og at ei regjering vaksen for oppgåvane ville ha unngått å havne i ei slik knipe i det heile. Skulle det vere håp om å velte regjeringa kunne ikkje folk bli påverka i posistiv retning på grunn av denne førebelse løysinga på konflikten med Storbritannia. Dei ulike avisene fronta sine eigne synspunkt i dagane fram mot debatten, det verka ikkje som om foventningane hadde endre seg noko særleg.

Høgre og Hagerup Bull argumenterte både for skifte av utanriksminister og mildt for ei samlingsregjering. Mowinckel gav uttrykk for at han meinte tida var inne, igjen kunne han like så godt heldt denne meiningsa for seg sjølv. Ein kan tolke dette som ein invitasjon til opposisjonen. Sjølv om sjansene var små kunne det tenkast at eit mistillitsforslag kunne få tilstrekkeleg oppslutnad. Då kunne Mowinckel stå klar til å skipe ei ny regjering. Denne invitasjonen blei ikkje følgd opp. Buen stadfesta klart og tydeleg at Arbeidarpartiet ikkje kom til å støtte ei regjering av alle parti, og med det var i røynda saka avgjort om ikkje noko heilt uforutsett skulle skje. Bratlie innleidde så det som nærmast var eit angrep på Mowinckel, og utnytta seg ikkje av det Castberg skildra som eit sjeldant kort dei hadde fått på handa. Dette feiltrinnet fjerna mest truleg alt som var av håp.

Mowinckel gjekk så til motangrep, og gjorde det klart at han på ingen måte gjekk i ledtog med opposisjonen. På den måten markerte han at den viljen som eventuelt hadde vore der til å velte

²³¹ Castberg, 1953: 152

Knudsen no var minkande, om ikkje heilt borte. Det som kunne vore eit samla angrep på regjeringa blei splitta i fleire fraksjonar. Dette er eigentleg karakteristisk for opposisjonen i heile perioden. Mangelen på samling kan sjåast på som den viktigaste grunnen til at eit skifte aldri fann stad. Den politiske avstanden mellom dei to største gruppene var altfor stor. Opphevinga av kolforbodet kom akkurat tidsnok til at den usannsynlege samlinga kunne blir aktuell. Ein for stor del av Venstre var lojale mot regjeringa og den ubestridte leiaren, Gunnar Knudsen. Så lenge han ikkje tok initiativet til å gå av sjølv var regjeringa aldri verkeleg truga.

Appendiks

Kjelder:

Stortingsforhandlingar, 1917: 11. januar – 22. februar 1917. Stortingstidende 1917 s. 1-239.

Aviser frå 2. januar – 31. februar 1917:

Aftenposten

Dagbladet

Morgenbladet

Norske Intelligenssedler

Social-Demokraten

Tidens Tegn

Verdens Gang

Litteratur:

Aasland, Tertit: *Fra arbeiderorganisasjon til mellomparti: Det radikale folkepartis (Arbeiderdemokratenes) forhold til Venstre og sosialistene*, Oslo, 1961

Andenæs, Ulf: *England eller Tyskland? Konflikten mellom engelskvennlighet og tyskvennlighet i norsk opinion under den første verdenskrig, belyst ved en gruppe representative presseorganer*, Oslo, 1976

Berg, Roald: Norge på egen hånd, 1905-1920, bind II i Riste, Olav (et. al.) *Norsk utenrikspolitikk historie*, Oslo, 1995

Bergsgård, Arne: Vinstre frå 80-åra til 1905. i Worm-Müller, Jakob (et. al.) *Venstre i Norge*, Oslo, 1933

Castberg, Johan: 1906-1917, bind II i *Dagbøker 1900-1917*, Oslo, 1953

Fuglum, Per: *Én skute – én skipper. Gunnar Knudsen som statsminister*, Trondheim 1989

Flo, Idar (bindred.): Norske aviser fra A til Å, bind IV i Hans Fredrik Dahl (red.) *Norsk Presses Historie 1-4 (1660-2010)*, Oslo, 2010

Gjerløw, Olaf: *Norges politiske historie: Høires innsats fra 1814 til i dag*, bind III, Oslo, 1934

Greve, Tim: Tidsrommet 1908-1964 i Kaartvedt, Alf (et. al.) *Det Norske Storting gjennom 150 år*, Oslo, 1964

Gylseth, Christopher Hals: *En forbannet svartmusket redaktør. Olav Thommessen og hans tid*, Oslo, 2006

Hambro, C.J.: *Under den første verdenskrig*, Oslo, 1958

Hovdenakk, Sindre: *Johan Ludwig Mowinckel. Mannen i midten*, Oslo, 2014

Kaartvedt, Alf: *Drømmen om borgerlig samling: 1884-1918*, Oslo, 1984

Keilhau, Wilhelm: *Norge og verdenskrigen*, Oslo, 1927

Nissen, Bernt A: Venstre etter 1905. i Worm-Müller, Jakob (et. al.) *Venstre i Norge*, Oslo, 1933

Norges Rederforbund: *Norges Rederforbund 50 år: 15. september 1959*, Oslo, 1959

Omang, Reidar: *Stormfulle tider 1913-28*, Norsk utenrikstjeneste, bind II, Oslo, 1959

Ottosen, Rune (bindred.), Henrik G. Bastiansen (et. al.): Parti, presse og publikum 1880-1945, bind II i Hans Fredrik Dahl (red.) *Norsk Presses Historie 1-4 (1660-2010)*. Oslo, 2010

Riste, Olav: *The Neutral Ally. Norway's Relations with Belligerent Powers in the First World War*, dr.avh. University of Oxford. Oslo, 1965

Øksnevad, Toralv: *Joh. Ludw. Mowinckel*. Bergen, 1963

Nett:

Bonde, Arne. Bernt A. Nissen. I Norsk Biografisk Leksikon. Henta 5. februar 2015 frå

<https://nbl.snl.no/Bernt_A_Nissen>

Herman Kristoffer Lehmkuhl. (2012, 1. juni). I Store Norske Leksikon. Henta 28. april 2015 frå

<https://snl.no/Herman_Kristoffer_Lehmkuhl>

Jørstad, Finn R. Kristofer Lehmkuhl. I Norsk Biografisk Leksikon. Henta 28. april 2015 frå

<https://nbl.snl.no/Kristofer_Lehmkuhl>

Norske Intelligenz-Seddeler. (2012, 31. mai). I Store Norske Leksikon. Henta 28. april 2015 frå

<https://snl.no/Norske_Intelligenz-Seddeler>

Reidar Omang. (2009, 14. februar). I Store Norske Leksikon. Henta 12. november 2014 frå

<https://snl.no/Reidar_Omang>

Roald Berg. Universitetet i Stavanger. Henta 16. september 2014 frå <<https://www.uis.no/om-uis/kontakt-oss/finn-ansatt/berg-roald-article73544-11198.html>>